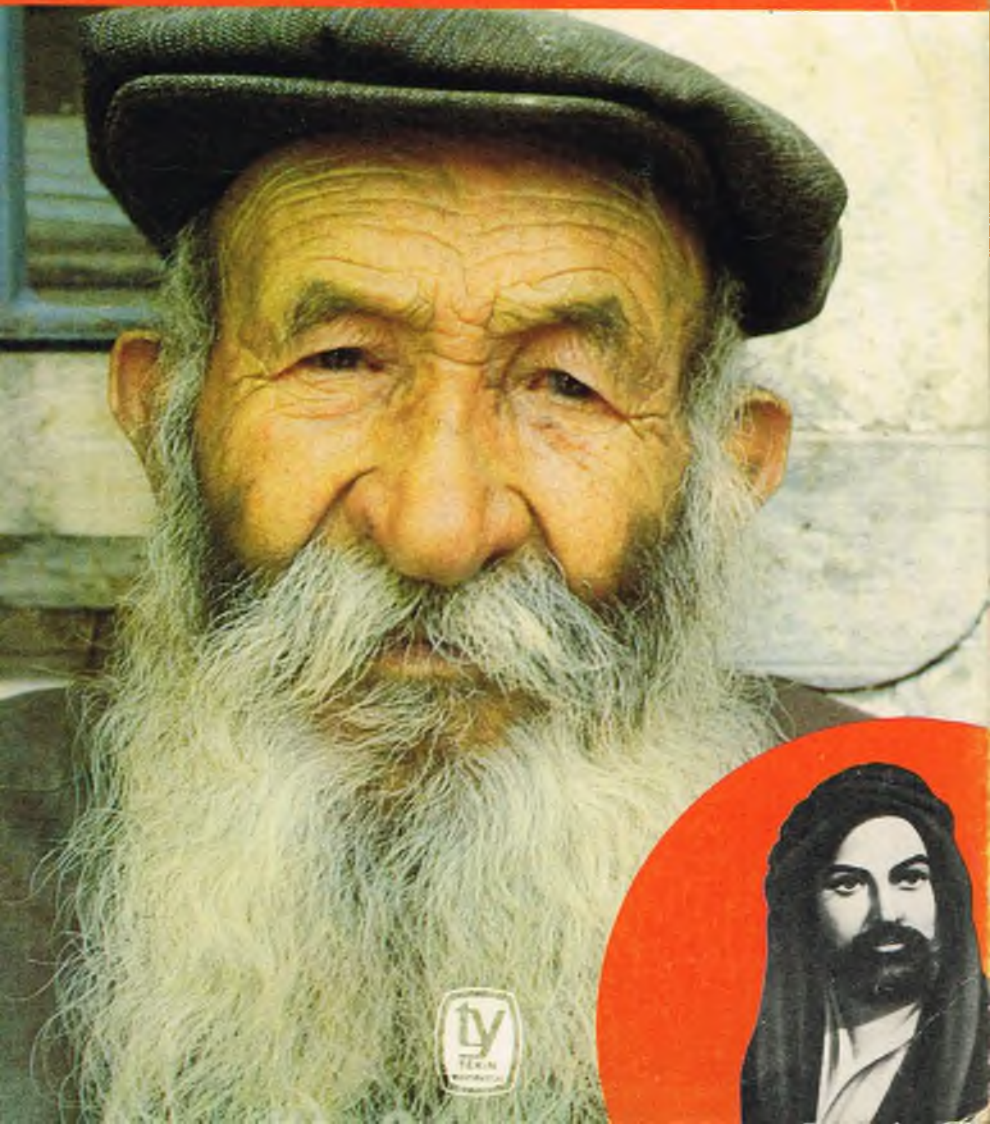
Prof. Dr. Fuat Bozkurt

ALEVİLİĞİN TOPLUMSAL BOYUTLARI

ALEVÎLİĞİN TOPLUMSAL BOYUTLARI

ISBN 975 - 478 - 065 - X

Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Prof. Dr. Fuat Bozkurt / 2. Basım, Ağustos 1990 / Kapak, Erkal Yavi / Kapak Baskısı, Özyılmaz Matbaası / Dizgi-Baskı, Yaylacık Matbaası / Cilt, Tekin Ticaret / Kitabı Yayımlayan, Tekin Yayınevi, Ankara Cad. No. 43 İstanbul Tel. : 527 69 69 - 512 59 84

Prof. Dr. FUAT BOZKURT

ALEVîLiĞiN TOPLUMSAL BOYUTLARI

2. Basım

TEKİN YAYINEVİ

ÖNSÖZ

Alevîlik üzerine yoğun araştırmalarımız 1980'de başladı. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültemizdeki çalışma odamıza, bir sabah bir işçi paramparça bir buyruk getirdi. Büyruk'u 1982 sonlarında üniversiteden atıldığımız günlerde yayınladık. 12 Eylül'ün bunalımlı günlerinde Buyruk yasal kovuşturmaya uğradı. Kitap daha sonra aklanmasına karşın satışa sunamadan Türkiye'den ayrılmak zorunda kaldık.

12 Eylül dönemi ile ülkemiz yeni arayışlara yöneldi. Dünya genelinde olan değişmeler yanında, ülkemizde de çok önemli değer değişmeleri oldu. Ekonomik sistem arayışları yanında, kültür değerleri arayışları su yüzüne çıktı. Eskinin milliyetçi akımları, yerini dinsel akımlara bıraktı. 2000'li yıllara doğru uzanırken İslâm devleti özlemleri yükselmeye başladı. Halklar sorunu gündeme geldi. Ve tüm bu gelişmeler yanında geçmişte tümüyle tabu olan Alevilikten cılız bir ses yükseldi. SHP Kurultayında Alevîlik küçük bir gündem başlığı oluyordu. Ardından bu yıl başlarında bu kitabın kimi bölümleri Sabah gazetesinde yayınlandı. İlk kez, Alevîlik, geniş olanaklı bir kitle gazetesinde ele alınıyordu. Gazeteye ve diziye ilgi olağanüstü oldu. Ancak dizi, tam anlamıyle kitlenin özlemini yansıtmıyordu. Şimdiye dek kulaktan kulağa dolaşan söylenceleri atıyor, nesnel yaşam ve kültür birimlerini irdeliyordu.

Toplu olarak söyleyecek olursak, bu çalışma Alevîliğe ne övgü, ne de bir yergidir. Alevîliğin geçmişinin, Alevî inançlarının nesnel çözümlemesidir. En küçük kişisel yatırım düşüncesinden uzaktır. Bu bakımdan araştırma geçmişi çözümlemiş olmasına karşın, gelecek kuşaklara yöneliktir. Araştırmayı en iyi anlayacak ve değerlendirecek olan, yeni filizlenmeye başlayan, çok boyutlu düşünen aydın kuşaktır. Kitabın ilk baskısının bir aya varmadan tükenmesi, bu kuşağın yetiştiğini ve geliştiğini göstermesi açısından sevindiricidir.

Araştırmayı okuyanlar Alevîliği övücü, kitle ruhunu pohpohlayıcı sözler bulamayacaklardır. Ancak Alevîliğe yönelik anlamsız suçlamaların asılsızlığı da belgelerle gün ışığına çıkarılmıştır. Her ileri sürülen sav, belgelerle kanıtlanmış, dayanak-

sız en küçük bir düşünce ileri sürülmemiştir. Ayrıca, sayfa sayısını artıran gereksiz gereç yığınından kaçılmıştır.

Ülkemizde, son bir yıl içinde, Alevîlikle ilgili yayınların sayısı artmıştır. Bunlar içinde Nejat Birdoğan'ın çalışmasını saygıyla anmamızda yarar vardır. Bunun dışında çıkan yayınlar ya yüzeysel, ya da kitlelerin duygularını gıcıklayıcı, pohpohlayıcı piyasa kitaplarıdır. En küçük dayanaktan yoksun bu tür yayınların adını anmayı gereksiz görüyoruz. Sistemsiz, kaynaksız, belgesiz savlarla dolu, doğaçlama yazılmış böylesi kitaplar, geçmişte çıkmış «Bektaşîliğin İçyüzü», «Gerçek İslâm Dini Nedir?» gibi kitaplarla aynı düzeydedir. Günümüzde başarılı olsalar bile, geleceğe onlardan bir şey kalmayacaktır.

«Alevîliğin Toplumsal Boyutları» 1980'de başladığımız Alevîlik araştırmalarının sonuncu kitabıdır. Buyruk *(1982),* Semahlar *(1990)'la birlikte tüm bu üçlemeyi Prof. Pertev Naili Boratav baştan sona okumuş ve ilk eleştirilerini bildirmiştir. Kendisine sonsuz teşekkürlerimizi bildirmek isteriz. Ayrıca kitap baskıya girmeden değerli çalışma arkadaşım Doç. Erol Sanburkan okumuş, katkı ve övgüleri ile beni yüreklendirmiştir. Her çalışmamda olduğu gibi bu çalışmamın her aşamasında Oğuz Aktan birlikte olmuştur. Kitap dostluğumuzla birlikte büyümüş, gelişmiştir. Ayrıca kitabın kapak fotoğrafı da ona aittir.*

Kitabın ilk baskısına önsöz yazma olanağını bulamadığımız için bu değerli kişilere teşekkür borcumuzu bildiremedik. Bir ay gecikme ile bu borcumuzu yerine getirmenin sevinci içindeyiz.

1990 yılının kızgın yaz sıcağı altında Orta Doğu'da savaş bulutlarının dolaştığı şu günlerde, Alevîliğin Toplumsal Boyutları*'nın ülkemiz kültürüne birazcık katkısı olursa kendimizi mutlu sayacağız.*

7 Ağustos 1990
Cağaloğlu

1

GEÇMİŞ

ALEVÎ KAVRAMI

«Alevîlik» sözü Ali'yi sevmek ve saymak anlamındadır. Bilindiği gibi Ali, İslâm Peygamber'i Muhammed'in amcası oğlu, damadı ve dördüncü halifedir. İslâmlık içinde önemli bir yeri vardır.

Ali yandaşlığı İslâm içinde Peygamber'in ölümünden sonra başlar. Alevîlik, «Ali'yi tutan», «Ali'nin yolunda giden», «Ali'ye bağlanan» gibi anlamlara gelir. Daha sonra bir inanç akımı niteliği kazanır. Belli bir topluluğun görüşlerini dile getiren özel bir kavram olarak anlaşılır. Bugün «Alevîlik» denince anlaşılması gereken inançtan çok bir yaşama kuralı, yaşayış biçimidir. Bu yaşayış biçimi «Sünnî» denen, kaynağını Muhammed'in sözlerinde, davranışlarında, buyruklarında bulan inanç düzenine, davranış kurallarına karşıdır.

Ali'nin yolunda yürümek diye tanımlanan «Alevîlik», çağların akışı içinde yan düşüncelerle beslenir, bir toplum görüşü, bir yönetim biçimi özelliğini kazanır. Bağımsız düşünceye, «özgür davranışa», çağın gidişi ile uygarlık buluşları arasında yaklaştırıcı bir yoruma elverişlidir.

Buna karşılık Sünnîlik, kesin ilkelere dayanır. İslâm dininin, Peygamber'in koyduğu kuralların değişmez, şaşmaz ve tartışılmaz olduğunu kabul eder. Hangi koşullar altında olursa olsun gerekli kurallara bağlandığını ileri sürer.

Gerçekte Alevîlik Ali yolu, Sünnîlik Muhammed yolu olarak tanımlanamaz. Ali ile Peygamber arasında en kü-

çük görüş ayrılığı bulunmaz. Ali, Muhammed'e derin saygı duyar. Peygamber'in ise, Ali'ye büyük sevgisi vardır. Peygamber «Ben bilimin kenti isem, Ali onun kapısıdır» diye onu değerlendirir. Böylece aralarında sıkı bir düşünce birliği, eylem uyumu vardır. Nitekim Alevîler de Ali ile Muhammed arasında bir görüş ayrılığı olduğunu kabul etmezler. Ancak, İslâmlığın gerçek biçiminin Alevîlik olduğunu Muhammed'ten sonra gelen ilk üç halife döneminde İslâmlığın gerçek yapısının bozulduğunu ileri sürerler. Hele Emevîler döneminde İslâmlığın tümüyle yıkıldığını savunurlar.

İSLÂM'DA BÖLÜNME

Tarihsel gelişim şöyle olur:

Peygamber'in ölümünden (632) sonra yerine kimin geçeceği konusunda tartışma çıkar. Ölümünden önce onun bu konuda kesin yargıya vardığını gösteren tartışmasız belge bulunmaz. Peygamber'in yakın arkadaşları bu konudaki görüşlerini belirtirken, kimi geleneği, kimi soy bakımından Peygamber'e yakınlığı, kimi bilgi alanında yetkiyi önemser. Gelenek Ebûbekir'e; yakınlık ve bilim Ali'ye öncelik tanır[1]. Ali'yi tutanlar Ali'nin halife olabilmesi için

1. İsmet Zeki Eyüboğlu: Alevîlik-Sünnilik, İstanbul 1979, s. 42-43. Katı Sünnî görüşe göre, Halifeliğin öncelikle Hz. Ali'nin hakkı olduğu savı İbn-i Sebe'nin ortaya attığı bir fitnedir. Dolayısı ile Şiîliğin de kurucusu İbn-i Sebe'dir (Mehmed Kırkıncı: Alevîlik Nedir?, İstanbul 1987, s. 111) İşin duygusal yönleri bir yana bırakılırsa tüm bu ve buna benzer savlardan şu sonuç çıkıyor: Şiî eylemi II. Halife Ömer döneminde başlayan Arap ırkçılığına karşı bir tepki olarak doğmuştur. Her ülkede kendi ulusal özelliklere göre ayrı biçimde gelişen İslâmhk anlayışını yaratmıştır. Arapların öbür uluslara baskısı, dillere destan olan Ömer adaleti döneminde filizlenmeye başlamış ve Emevî döneminde pekişmiştir. Bu bakımdan İslâm'daki Şiî hareketini, özgür düşünce arayışı olmaktan çok; Arap olmayan halkların ulusal kimlik arayışı olarak değerlendirmek yerinde olur. Bu konuyu önümüzdeki dönemde başka bir incelemede ele alacağız.

Peygamber'in son hac dönüşünde, Gadir-i Humm'da bir süre dinlenerek binlerce kişinin önünde «Ben kimin mevlâsı isem, Ali onun mevlâsıdır. Ona dost olana dost, ona düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et, onu horlayanı horla, nerede olursa olsun gerçeği onunla beraber kıl» ve «benden sonra sizin imamınız Ali'dir. Onu şimdiden size imam olarak seçtim» dediğini ileri sürerler[2]. Gerçekten kimi «Hadîs» kitaplarında Peygamber'in ölümünden bir süre önce Ali üzerine söylediği övücü sözler birkaç hadîs kitabını dolduracak ölçüdedir.

Ayrıca Hz. Muhammed hasta iken Ali'yi yerine vasi seçtirme konusunda bir de yazılı vasiyet bırakmak ister. «Bana yazmak için bir şeyler getirin. Size birşey yazdırayım ki, benden sonra asla yol yitirmeyesiniz» der. Ancak Hz. Muhammed'e kâğıt verilmez ve Peygamber ölür.

Ancak bu hadîsler Ali'nin halife seçimine yetmez. Peygamber öldüğünde (632) Ali ve yakınları cenaze töreni ile uğraşırken, Peygamber'in kimi yakınları Ebûbekir'i halife seçerler. İslâm ileri gelenlerinden bir bölümü Ebûbekir'in halifeliğini tanımak istemez. Ancak Ali olayı yatıştırır. Böylece İslâm'da ilk görüş ayrılıkları çıkar. Bu arada kimi ekonomik kavgalar da başlar. Hz. Muhammed'in kızı Fatma'ya bağışladığı Fedek hurmalığı Ebûbekir'in halifeliği döneminde elinden alınır.

Ebûbekir'in halifeliği kısa sürer. Ölmeden önce kendi yerine Ömer'i halife gösterir. Ebûbekir'in ölümünden (634) sonra imamlık görevi yeniden sorun olur. Ali'yi tutanlar

---

2. Abdülbâki Gölpınarlı: Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik, İstanbul 1979, s. 27, 39-40. Bu kitabın birçok yerinde Gadiri Humm'da Peygamber'in kendinden sonra Ali'yi vekil gösterdiğine ilişkin hadîsler yer alır. Ancak bu konu da tartışmalıdır. Birçok Arap ve Türk yazar, Şeriat sisteminin gerçek anlamda Cumhuriyet olduğunu savunur ve Peygamber'in herhangi bir kimseyi salık vermediğini ileri sürerler. Alevîlerin yukardaki gibi Ali'yi vasiyet ettiğini söylemesi yanında Ebu Bekir devletin başına kendisinin getirilmesi konusunda Muhammed'in vasiyeti bulunduğunu söyler. Bk. İlhan Arsel: Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, Ankara 1975, s. s. 51.

onun göreve gelmesi için diretirler. Ancak iş yine seçime dökülür ve Ömer halife seçilir. Ali'yi tutanlar kırgındır. Ancak Ali, Müslümanlar arasında büyük bir karışıklık, bölünme olmaması için olayı büyütmez. Yatışmaya yardımcı olur. İlk halife seçilen Ebûbekir'e gösterdiği saygıyı Ömer'e de gösterir. Ömer'in halifeliği on yıl sürer. Zerdüşt dinine bağlı bir köle, Ömer'i mescitte namaz kılarken öldürür (644). Yine halifelik seçimi sorun olur. Ali'yi tutanlar onun halife olmasını isterler. Ali'ye karşı olanlar Osman'ı aday gösterirler. Seçimde geniş boyutlu aldatmacalar, kandırmacalar olur ve seçimi Osman kazanır. Ali çıkan olaylar karşısında yine yatıştırıcı olur. İki öbek arasında çıkacak savaşı önler. Osman'a karşı bir dargınlık, soğukluk göstermez.

Osman'ın halifeliği on iki yıl sürer. Osman ise ilk halife Ebûbekir'in oğlu Muhammed'in düzenlediği bir suikast sonucu öldürülür (656). Osman'dan sonra yeni bir aday çıkmaz ve Ali halife seçilir.

Hz. Ali'nin ilk işi halife Osman'ın katillerini aramak olur. Büyük kargaşalara neden olan devlet merkezini Medine'den alır, Kûfe'yi başkent yapar.

Tüm bu önlemler, olayları yatıştırmaz. Önce üst düzeyde başlayan tartışmalar topluma yayılır. Başlangıçta Ali'nin halifeliğini destekleyen Talha ve Zübeyr valilik peşine düşmüşlerdir. Hz. Muhammed'in eşi Âişe, Benî Mustalik olayından Hz. Ali'ye dargındır. Bu savaşta Âişe'nin devesinden inmesi nedeniyle kimi dedikodular olmuştur. Hz. Muhammed'in üzülmesi karşısında Hz. Ali «olayın tanıkları vardır, doğru olup olmadığını incelet» demiştir[3]. Gerçi, daha sonra Allah bu dedikoduların gerçek olmadığını belirten âyetler yollayıp Âişe'yi aklamıştır[4]. Ama Âişe,

3. Namık Kemal: Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1975, s. 151.

4. Bu konuda Prof. Dr. Süleyman Ateş şu açıklamayı getirir: «Peygamberimiz, Benî Mustalik Gazâsına zevcesi Hz. Âişe'yi de götürmüştür. Dönüşte ordu bir yerde konaklarken Hz. Âişe ihtiyacı için gittiği yerde gerdanlığını düşürdü. Sonradan farkına varınca aramaya gitti. Hz. Âişe bineğinde hevdeç denilen çadır gibi kapalı bir şey içinde oturduğundan hay-

'Âişe böyle şey yapmaz. Soruşturmaya gerek yok!' deyip olayı kapamadığı için Hz. Ali'ye kırgındır. Sonuçta Talha, Zübeyr ve Âişe Hz. Ali'ye karşı asker toplarlar. Büyük savaşlara dönüşür. Osman'ın halifeliği döneminde Suriye valiliğinde bulunan Muâviye (Peygamber'in sekreterliğini de yapmıştır), Osman'ın öldürülmesinden Ali'yi sorumlu tutarak ona karşı savaşa girişir. Ali ne denli barışçı yollar izlerse de başarılı olamaz. Sonunda Hz. Ali bir suikast sonucu öldürülür (661).

Böylece Muâviye başından beri hayal ettiği halifelik postuna rakipsiz biçimde oturur. Kendinden sonra, halifeliğe Hasan'ın gelmesi konusunda Hasan'la anlaşırsa da onu zehirleterek öldürtür. Oğlu Yezid'i de kendinden sonra aday gösterir. Artık halifelik babadan oğula geçen bir kurum olur. Buna Ali'yi tutanlar karşı çıkar. Ali oğullarından Hüseyin'i Irak'ta yaşayan Kûfeli'leri çağırırlar. Kendisini destekleyeceklerini ve halife seçeceklerini bildirirler. Ancak, Hüseyin ve yakınları Muâviye oğullarının kuşatmasında tümüyle kılıçtan geçirilirler. Yalnız Zeynel Âbidin sağ kalır. İslâm içindeki bölünme kısaca böyle özetlenebilir.

---

vanını süren kişi, onu hevdeci içinde sandı. Hz. Âişe ordugâha döndüğünde ordu hareket etmişti. Orada bekledi. Geriden artçı olarak gelen Safvan, hayvanından inip onu bindirdi ve ordugâha yetiştirdi. Bazı kimseler bunu dedikodu konusu yaptılar. Sonradan işin farkına varan Hz. Âişe üzüntüsünden hastalandı, babasının evine gitti. Aradan birkaç ay geçmişti. Bir gün Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'in evine gitmiş,: 'Ey Âişe, senden bana şöyle bir söz yetişti. İmdi eğer sen suçsuzsan Allah muhakkak suçsuzluğunu ortaya çıkarır. Ama bir günaha düştünse Allah'a istiğfar ile tevbe et.!' dedi. Hz. Âişe de çok üzülüyordu. 'Suçsuz olduğumu Allah biliyor' ama siz başka sözlere inanıyorsunuz. Ne diyeyim, Allah bana sabır versin!...' dedi. Hz. Peygamber henüz yerinden kalkmamış idi ki Hz. Âişe'nin masumiyetini bildiren aşağıdaki âyetler indi». Süleyman Ateş: Kur'ân-ı Kerîm Yüce Meâli, Kılıç Kitabevi, s. 350. Sözkonusu âyetler 24. sûre olan Nûr sûresinin 11-21. âyetleridir. Böylece ulu Tanrı, Âişe anamızın suçsuzluğunu doğrulamış ve namusunu kurtarmıştır!.

ŞİÎLİK

İslâm içinde ikinci bir kavram ise Şiîlik terimidir. Şiâ «uymak, yandaş olmak» anlamındadır. Bu söz ile «Ali'ye uyanlar» anlaşılır.

Şiîlik ve Alevîliğin ikisi de kökende Ali yandaşlığı olmasına karşın arada kimi önemli ayrımlar vardır. Ali yandaşlığı giderek daha sonraki dönemlerde «özgür düşünme biçiminde» bir düşün düzeni olarak gelişir ve katı Sünnî düşünceden kaçanların sığınağı durumuna gelir. Bu nedenle başka başka ülkelerde değişik biçimde filizlenir[5].

İlke olarak Şiîlik İslâm içinde beşinci mezhep olarak adlandırılır. İlk dört mezhep (Hanefî, Mâlikî, Hanbelî, Şafiî) topluca Sünnî mezhepler olarak tanımlanır. Sünnî sözü, Arapça «sunna» köküne dayanır. Peygamber'in davranış biçimi eylemleri, uygulamaları anlamındadır. Buna göre Sünnîlik Peygamber'in uygulamalarına dayanan İslâmî inanç yolu olarak tanımlanır. Bunlar yukarıda söylediğimiz İslâm'ın ilkelerine, Peygamber'in söz ve davranışlarına katı biçimde bağlılardır. Şiîlik bu dört mezhebin dışında sayılır. Alevîlik ise Şiîliğin Anadolu'da tarikat biçiminde bir uzantısı olarak tanımlanır. Alevîlikle Şiîlik arasında pek az ortak nokta vardır. Ortak noktaları başında, kuşkusuz Ali ve Ehl-i Beyt'e (Peygamber'in ailesi ve soyuna) bağlılık gelir. Bunun dışında pek ortak nokta bulunmaz. Sözgelimi Şiîlikte Alevî ibadet biçimi olan cem bulunmaz. Alevîliğin temel dayanışma örgütü durumundaki yolkardeşliği ilkesi yoktur. On iki imam orucu (genellikle) bulunmaz. Bizim inancımıza göre Alevîlik, Anadolu'da toplumsal olayların ortaya çıkardığı Orta Asya'dan Ön Asya'ya değin birçok dinin izini taşıyan, bir Anadolu inançlar yumağıdır. İslâmlık onun üzerine çekilmiş bir örtüden öteye gidememiştir.

---

5. İsmet Zeki Eyüboğlu: y.a.g.e., s. 47.

ALEVÎLERİN YAŞADIĞI YERLER

Alevîler yoğun olarak Türkiye, Suriye ve Arnavutluk'ta da yaşarlar. Ancak Yugoslavya'da yaşayan Alevîler de vardır. Türkiye'de yaşadıkları yörelerde değişik adlarla anıldıkları olur. Türkiye'nin doğu illerinde yoğun olarak bulunurlar. Erzincan, Tunceli, Malatya, Elâzığ, Çankırı, Ankara, Bingöl, Muş, Erzurum, Kars, Ağrı, Antep, İstanbul yoğun olarak yaşadıkları illerdir. Ayrıca Batı Anadolu'nun kimi illerinde yaşarlar. Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Aydın, Antalya, Isparta buralara örnek gösterilebilir[6].

Suriye'de daha çok Şam'ın kuzeyindeki alanda otururlar. Arnavutluk ve Bektaşîlerin yaşadığı Yugoslavya'yı belki bu sınırlamaların dışında bırakabilirdik. Tüm Arnavutluk Bektaşî olduğuna göre Alevî sayılmalıdır.

ANADOLU'DA ALEVÎLİK

Anadolu kapıları 1071'de Malazgirt savaşı ile Türklere açılır. Bu yenginin ardından Anadolu topraklarına yerleşen Türklerin sayısı yüksek değildir. Bunlar yerli halkla karışarak kentlere yerleşirler. Yerleşik yaşam biçimine alışırlar. Bu topraklarda yaşayan insanların yaşam biçimini benimserler. Tarım, el sanatları gibi işlerle uğraşırlar.

13. yüzyıl başlarında Orta Asya'da yönetim savaşları başgösterir. Bir çok kent yıkılır. Halk bu bölgeyi bırakmak zorunda kalır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılması ile Moğollar Horasan'a kesin biçimde egemen olunca oradaki Türkmenlerin pek çoğu kurtuluşu batıya kaçmakta bulurlar. Bir çok Türk boyu Anadolu'ya göçer[7]. En büyük Türk göç dalgası Moğol yayılması sırasında olur. Cengiz orduları önünden kaçan göçebe ve yarı göçebe Oğuz ve Karluk Türkleri Anadolu'ya sığınırlar.

Bu iki göç dalgası 13. yüzyıl Anadolusu'nda toplumsal yapının, dinsel, ekonomik ve kültürel bakımlardan değiş-

6. Tempo, sayı: 37, 14-20 Ağustos 1988, s. 16.
7. Faruk Sümer: Oğuzlar: İstanbul 1980, s. 122.

me ve gelişmesine neden olur. Anadolu'ya bu iki evrede gelen göçebe ve yarı göçebe Türkmenler, Anadolu tarihinde derin izler bırakan toplumsal olayların tohumlarını atarlar.

İkinci evrede gelen Türkmenler, eski din ve inançlarını büyük ölçüde korurlar. İran ve Arap kültüründen uzak kalmışlardır. Eski töre, gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Selçuklu yönetimi bunları Doğu ve Orta Anadolu'nun bozkırlarına küçük topluluklar biçiminde yerleştirir. Buralarda Türkmenler, kendilerini yöneten ailelerin adlarını taşıyan yeni yeni oymaklar oluştururlar. Bozkırlarda, Anadolu'ya göç etmeden önce yaşadıkları koşullara benzer koşullarda yaşarlar. Erzincan'dan Kütahya'ya, Canik'ten Toroslar'a değin tüm topraklar Türkmenlere ayrılmıştır.

Aynı dönemlerde Anadolu'ya gelen gizemci dervişler, daha çok kentlere yerleşirler. Çeşitli tarikatlar kurarlar. Estetikçi ve ahlâkçı iki öğretiyi temsil ederler. 1273 yılında Konya'da ölen Mevlâna, Mevlevî tarikatını kurar. Tarikat daha sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ve en etkin gizemci örgütlerinden biri olur. Gizemcilik 13. yüzyılda Anadolu'da göçebe ve yarı göçebe çevrelerde büyük ilgi uyandırır. Halkın yaşam biçimi ile eski inançları da bunda etkili olur. Yeni ortaya çıkan babalar, eski kam-ozanları andırır. Bunlar medrese kökenli bilginlerin öğrettiklerinden daha arı ve yalın bir İslâmlık anlayışı yayarlar. Seslendikleri Türkmenler yüzeysel olarak İslâmlığa inanırlar. Eski Şaman inançları ve atalarıyla ilgili birtakım inançları korurlar. Baba, ata ya da dede sanı taşıyan bu din adamlarının öğretilerini Türkmenler ilgi ile dinlerler. Söylediklerini içtenlikle yerine getirirler. Anadolu'ya gelmiş her derviş hangi kökenden olursa olsun «Horasan Ereni» sayılır. Çeşitli kökenlerden dervişler uygun gördükleri yerlere yandaşları, aileleri ve kimi kez de ocakları ile birlikte yerleşip zâviyeler açarlar. Zâviyelerin çevresinde devletin tanıdığı vakıf toprakları vardır. Boş toprakların doldurulması için devlet onlara çeşitli olanak-

lar tanır[8]. 13. yüzyıl Anadolu'su Yesevîlik, Kalenderlik ve Haydarîlik olmak üzere üç büyük tarikata bölünür. Anadolu'daki ilk büyük Türkmen ayaklanması bu ortamda gelişir.

TOPRAKLAR DARALIYOR

13. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da toprak düzeni bozulmaya başlar. Olay, Anadolu Selçuklu Devleti'nin toprak düzeni ile ilgilidir. Anadolu'ya gelen Selçuklular eski geleneklerine uygun biçimde bir toprak düzeni kurarlar. Buna göre alman tüm topraklar doğrudan devletin sayılır. Ancak kimi koşullarda özel toprak sahipliği kabul edilir. Bu da asıl toprağın yanında özel bir yer tutmaz. Bir de devlet hizmetindeki kimi kişilere toprak verilir. Nedir bu topraklar satılmaz, bağışlanmaz ve miras bırakılamaz. Sözkonusu topraklar kimi asker Türkmen beylerine ve devlet memurlarına verilir. Bu topraklarda bir çok Türkmen oymağı yaşar. Üzerinde yaşayanlar her yıl sorumlu beye belli ölçüde vergi öderler. Topraklardan hayvanlar için otlak, kendileri için kışlak olarak yararlanırlar. Tarım için ayrılan topraklar da ayni iyelik düzenine bağlıdır[9]. Selçuklular Moğol akını sonunda gelen yeni Türkmen boylarını da bu düzene göre yerleştirirler.

13. yüzyılın ikinci yarısında özel toprak alanları doğar ve genişler. Köylerde toprak ağaları türer. Bunlar köylüyü ırgat olarak kullanırlar. Devlet ile köylü arasında büyük toprak sahiplerinden oluşan, aracı sınıf baş gösterir[10].

Askerî amaçla Türkmen beylerinin denetimine verilen topraklar vakıflara dönüştürülür. Bu yolla söz konusu topraklar babadan oğula kalan topraklar durumuna so-

---

8. Ömer Lutfi Barkan: Kolonizatör Türk Dervişleri, Vakıflar Dergisi II, Ankara 1942, s. 292.
9. Ahmet Yaşar Ocak: Babaîler İsyanı, İstanbul 1980, s. 61.
10. M. Fuad Köprülü: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara 1972, s. 94.

kulur. Vakıflar büyürken ortak topraklar azalır[11]. Türkmenlerin toplu kullanım alanları giderek daralır. Oysa toprak göçebe Türkmenler için yaşamsal önem taşır. Türkmenler hayvanlarını otlatacak otlak ve kışı geçirecek kışlak bulmakta güçlük çekerler. Öte yandan Orta Asya'dan sürekli göçenlerle Anadolu'da Türkmen sayısı artar. İlk göçler Selçuklu yönetimi için sorun olmaz. Boş denecek ölçüde olan Anadolu bozkırlarına bunlar yerleştirilirler. Ancak yeni göç dalgalarıyla insan sayısı giderek artar. Yeni gelenlere toprak yetmez. Yerleşik yaşama geçmiş ilk gelen Türkmenler ellerindeki toprakları vermek istemezler. Göçebelerden sürekli tedirgin olurlar. Göçebelerin yaşamı hayvancılığa dayanır. Koyun, at, deve sürüleri ile sürekli gezerler. Her yaz yaylalara çıkmaları, sürekli otlak aramaları gerekir. Kışın soğuktan korunmak için düze inmek zorundadırlar. Bu gidiş gelişler büyük sürülerle ve kalabalık insan toplulukları ile olur. Her gidiş geliş yerleşikler için büyük sorun yaratır. Göçebelerin sürüleri yerleşiklerin ekili dikili topraklarına zarar verir. Bu durum yeni gelenlerle yerleşikler arasında geçimsizliğe yol açar. İki halk katmanı arasında zaman zaman çatışma çıkar. Kimi kez çatışmalar büyür. Yönetimin kolluk güçleri çatışmaların arasına girmek zorunda kalır. Göçebeler bu yaşam biçiminde diretirler. Kimi zaman yol üzerindeki köy ve kentleri yağmalarlar, kervanlara saldırırlar[12]. Yağmaları önlemek için yönetim güçleri işe karışınca bu kez Türkmenlerle yönetim güçleri arasında çatışma çıkar.

Böylece Selçuklu yönetimi ile göçebeler arasında soğukluk doğar. Gerçekte Selçuklu yönetimi yerleşik devlet düzeninden yanadır. Yönetim katlarında İran'lı memurlar çalışır. Yerleşik Türkler İran kültürü ile yoğrulur. İran ve Anadolu gelenekleri, İslâm inançları yaşamlarına egemen olur. Bu yüzden yerleşikler göçebeleri sevmezler. Göçmelerin yaşam biçimini ilkel bulurlar. Ülkenin yönetimi

11. Mustafa Akdağ: Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I, İstanbul 1977, s. 38.

12. M. Fuad Köprülü: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara 1972, s. 94.

de yerleşiklerden yana bir tavır alınca göçmenler bir bunalıma girerler.

GÖÇEBE TÜRKMEN MÜSLÜMANLIĞI

Göçebelerle yerleşikler arasındaki ayrılıklar salt yaşam biçiminden kaynaklanmaz. İnanç bakımından da göçebelerle yerleşikler arasında büyük ayrımlar vardır. Kentli halk, devletin resmî desteğini sağlayan Sünnî Müslümanlığı benimsemiştir. Sünnî Müslümanlık çağın öğretim kurumları olan medreselerde işlenir. Devletten destek görür, korunur. Göçebe Türkmenlerin medrese ile ilişkileri bulunmaz. Yaşam biçimleri de Sünnî Müslümanlığın gereklerini yerine getirmeye elverişli değildir. Sürekli gelen göç dalgaları eski dinleri ile ilişkilerinin sürmesini sağlar. Göçebelerin büyük çoğunluğu okuma yazma bilmez. İslâm inanç ve ilkelerini tam anlamıyla kavrayamaz. Günde beş kez abdest-namaz gibi İslâm kuralları için, ne ortamları uygundur, ne de kendileri zaman ayırabilirler. Buna karşılık aralarında bir sürü Türkmen babası dolaşır. Bu Türkmen babaları onlara düşsel söylencelerle karışık bir İslâmlık öğretirler. Türkmen babalarının öğrettikleri şey onlara daha yatkındır. Sünnî Müslümanlık kadın ile erkeğin bir arada oturmalarını yasaklar. Oysa Türkmen babaları kadın-erkek aynı yerde oturmaya karşı değildir.

Şamanist Türklerin uyguladıkları kadınlı erkekli dinsel törenler Müslümanlığın kabulünden sonra özellikle göçebeler arasında sürer. Aynı biçimde Şamanizmden kalan kadınlı erkekli ortak törenler Yesevîlikte de gözlenir. Yine Vefaîlik tarikatının kurucusu olup 1105'te ölen Tacü'l-Ârif'in Seyyid Ebû'l-Vefâ Bağdadî'nin de Ahmed Yesevîden önce, benzer biçimde kadın ve erkeklerden oluşan müritleriyle karışık dinsel törenler yaptığı ve de müritlerinin bir bölümünün Türkmenler olduğu bilinir[13].

Selçuklu Devleti'nin Sünnî anlayışı ile gelişen medrese kültürü Arapça ve Farsça yazılmış kitaplar üretir. Oysa

13. Ahmet Yaşar Ocak: Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul 1983, s. 127.

Sünnîlik göçebe Türkmen yaşam biçimine uymaz. Medresenin ürettiği kitapların dili anlaşılmaz. Karışık bilgileri içeren kitaplar Türkmenlere birşey söylemez. Oysa Ahmed Yesevî Türkistan'da öğretisini yayarken, göçebe ya da köylü Türklerin anlayabilecekleri bir dil ve anlatım kullanır. İslâmlığı bu çevrede anlatmaya çalışırken, kendisi de ister istemez bu çevrenin etkisinde kalır. Türkmenler yapıları gereği İslâmlığı yalın biçimde algılarlar. Onu kendi gelenekleriyle, Şamanist anlayışla kaynaştırırlar. Saz âşıkları ve ozanlarını eski Şamanlara benzetirler.

Çetin Yetkin'in deyimi ile işte bugün önemli bir sorunumuz olan (aydın) ve (halk) ikileşmesinin, kopukluğunun temeli de burada başlar. Bu ikileşmenin temelinde de gerçekte sınıfsal çıkarların ayrılığından başka bir şey bulunmaz[14].

BABA İLYAS

13. yüzyıl ortalarında Amasya'da, Ebû'l-Bekâ Şeyh Baba İlyas adlı bir Türkmen babası yaşamını sürdürür. Moğol yayılması sırasında Anadolu'ya gelmiş Amasya yakınlarında Çat köyüne yerleşmiştir. Baba İlyas köyün davarlarını yayar. Yalnız başına yaşar. Yaptığı işe karşılık herhangi bir ücret almaz. Karın tokluğuna çalışır. Burda, kısa sürede halkın sevgi ve saygısını kazanır. Köyün yakınındaki bir tepe üzerine zaviye kurar. Düşüncelerini yaymaya koyulur. Çevre köylüler müritleri olur. Köylülere bir çok hizmette bulunur. Yazdığı muskalarla köylülerin hastalarını iyileştirir. Geçimsiz çiftlerin aralarını bulur. Sihirbazlık bilir. Onların güvenlerini kazanır. Köylüler şeyhin üstün bir güce sahip olduğuna inanırlar. Giderek müritlerin sayısı artar. Bir süre sonra Amasya Valisi Hacı Toğrak Bey de müritleri arasına karışır. Sürekli etkinliği artar. Selçuklu sultanıyla yakın ilişki kurar. Dinsel törenlerde kadın-erkek aynı yerde bulunur[15]. Bütün bu yapısı ile Türk-

14. Çetin Yetkin: Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, İstanbul 1980, s. 71.

15. Ahmet Yaşar Ocak: Babaîler İsyanı, İstanbul 1980, s. 10.

menlerin gözünde bir velî, bir peygamber olarak büyür. Türkmenler ona «Baba Resul Allah» diyerek peygamberlik düzeyine çıkarırlar. Zikirlerinde «Lâ ilâhe illâllah, Baba Resul Allah» demeye başlarlar[16].

Tüm bu yönleriyle Baba İlyas Şaman özellilkeri taşıyan bir Türkmen babasıdır.

Bu küçük köyden, Baba İlyas'ın ününün yayılışı ve bir ayaklanma yöneticisi olarak ortaya çıkışının öyküsü ilginçtir. Döneminin bir çok yazarı Baba İlyas'ın kendini peygamber olarak bildirdiğini söyler. Bu konuda Simon de Saint Ouentin şöyle bir söylence anlatır:

«Baba İlyas bir gün ormanda gezerken karşısına bir köylü çıkar. Gerçekte bu köylü değil; Tanrı'nın meleğidir. Köylü, Baba İlyas'a oğlunu bir kurdun kaptığını söyler. Baba İlyas'tan oğlunu kurtarmasını diler. Baba İlyas, kurdu öldürüp köylünün oğlunu kurtarır. Oğlanı köylüye verir. Bunun üzerine köylü, Baba İlyas'tan bir dilekte bulunmasını söyler. Dileğini yerine getireceğini bildirir. Baba İlyas, sultan olmak istediğini söyler. O zaman köylü kimliğini açıklar. Tanrı'nın habercisi olduğunu söyler. Hemen dönüp gördüklerini köye anlatmasını buyurur. Tanrı'dan bir melek geldiğini bildirir. Böylece Baba İlyas, Baba Resul olur ve sultana karşı ayaklanır»[17].

Baba İlyas'ın kendisini peygamber ilân ettiği konusunda en önemli kaynaklardan biri budur. Oysa Baba İlyas'ın torunu Elvan Çelebi, bu savı kesinlikle yalanlar. Dedesinin iftiraya uğradığını bildirir[18].

Bu kişiliği ile Baba İlyas ortaya atılır. Ülkeye egemen olan tüm siyasal ve ekonomik düzensizlikleri ayrıntısıyla bilir. Bunları kendi düşüncesi doğrultusunda kullanır. Sultanın bir zalim olduğunu, devlet adamlarının halka zul-

16. Osman Turan: Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 424.

17. Ahmet Yaşar Ocak: Babaîler İsyanı, İstanbul 1980, s. 105.

18. Elvan Çelebi: Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye (Hazırlayanlar: İsmail Erünsal - A. Yaşar Ocak), İstanbul 1984, s. 42-43 ve Ahmet Yaşar Ocak: Babaîler İsyanı, İstanbul 1980, s. 105.

mettiklerini yayar. Sultanın tüm zamanını içki meclislerinde geçirdiğini, devlet adamlarının da ona uyup tanrı, peygamber yolundan uzaklaştıklarını söyler. Türkmenlere uğradıkları haksızlıkları anlatır. Selçuklu Devleti ileri gelenleriyle zenginlerinin ahlâk kurallarından ne denli uzaklaştıklarını gözler önüne serer. Yolsuzluk ve haksızlıklara karşı kendisini tanrının görevlendirdiğini bildirir.

Baba İlyas'ın bu gibi sav ve düşüncelerini halifeleri uzak bölgelere yayarlar. Düşünceleri salt Türkmenlere değil; öbür halklarca Ermeni, Arap, Kürt, Rum gibi Anadolu'da yaşayan öbür etnik topluluklarca da benimsenir. Onları da çevresinde toplamayı başarır.

Bu ortamda Baba İlyas Selçuklu yönetimine karşı savaş hazırlıklarına girişir. Kendisi ana eylem alanı olarak düşüncesini yaydığı Amasya yöresinde kalır. Burdan Orta Anadolu'yu denetler. Halifeleri ise başka bölgelerde hazırlıklara girişirler.

İkinci eylem alanı Güneydoğu Anadolu'dur. Burası Malatya, Elbistan, Adıyaman ile Maraş'ı içine alır. Bu bölge ayrıca Suriye Türkmenleri ile sıkı ilişki içindedir. İkinci eylem bölgesinde Baba İshak bulunur. Şam'da oturur. Türkmenlerle birlikte yönetimden hoşnut olmayan öbür kitleleri yönetime karşı biler.

TÜRKMEN ÖFKESİ

Baba İshak Kefersud ve Maraş bölgesinde Türkmenlere at ve silâhlarını hazırlamalarını bildirir. Türkmenler sığır ve koyunlarını satıp silâh alırlar. Ateşlenmek üzere bekleyen 50.000 kişilik bir Türkmen gücü oluşur[19].

Bu ortamda Selçuklu Sultanı II. Giyaseddin Keyhüsrev, Amasya'da oturan Baba İlyas'ın gücünden ve saygınlığından korkar. Ortalarda dolaşan dedikodudan tedirgindir. Olaya büyümeden engel olmak ister. Sultan, Baba İlyas üzerine asker yollar. Üzerine asker geldiğini duyan Baba İlyas en yakın müritlerini alıp Amasya kalesine sığınır.

Aynı günlerde Baba İshak tüm hazırlıklarını bitirmiş-

19. Çetin Yetkin: y.a.g.e., s. 72.

tir. Baba Resul'den gelecek haberi beklemektedir. Baba İlyas'ın Amasya kalesinde kuşatıldığını öğrenince bir vergi memurunun kendisine yaptığı haksızlığı ve aşağılayıcı sözleri neden gösterir. 1240 yılı güzünde Kuzey Suriye'de ayaklanmayı başlatır[20]. Selçuklu Devleti'nin resmî tarih yazarı İbni Bibi'nin söyleyişi ile Anadolu halkı «karınca ve çekirgeler gibi hemen ayaklanmış, sözleştikleri gün ve saatte isyan bayrağını kaldırmıştır»[21]. Baba İshak büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşan ordusu ile kuzeye doğru yürüyüşe geçer. Türkmenler kadın ve çocukları ile birlikte ayaklanmaya katılmışlardır. Ayaklanmada Türkmenler dışında halklar da bulunur. Dil, ulus ayrımı yapmaksızın ayaklanmacılar bir bayrak altında toplanmıştır. Önlerindeki tüm şehirleri ele geçirerek kuzeye doğru ilerlerler. Sümeysat, Kâhta ve Adıyaman'ı ele geçirirler. Baba İlyas'ın tanrının elçisi ve peygamberi olduğunu kabul etmeyeni öldürüp malını yağmalarlar. Geçtikleri yerleri yakıp yıkarlar. Malatya önlerine geldiklerinde kendilerine katılanlarla sayıları giderak artar. Malatya valisi ile savaşa girişirler ve valiyi bozguna uğratırlar. Amaçları Amasya'daki Şeyhleri Baba İlyas'a ulaşmak, onu Selçuklu kuşatmasından kurtarmaktır. Babalı öncüleri kıyasıya bir çarpışmadan sonra Sivas'ı ele geçirirler. Sivas yengisi Babalılara büyük bir içgücü verir. Geçtikleri yörelerde yönetimden rahatsız kitleler sürekli aralarına katılır. Babalı ayaklanmasından yıllar önce Canik bölgesine yerleştirilen Çepni'ler ilk sırada ayaklanmaya katılırlar[22]. Bunu, Karamanlı'ların katılışı izler. Tokat Babalı'ların eline geçtiğinde ayaklananların sayısı daha da artmıştır. Bu sırada Konya dolaylarında güçlü bir Selçuklu ordusu ayaklanmayı bastırmak üzere beklemektedir.

Kuzey Suriye'de başlayan Türkmen yürüyüşü sürerken Şeyh Baba İlyas'ı Selçuklu askerleri kuşatmışlardır. Baba-

20. Ahmet Yaşar Ocak: Babaîler İsyanı, s. y.a.g.yerde, Çetin Yetkin: y.a.g.e., s. 72'de ayaklanmanın 3 Ağustos 1239'da başladığını yazar.

21. İbn-i Bibi: Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (Çeviren: M. Nuri Gençosman), Ankara 1941, s. 208.

22. Faruk Sümer: Oğuzlar, İstanbul 1980, s. 327.

lılar, Hacı Armağan Şah komutasındaki Selçuklu ordusuna karşı inançla direnmektedirler. Amasya kalesi içinde savunmaya geçerler. Simon de Saint Quentin Amasya kalesi'nde kuşatma altındaki Baba İlyas'ın son günleri üzerine şu bilgileri verir :

«Baba Resul, kendi yandaşlarına hiçbir şeyden korkmamalarını ve dirençle çarpışmalarını salık verir. Onları aralarından hiçbirinin düşman silâhı ile yaralanmayacaklarına inandırır. Ancak müritlerinden sekiz kişi ölür ve bir bölümü yaralanır. Bunun üzerine müritleri büyük bir kuşku ile Baba Resul'a sorarlar :

— Neden bizi ve ötekileri aldattın? Sen de tıpkı öbür ölenler gibi öleceksin.

Bunun üzerine Baba Resul, yeminler eder. Tanrının meleğinin kendisine zafer vaadettiğini söyler.

Bu kez karşısındakiler :

— Seni aldatan şeytandır - diye karşılık verirler.

Bu söz karşısında Baba Resul bir bahane arayarak şöyle der :

— Ey Tanrım, ne yaptın? Yoksa uyuyormusun? - Sonra karşısındakilere döner - yarın Tanrı ile konuşacağım. Sizin ve tümünüzün karşısında size ve bana bu şanssızlığın neden eriştiğini soracağım.

Ertesi gün Baba Resul yeni bir saldırıya geçer. Bu sırada kürek kemiklerinden ölümcül yara alır. Ölümünün sezilmemesini ister. Bir kıyıya çekilip saklanır»[23].

Baba İlyas'ın savaş alanında yaşamını yitirmesinden sonra Selçuklu komutanı Armağan Şah, Amasya kalesini alır. Baba İlyas'ın sanıldığı gibi insanüstü gücü olmadığını halka göstermek için ölüsünü Amasya surlarına astırır. Gece olunca müritleri, Baba İlyas'ın ölüsünü kaçırırlar. Ambarlı evliyâ tekkesine gömerler.

Baba İlyas'ın ölümü üzerine torunu Elvan Çelebi'nin yazdıkları daha da ilginçtir. Elvan Çelebi'ye göre Baba İlyas Amasya kalesine kapatılır. Kaldığı hücrede bir de keşiş vardır. Baba orada kırk gün kalır. Keşişi Müslüman

23. Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.e., s. 127.

eder. Kendine mürit edinir. Kırkıncı günün sonunda hücresinin duvarları yarılır. Baba İlyas'ın boz atı ortaya çıkar. Baba İlyas atına biner. Müslüman olan keşişe bu dünyadaki yaşamının son bulduğunu söyler. Atı ile göğe doğru uçup yiter[24].

Bu göğe çıkış sahnesi Türk söylencelerinde çok geçen bir görünümdür. Kaz üzerinde göğe çıkan Şaman'ı anımsatır[25]. Zaten Baba İlyas'ın İslâmlık anlayışı daha çok, eski Türk dini Şamanlığın izlerini taşır. Baba Resul yukarda anlatılan sahnede olduğu gibi gerektiğinde Tanrı ile konuşur. Tanrı'yı bir insan gibi düşünür. Bu özellikleri nedeniyle Fransız Tarihçi Claude Cahen, Baba Resul eylemini, dinsel düzeyde Şiîlik ve Sünnîliğin dışında düşünme eğilimindedir[26]. Boz at üzerinde göğe yükselme sahnesi, küçük bir ayrılıkla Vilâyetnâme'de de vardır. Vilâyetnâme'de anlatılanlara göre, Hacı Bektaş Velî öldüğü gün boz bir at üstünde yiter[27].

Baba İlyas'ın öldürülmesinden kısa bir sonra Baba Ishak yönetimindeki Babalı güçleri Amasya'ya girerler. Şeyhlerinin öldürüldüğünü öğrenirler. Ancak Baba İlyas'ın ölümsüzlüğüne inandıkları için buna inanmazlar. Eski Şamanist inanca göre, onun gökten melekleri yardıma çağırmaya gittiğini sanırlar. Bu inanç ve özgüvenle kadın-erkek Türkmenler, Selçuklu güçlerine saldırırlar. Selçuklu güçlerini bozguna uğratırlar. Komutan Armağan Şah'ı öldürürler. Artık Selçuklu başkenti Konya yolu önlerine açılmıştır. Konya'ya doğru yürüyüşe geçerler.

Ordusunun yenildiğini duyan Selçuklu sultanı, Erzurum'dan sınırı beklemekle görevli ordusunu geri çağırır.

---

24. Elvan Çelebi: Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye (Haz.: İ. Erünsal - A. Yaşar Ocak), İstanbul 1984, s. 58-59 ve Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.e., s. 127.

25. Abdülkadir İnan: Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 50.

26. Claude Cahen: Selçuklulardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul 1979, s. 255.

27. Vilâyetnâme (Haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul 1958, s. 9-91).

Kürt, Gürcü, Frank askerleri ile bu orduyu güçlendirir. İki ordu 1240 yılı Kasım'ı başında Kırşehir ovasında savaş düzenine girer. Babalıların dinsel gücünden ürken Müslüman askerler savaştan çekinirler. Bu nedenle ilkin Frank askerlerinin zırhlarına çarpıp dönerler. Frank askerleri ilk Türkmen saldırısını püskürtünce yüreklenen Müslüman askerler de savaşa girerler. Selçuklu ordusu karşı saldırıya geçer. Aylardır yenilgi nedir bilmeyen Türkmenler şaşırmışlardır. Ebû'i-Ferec savaşı şöyle betimler :

«Roma diyarından (Anadolu'dan) gelip toplanan 60.000 atlı, 6000 Türkmenden kurulu bu küçük kuvvete hücum edemediler. Bunun üzerine Sultanın hizmetinde bulunan 1000 Frank atlı, hiddetle alevlenerek dişlerini gıcırdattılar. Ve yüzlerinin üzerine haç işareti yaparak, bu sapık adamların üzerine hücum ettiler ve onları dağıttılar. Daha sonra Araplar da bunlarla beraber hareket ederek Türkmenleri çemberlediler ve hepsini kılıçtan geçirerek mahvettiler. Bunlardan erkek, çocuk, hayvan velhasıl hiçbir şey kurtulamadı»[28].

Babalı ayaklanması tüm Anadolu Türk tarihinin gelmiş geçmiş en kapsamlı ve en büyük ayaklanmalarından biridir. Ayaklanmanın temelinde devleti kuran asıl Türkmen tabakası ile onu ele geçiren ve tüm olanaklarından yararlanan yabancılaşmış, İranlılaşmış bir yönetimle yandaşları arasındaki inanç ve çıkar çatışması yatar. Dinsel görünüm altında toplumsal ve ekonomik bunalımlar olayda etkin rol oynar. Anadolu Selçuklu Devleti öz ögesinden kopmuştur. Devlete egemen sınıf Anadolu halkına yabancılaşmıştır. Anadolu, Türklere yurt olduğundan beri, devletin siyasal görüşüne ve her türlü dinsel - toplumsal ilkelerine kesin biçimde kentler yön verir. Göçebe Türkmen kitlesi uçlarda, sınır boylarında devletin ağır yükünü çekmektedir. Orduda hizmetleri bile bir aşiret topluluğu biçimlnde değildir. Belirli ücret ve çıkar karşılığı bireysel bir iştir. Sonuçta göçebelere sürekli siyasal önem verilmez. Köy, kasaba ve kentlerde gelişen yerleşik yaşam güçlü bir aşa-

28. Ebu'l-Farac Tarihi II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1945, s. 540.

ma düzenine bağlıdır. Bu yüzden, yönetimi güçlü bir kentli topluluğun elinde bulunan Anadolu Türk devletinin Müslümanlıkta Sünnî ilkelerine sımsıkı bağlanması doğaldır[29]. Bunun yanında Arap-Fars tüccarlarla sıkı ilişki içinde olan tüccar sınıfın ortodoks İslâm'ı benimsemesi kişisel çıkarları gereğidir.

Babalı ayaklanmasında dinsel bir görüntü altında toplumsal ve ekonomik bunalımlar etkin rol oynar. Türkmen boylarının uğradıkları haksızlıklar çekirdeği oluşturur. Bu nedenle onlara Kürt ve Hıristiyan azınlıklar da katılır[30]. Ayaklanmayı yürüten Baba İlyas bu durumu çok iyi kullanır. Feodalizme karşı toplumsal bir düzen sağlayacağına söz verir. Göçebe geleneklerine uygun bir ortak mülkiyet düzeni savunur. Sonuçta, Babalı eylemi Anadolu tarihinin en bilinçli ve düzenli halk eylemi olur[31]. Daha sonra ortaya çıkacak düzen arayışı savaşımlarının ilk halkasını oluşturur.

ALEVÎLİĞİN DERLENİŞİ

İnancımıza göre Anadolu Alevîliğinin kurumlaşması Babalı ayaklanmasına dayanır. Bir başka söyleyişle, Babalı eylemi, Alevîliğin Anadolu'da derleniş biçimidir. Bu savımıza şu olguları tanık gösterebiliriz :

1. Bütün Alevîlerin en yoğun yerleşim alanları, Babalı ayaklanmasının yayıldığı, Halep, Malatya, Amasya, Kırşehir arasındaki bölgedir. Ayaklanma Kuzey Suriye'de başlamıştır. Malatya, Sivas, Tokat üzerinden Amasya'ya ulaşmış, Konya'ya yönelmiştir.

2. Ayaklanmaya katılanlar kadın ve çocuklarını da birlikte götürmüşlerdir. Halep'den, Kırşehir ovasına dek sürecek bu büyük Türkmen yürüyüşünde Alevî törenleri uygulanmış ve yerleşmiştir. Dinsel tören toplumu canlı tutan tinsel bir güç olmuştur. Karmaşık bir yapıya sahip olan

29. Mustafa Akdağ: Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi I, İstanbul 1977, s. 338-339.

30. Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.e., s. 135.

31. Çetin Yetkin: y.a.g.e., s. 74.

Alevî dinsel töreni «cem» bu yürüyüş sırasında yerleşmiş olmalıdır.

3. Hacı Bektaş Velî, Şeyh Baba İlyas'ın; Baba İlyas ise Dede Kargın'ın halifesidir. Hacı Bektaş öğretisi ise Anadolu Alevîliğinin kökenlerini oluşturur.

4. Alevîlerin merkezi otoritelere karşı tavır koymasında Babalı geleneğinin günümüze değin uzanan etkileri belirleyici olmuştur. Bu yüzden bir din için doğal olan «sonradan benimseyip katılma» Alevîlik için sözkonusu değildir. Alevîliği belirleyen öğe ayaklanma geleneği olmuştur.

HACI BEKTAŞ VELÎ

Baba İlyas'ın 4-5 halifesi vardır. Çağında en önemlisi kuşkusuz Baba İshak. Geleceğe etkisi bakımından ise Hacı Bektaş Velî, Hacı Bektaş ile Baba İlyas arasında yakın ilişki olduğu kesin. Ancak bu ilişkinin ne düzeyde olduğu tam belli değil.

Hacı Bektaş Velî'nin gerçek yaşamı tam olarak bilinemiyor. Çağının kaynakları onun üzerine sağlıklı bilgi vermiyorlar. En önemli kaynak olarak Vilâyetnâme gösterilir. Vilâyetnâme'yi ise kimliği bilinmeyen bir yazar, Hacı Bektaş'ın ölümünden yaklaşık yüz yıl sonra yazıyor. Yapıtta gerçekle düş iç içe. Makalat ve Şerh-i Besmele gibi onun olduğu söylenen kitaplarda ve ondan sözeden öbür kaynaklarda Horasan'dan bir takım İslâmî ve gizemci düşüncelerle karışık eski Türk geleneklerini getirdiği anlaşılıyor.

Hacı Bektaş büyük olasılıkla 1210 yılında günümüzde İran toprakları içinde yer alan Horasan'ın Nişabur kentinde doğuyor. O dönemde Türkistan'da etkin olan Yesevî tarikatının görüşlerini benimsiyor. Ahmed Yesevî'nin öğrencisi Lokman Perende'den ders görüyor. Vilâyetnâme'de, Horasan'daki çocukluğu, Lokman Perende ile Hoca Ahmed Yesevî'ye öğrenci oluşu anlatılır.

Öğrenimini tamamladıktan sonra Anadolu'ya geliyor. Henüz Osmanlı Devleti kurulmamıştır. Bu bakımdan Hacı Bektaş'ın, Osman ve Orhan Beyler'le hiçbir tanışıklığı bu-

lunmaz. Anadolu'da Baba İlyas ile ilişki kurar. Onun halifelerinden biri olur. Ancak Baba İlyas'ın önde gelen halifelerinden değildir. Elvan Çelebi ve Âşıkpaşazâde'nin verdiği bilgilere göre Babalı ayaklanmasına katılmıyor. Ayaklanmaya katılan kardeşi Menteş daha sonra Sivas'ta asılacaktır.

Hacı Bektaş Velî'nin Babalı ayaklanmasında etkin görev almadığı belli. Ayaklanma sırasında ve ayaklanmadan sonra uzunca bir süre ortadan çekiliyor. İzini yitiriyor. Daha sonra uygun bir ortamda Sulucakaraöyük'te gözüküyor. Bu uygun ortam, Moğol yayılmasından sonraki kargaşa dönemi olsa gerek. Sulucakaraöyük'ü yurt edinmesine izin veriliyor. Babalı ayaklanmasından kalan kılıç artığı Türkmenleri başına topluyor. Çağdaş Anadolu yöneticileriyle uyumlu ve barışçı bir yaşama giriyor. Çevresinde toplanan Türkmenlere kendi töreleri doğrultusunda ibadet etmelerini öğütlüyor.

Vilâyetnâme'ye göre, Karadeniz Bölgesi Türkmenleri olan Çepniler Hacı Bektaş'ın ilk müritleri oluyor. Çepniler daha sonra Şah İsmail'e katılacaklardır. Yine Vilâyetnâme'ye göre Hacı Bektaş Velî, Hacı İbrahim adlı bir çobanı erlik katına eriştirip Bozok ve Üçok Türkmenleri arasına yollar[32]. Hacı İbrahim Çukurova, Halep ve Maraş bölgesindeki Türkmenler arasında ün kazanır. Hacı Bektaş 1270'lerde Sulucakaraöyük'te ölür.

Hacı Bektaş'ın öğretisi, Baba İlyas'ın eylemini düşün yoluyla gerçekleştirmeyi amaçlıyor. Baba Resul ayaklanması başlangıçta tümüyle siyasal ve toplumsal bir yön taşıyor. Ama süreç içinde değişik dinsel kesimleri yapısında eritiyor. Dinsel bir akım biçimine bürünüyor. Baba İlyas'ın çevresindeki Türkmen babaları ülkülerini düşün yoluyla gerçekleştirmek istiyorlar. Geçmişten aldıkları dersle, eylemlerine çekidüzen veriyorlar. Herbiri Anadolu'nun bir yerine çekiliyor. Gittikleri yerlerde zaviyeler kuruyorlar. Baba İlyas'ın düşününü yaymaya başlıyorlar. Hacı Bektaş gibi eski bir Babalı halifesi bu akımı yönlendiriyor. Bir dizi

32. Vilâyetnâme, s. 21-26.

derviş, onun çevresinde toplanıyor. 14. yüzyıla gelindiğinde yeni kurulan devletçiklerde yüzlerce tekke bulunuyor. Buralarda şeyh ve dervişler yetişiyor. Sulucakaraöyük bu tekkelerden biri.

Hacı Bektaş tekkesinin kuruluş ve yayılışında Kadıncık Ana'nın da önemli işlevi var. Kadıncık Ana, Hacı Bektaş'ın büyütmeliği (manevî kızı), İdris Hoca'nın eşi. Hacı Bektaş Velî ile kan bağı yok. Kadıncık Ana düşünsel babasının tomurcuk biçiminde olan düşüncelerini Abdal Musa'ya öğretiyor. Onu Hacı Bektaş'ın müridi yapıyor.

Alevîlik bu dönemde Anadolu'da göçebe ve yerleşik Türkmenler arasında yeniden canlılık kazanır. Çünkü Baba İlyas ve Hacı Bektaş Velî'nin öğretileri, eski Türk inançlarının benzeridir. Hacı Bektaş'ın Sünnî yöneticilerle uyumlu yaşamı onun kurallı bir tarikat kurmasına engel olmaz.

URUM ABDALLARI

Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra doğan çeşitli Anadolu Beyliklerinde «Abdal» ya da «Baba» sanıyla birtakım dervişler dolaşır. Moğol akını sonunda bozulan ekonomik ve siyasal koşullar, bu abdalların düşüncelerini yaymalarına uygun ortam sağlamıştır. 14. yüzyılda Anadolu'da abdal ve baba denilen dervişlerin sayısının arttığını görürüz. Geyikli Baba, Abdal Musa, Kumral Abdal, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Duğulu Baba ve Potinpuş Baba ünlü Rum Abdallarıdır. Bu dervişler Türkmenler arasında gezip öğretilerini özgürce yayarlar. Hacı Bekram ve oğullarının yanısıra, geyik derisinden taç giyen Dede-Kargın ve oğulları Türkmenler arasında tutulur[33]. İlk Osmanlı sultanları, Rum Abdallarına hoşgörülü davranırlar. Kimi ayrıcalıklar tanırlar. Geniş topraklar söz verirler. Kimileyin zaviyelerini yaptırırlar. Bursa çevresi bu savaşçı dervişlerle dolar. Dervişler de Osmanlı'nın kendilerine verdiği görevleri iyiden iyiye yerine getirirler. Osmanlı'nın Anadolu ve Rumeli'de yayılmasında öncülük ederler.

Rum Abdalların ve dervişlerin tümü meczup yaratılışlı

33. Doğan Avcıoğlu: Türklerin Tarihi V, 1982, s. 2228.

kişilerdir. İnanç bakımından karışık düşünceler taşırlar. Bunlar Alevîlikle karışık birtakım inançlardır.

YENİÇERİ OCAĞI

Osmanlı Devleti'yle Hacı Bektaş tekkesi arasında en sıkı bağ Yeniçeri Ocağı'na dayanır. Genel kanıya göre ocağı Hacı Bektaş Velî kurmuştur. Oysa ocak, Hacı Bektaş'ın ölümünden çok sonra kurulmuştur. Kesin olmamakla birlikte, Yeniçeri Ocağı, 1363 yılında 1. Murad döneminde kurulmuştur[34]. O zamanki geleneğe göre kurulan her yeni örgütün bir pîre bağlanması zorunluluğu vardır. Bu geleneğe uyularak ocağın kurulması için icazet ve Yeniçerilerin özel börkü, Elif tacı Hacı Bektaş'ın müritlerinden istenmiştir[35]. Uruç tarihine göre, Sultan Orhan, kardeşi Ali Paşa'nın öğütlerine uyarak, Hacı Bektaş'a başvurur[36]. Tarih uyuşmazlığı yüzünden bu sav doğru olamaz. Sözkonusu kaynağa bağlı kimi çağdaş yazarlar da dikkatsizlik yüzünden aynı yanlışı yinelemişlerdir[37]. Belki Ali Paşa yalnız Bektaşî dervişlerinin töresine bağlanmıştır.

Osmanlı'nın Hacı Bektaş tekkesini seçmesiyse, Şeyh Edebalı ile olan ilişkisine dayanıyor. Olay şöyledir: Şeyh Edebalı Eskişehir yakınlarında İtburnu denen yerde tekkesi bulunan bir derviş. Kendisi o yörenin en sözü geçen ulularından. Osman Bey, Edebalı'nın kızı Malhun Hatun ile evleniyor. Bu evlilik küçük Osmanlı Beyliği'nin yayılması için önemli bir politika. Edebalı hem Âhilerin şeyhi, hem de Baba İlyas'ın halifesi Osmanlı, Âhilerin etkinliğinden

34. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi I, s. 512.

35. İren Melikoff: Yunus Emre ile Hacı Bektaş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 20, İstanbul 1973, s. 35-35.

36. Oruç Beğ Tarihi (Baskıya Hazırlayan: Atsız), İstanbul (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 34.

37. Cemal Şener: Alevîlik Olayı, İstanbul 1989, s. 122 (Cemal Şener her nedense bilimsel olma savı ile yola çıktığı bir çalışmada kimi bilimsel olmayan kaynaklara önemli atıflarda bulunmuştur. Sözgelimi Enver Behnan Şapolyo, ve Bekir Yıldız bunlar arasında sayılabilir).

yararlanılacaktır. Âhiler ise Hacı Bektaş tekkesiyle sıkı bağlantı içindeler. Böylece Osmanlı Beyliği bir taşla iki kuş vuruyor: Hem Hacı Bektaş tekkesinin, hem de Âhi Ocağı'nın desteğini sağlıyor. Daha sonra Yeniçeri Ocağı kurulacağı zaman bu ilişki pekiştiriliyor. Bu kez Hacı Bektaş, ocağın pîri sayılıyor ve tüm ocak, tekkeye bağlanıyor.

ABDAL MUSA

Bütün Alevîlerce kabul edilen en büyük Urum erenlerinden biri, Abdal Musa'dır. Bektaşî söylencelerine göre, Hacı Bektaş'ın amcası Haydar Ata'nın oğlu Hasan Gazi'nin oğludur. Gerçekte Abdal Musa'nın Hacı Bektaş'la soy bakımından yakınlığı tartışmalıdır. Adından da anlaşılacağı gibi, Horasan ya da Rum erenlerindendir. Deyişlerinde kendini Horasan'lı olarak tanıtır. Doğum yerinin, İran Azerbaycan'ındaki Hoy ilçesi olduğunu, Hacı Bektaş'ın halifesi Hacım Sultan'a bağlı bulunduğunu söyler.

Âşıkpaşazâde'ye göre Abdal Musa, Orhan Gazi döneminde yaşar. Hacı Bektaş müritlerinden Haydar Ata'nın oğlu Hasan Gazi oğludur. Yeniçerilerle birlikte akınlara gider. Bursa'nın alınmasına katılır. Külâhı başından düşen bir askere başındaki sivri külâhı giydirir. Bu yüzden Yeniçeriler Hacı Bektaş'a bağlılık duyarlar[38]. (Yeniçeri Ocağı 1363 yılında kurulduğuna ve Bursa ise 1326 yılında alındığına göre Âşıkpaşazâde'nin bu anlattıkları zaman bakımından doğru olamaz). Âşıkpaşa, ayrıca Abdal Musa'nın bir süre Hacı Bektaş tekkesinde oturduğunu da bildirir. Bu sürede Kadıncık Ana ona Hacı Bektaş'ın düşüncelerini öğretir.

Alevîler Abdal Musa'nın mezarının Antalya'nın Elmalı yakınlarındaki Tekke köyünde olduğuna inanırlar. Bektaşîliğin ve Bektaşî yazınının kurucularından biri ve en önemlisi olan Kaygusuz Abdal deyişlerinde Abdal Musa'nın dervişi olduğunu söyler.

38. Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, Tevarih-i Âl-i Osman (Düzenleyen: Atsız), İstanbul 1949, s. 237-238 ve Abdülbâki Gölpınarlı: Alevî-Bektaşî Nefesleri, İstanbul 1963, s. 8.

Bektaşî söylencelerine göre Kaygusuz Abdal, Alâiye Beyi'nin oğludur. Bir geyik avı sırasında yaraladığı geyik kaçıp bir tekkeye sığınır. Gerçek adı Gaybî olan Kaygusuz, tekkeye girip geyiği sorar. Dervişler böyle bir geyik görmediklerini söylerler. Kaygusuz üsteler. Sonunda Abdal Musa katına çıkar ve geyiği ona sorar. Abdal Musa koltuğundan oku çıkarıp Kaygusuz'a verir. Bu olaydan sonra Kaygusuz dünyadan el etek çeker. Abdal Musa'ya mürit olur.

OSMANLI İLE UZLAŞMA

İlk Osmanlı sultanları katı Müslüman değildir. İslâmlığı derinlemesine bilmezler. Kendileri için yararlı, bu derviş ve abdallarla işbirliğinden kaçınmazlar. Orhan Bey dervişler için çok sayıda aşevi yaptırır. Marmara'da yeni alınan topraklara Doğu'dan pek çok derviş gelir. Tekkeler kurulur. Bâtınîliğin yapısı gereği düşüncelerini yaymaya başlarlar.

Ne ki, Osmanlı'nın bir süre sonra Bâtınî yayılmasından rahatsız olduğu görülür. Sultan Orhan «Işıklar» adı verilen tüm abdalları toplatır. Şuraya buraya sürdürür. Yalnız doğruluğu nedeniyle İnegöl yakınlarında etkinliğini sürdüren Geyikli Baba'ya dokunmaz. Bundan Selçuklu döneminde tehlikeli ayaklanmaları görülen Bâtınîlerin Osmanlı yönetiminin başladığı sıralarda yeni alınan bölgelerde yayılarak aynı eylemi yinelemek istedikleri anlaşılır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde bile Bâtınîler yönetim katlarında görev almazlar[39].

Kökende bu soğukluk dinsel olmaktan çok siyasal bir kuşkudan kaynaklanır. Dinsel olması için bir neden bulunmaz. Osmanlı henüz medrese Müslümanlığına teslim olmamıştır. Nitekim bu dönemde Alevîlik, Anadolu'da Rum Gazileri denen akıncılar ve askerler arasında yayılır. Osmanlı'arın Balkanlar'a geçmeleriyle oralara sıçrar. Tuna kıyılarından Arnavutluk'a değin geniş alanlarda tekkeler kurar. Balkanlar'ın İslâmlaşmasında etkili olur.

39. Mustafa Akdağ: y.a.g.e., c. I, s. 340.

1316 yılında ölen İlhanlı Hükümdarı Olcaytu, Oniki İmam Şiîliğini benimser. Onun döneminde Anadolu Moğol İmparatorluğu'nun bir eyaleti durumundadır. Olcaytu'nun buyruğu ile Anadolu'da Ebûbekir, Ömer ve Osman'ın adlarının anılması yasaklanır. Bu olay Anadolu'daki Sünnî olmayan göçebe ve köylü çevrelerde sevinçle karşılanır. Kökende İlhanlı Şiîliği de Şaman inançlarından kaynaklanır. Bu durum da Anadolu'da Alevî inançlarının yayılmasına yardımcı olur.

OSMANLI'DAN KOPUŞ

Alevî inançlarının Anadolu'da yayılması bir süre sonra yavaşlar. Osmanlı yönetimi kendini tümden medrese Müslümanlığına kaptırmaya başlar. Bu ve bundan sonra kurulan medreselerde dinsel eğitim esas alınacaktır. Kur'an'ın işlenmesi ve yorumlanması yapılır. Eğitim dili tümüyle Arapçadır. Dilbilgisi, mantık, feraiz, kelâm, belâgat, fıkıh, usul-i fıkıh, hadîs ve usul-i hadîs gibi dersler verilir. Fatih döneminde bunlara felsefe, edebiyat, matematik gibi dersler eklenecektir.

Ancak Fatih Sultan Mehmed dönemine değin, Osmanlı Devleti'nde Alevî-Sünnî ayrılığı bir sorun olarak doğmamıştır. Kaldı ki Osmanlı sultanları ilk dönemlerde Alevîliğe yakın kimselerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde çeşitli dinsel ve etnik grupların egemen çevreleri kendileri için çok elverişli koşullarla bu devletin oluşumuna katılırlar. Ne var ki İkinci Mehmed ile birlikte ihya olunan medreseye koşut olarak, Sünnîlik devlet dini, devlet ideolojisi olmak yolunda hızla ilerlemeye koyulur. Medrese yalnız din adamı yetiştiren bir kurum değildir. Medrese, Osmanlı Devleti'nin yönetici kadrosunun, Enderun'un en önemli kaynağıdır. Böylece ülke yönetimi bir yandan devşirmelerin, bir yandan da medreselerde yetişenlerin eline geçer.

Yine bu dönemde devlet katmanlarında Türkler uzaklaştırılmaya başlıyor. İlk adımda, ülkede egemen bir siyasal güç olan Türk soyluları ortadan kaldırılıyor. II. Mehmed uzun süredir Türk soylularına ve özellikle Çandarlı ailesine

karşı harekete geçmek istemektedir. 1446'da tahtdan indirilmesinin suçunu Çandarlı Halil Paşa'ya yükler. Onun sürekli olarak İstanbul'u fetih düşüncesine karşı çıkmasını, bir türlü içine sindirememiştir. 9 Haziran 1453'de İstanbul'un alınışından iki gün sonra Çandarlı Halil Paşa fethe karşı çıkmak için Bizans'tan rüşvet aldığı gerekçesi ile vezir-i âzamlıktan alınır. Malına, mülküne el konur, ailesiyle birlikte tutuklanır. Yerine devşirme sınıfından, danışmanı Zağanos Paşa'yı atar. Böylece merkezi hükümetin en önemli katmanlarını Sultanın kölelerine ayırma geleneği başlatılmıştır. Öte yandan, tımarlara ve özel mülklere büyük ölçüde el konulması sonucu büyük Türk aileleri kısa sürede güçsüz duruma düşürülür. Bunların malları devşirmelere verilir. Devşirmeler hızla iktidara yükselirler. Çandarlı Halil Paşa idam edilir[40]. Çandarlı hanedanının iş başından uzaklaştırılması devşirmeden yetişmiş deviet adamlarının vezir-i âzamlığı ele almalarına neden olur. 16. yüzyıl sonlarına değin birbuçuk yüzyıl içinde Karamanlı Mehmed Paşa, Pîri Mehmed Paşa ve Manisalı Lala Paşa dışında vezir-i âzam olan otuzdört kişinin tümü devşirmedir[41].

II. Mehmed «cihanşümul» imparatorluk politikası için Sünnîliği en elverişli ideoloji olarak görür. «Nizam-ı âlem için kardeş kanı dökmek caizdir» diye buyurur ve Türkmen kıyımına gitmeten çekinmez. Bu politikanın pekiştirilmesi ise I. Selim'in hilâfeti elde etmesiyle olur[42].

Böylece sözde Türk yönetimi bir kez daha halkından kopar. Devleti oluşturan yeni tabandan uzaklaşır. Bu kopuş inanç bağlamında olunca, ekonomiktir de. Toprak düzeni göçmen halkın zararına bozulur. Çoğunluğu Alevî olan bu kitleler yönetime karşı soğumaya başlarlar. Yeni ayaklanmalar başlatırlar.

Osmanlı'lar, ilk aşamada halklara göreli bir rahatlık gö-

40. Standford Shaw: Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I, İstanbul 1982, s. 93.

41. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi II. Cilt, Ankara 1983, s. 9-10.

42. Çetin Yetkin: Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, İstanbul 1980, s. 163.

türmüşlerdir. Bu olgu fetihlerın kolaylaşmasında rol oynar. Nedir, merkezi iktidar kurulup, iki başlı bir aristokrasinin oluşmaya başlaması, bunların ihtiyaçlarını ve lüks harcamalarını ve giderek halk üzerindeki iktisadî ve malî baskılarını arttırır. Yönetici sınıflarla halk arasındaki çelişkiler burada patlak verir. Ancak halk bağımsız bir unsur olarak değil, egemen sınıfların iç kavgalarında ikincil bir etken olarak kendini hissettirir. Bu nedenle Anadolu'da ve özellikle Rumeli'de zaman zaman halk hareketleri olur[43].

ŞEYH BEDREDDİN

Merkezi otoriteye, baskıcı yönetime karşı ortaya çıkan halk hareketlerinin en bilinçlisi Şeyh Bedreddin ayaklanmasıdır. Şeyh Bedreddin 1360 yılında Simavna'da doğar. Çocukluğu ve gençliği iyi bir aile ortamı içinde geçer. Soylu bir ailenin oğludur. Babası Simavna kadısıdır. Yirmi yaşına kadar Edirne'de iyi bir öğrenim görür. 1382 yılında Bursa'ya gider. Dönemin ünlü medreselerinden olan Kaplıcalar Medresesi'nde öğrenime başlar. Burada özellikle din felsefesi üzerine çalışır. Cennet, cehennem, kıyamet kavramları üzerinde durur. Bursa'da bir yıl kalır. Dönemin ünlü hocalarından Feyzullah Hoca'dan ders almak isteğiyle Konya'ya gider. Hoca öldüğü için Konya'da uzun süre kalmaz. Uzun ve zorlu bir kara yolculuğu ile Kudüs'e gider. Kudüs'de yüksek hukukçulardan ders alır. Mescid-i Aksa'da yoksul bir yaşam sürer.

Kudüs'te fazla bir şey öğrenemiyeceğini anlayınca Kahire'ye geçer. Dönemin en yüksek bilimadamları Kahire'de yaşar. Kahire İslâm dünyasının dört bir yanından gelmiş genç öğrencilerle doludur. Bedreddin, Kahire'de çağın ünlü hocalarından ders görür. Bir ara hacca gider. Baba evinden, Edirne'den ayrılalı altı yıl olmuştur. 26 yaşındaki Bedreddin, artık Kahire'de saygın bir bilimadamıdır. Kafasında özü «dünyada herşey insan içindir» biçiminde somutlaşan bir düşünce gelişir. Öğrenimi bittikten son-

43. Doç. Dr. Taner Timur: Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni, İstanbul 1979, s. 75.

ra on ikl yıl Mısır'da kalır. Bu süreçte evlenir ve İsmail adlı bir oğlu olur. Sultanın çocuklarına ders verir.

Bu dönemde Bedreddin'de büyük bir değişim olur. Bir bunalıma girer. Çok zengin olan kütüphanesini Nil ırmağına atar. Bir tekkeye sığınır. Kendini zikre verir. Önemli bir hastalık geçirir.

O sırada Timur Anadolu üzerine saldırmıştır. 1402 yılında Ankara ovasında, Yıldırım orduları bozguna uğramıştır.

1404 yılında Bedreddin Doğu Anadolu kentlerini gezer. Gezi, üzerine çöken bunalımı atması için gereklidir. Timur ordularının yakıp yıktığı Anadolu topraklarını görmek Bedreddin'e yeniden yaşam ve savaşım gücü verir. Halkın sorunlarına eğilme gereğini duyar. Timur orduları ile karşılaşır. Timur'un otağına konuk olur ve onun hayranlığını kazanır. Bir gece Timur'un çadırından kaçıp Kahire'ye döner. 1405 yılında karısı ve çocuğunu alarak Mısır'dan ayrılır. Kudüs, Halep, Şam üzerinden Anadolu'ya girer. Anadolu'yu boylu boyunca aşar. Tire-Aydın yöresine geçer. Aydınoğullarının egemen olduğu bu yörede çoğunlukla Alevî Türkmenler yaşamaktadır. Burada iken Sakız adasına çağırılır. Sakız adası Cenevizlilerin yönetimindedir. Onun etkisi ile Sakız adasındaki tüm Hıristiyanlar İslâmlığı seçerler. Adadaki rahiplerle Edirne'de buluşmak üzere sözleşir.

Ardından tüm Batı Anadolu'yu gezer. Kütahya yöresini dolaşır. Torlakların kılavuzluğunda Bursa ve Gelibolu üzerinden 1406 yılında Edirne'ye ulaşır. Edirne'ye yerleşir. Aldığı bir başka çağrıya uyarak Aydın ve Bursa yöresini yeniden gezer.

Letaifü'l-İsara adlı hukuk kitabını bu yıllarda yazar. Yapıtında doğrudan Tanrı-insan ilişkisi üzerinde durur. Tanrı karşısında insanın katının ne olabileceği, insanın öbür dünyaya göçmeden yaşadığı dünyadaki yerinin belirlenmesi gibi düşünceler onun büyük birleşiminin temelini oluşturur[44].

---

44. Necdet Kurdakul: Bütün Yönleriyle Bedreddin, İstanbul 1977, s. 228.

Osmanlı yönetimini ele geçiren Musa Çelebi, Bedreddin'in düşüncelerinden etkilenir. Bedreddin'i kazasker atar. Bu dönemde Camiü'l-Füsuleyn adlı kitabını yazmaya koyulur. Yapıtını on ay içinde bitirir. Yapıtında hukukun özgürlük ve bağımsızlık ilkeleri üzerinde durur. İnsanı yasa çemberinden kurtarma düşüncesini işler[45].

1410-13 yıllarındaki kazaskerliği sırasında, Musa Çelebi ile birlikte yağma ve yayılmalarla bitip tükenen Anadolu insanının yaralarını sarmaya koyulur. Büyük olasılıkla kazasker olmadan önceki dönemde Anadolu gezilerinde olduğu gibi düşüncelerini halk arasında yayar. Bu düşüncelerin özü şudur:

«Tanrı'nın tüm nimetleri insanlar içindir. Toprağın tek sahibi Tanrı'dır. Öyleyse Tanrı'nın yarattığı en yüksek varlık, toprağı kullanım hakkına sahiptir. Rumeli'de bol bol görünen 'malikâne' sahipleri aracılığıyla insanı bu nimetten yoksun bırakmak kimin haddinedir. Mülkiyet hakkı, insanlar ve toplumlar arasındaki düzenin devamını sağladığı sürece saygıdeğer bir haktır»[46].

Bedreddin düşüncelerini yalnızca yaymakla kalmaz. Kendi yaşamında da bu düşünceleri uygular. Edirne'deki tüm taşınmaz malını 1412'de ouşturduğu vakıfa bağışlar.

Bu evrede Bedreddin'in yazgısı döner. Bedreddin'in hayranı ve Bedreddin düşüncesinin uygulayıcısı Musa Çelebi, kardeşi Çelebi Mehmed'e yenilir ve öldürülür. Malikâne sahipleri Musa Çelebi'ye karşı Çelebi Mehmed'i desteklemişlerdir. Çelebi Mehmed, Bedreddin'i görevden alıp İznik'e sürer. Buradaki zorunlu oturumu sırasında 1000 altın aylık bağlar.

ORTAM

Kökende Şeyh Bedreddin'e değin Osmanlı tarihinde görülen direnişlerde, dinin önemi büyüktür. Salt dinsel ni-

45. Necdet Kurdakul: y.a.g.e., s. 229-230.
46. Necdet Yurdakul: y.a.g.e., s. 229.

telikii ayaklanma olmayacağı açıktır. Ancak ayaklanmayı yönetenler dinsel öğelerden yararlanırlar.

Şeyh Bedreddin'e gelindiğinde Anadolu'da toplumsal, ekonomik ve siyasal görünüm Moğol ve Timur yayılmaları ile değişmiştir. Timur yayılmasının ardından Ege kıyılarında önemli bunalımlar yaşanır. Yayılma yüzünden Doğu'dan Batı'ya bir halk kaçışı olur. Özellikle Rumeli'ye akın akın Türkmen aşiretleri gelirler. Ege'de bekâr Türkmenler çoğalırlar. Rumeli ve Ege kıyılarında işsizlik alıp yürür. İki yakada da kolay kışkırtılabilecek boş gezen kitleler bulunur[47].

Öte yandan Yıldırım Beyazıd dönemi ile birlikte devletle halkın yabancılaşması başlamıştır. Yöneticiler kişilik ve ahlâk yönünden bozulmuştur. Bu gibi olaylar halk ruhunu derinden etkiler. Rüşvet alan kadıları Beyazıd'ın öfkesinden bir soytarı kurtarır. Osmanlı sarayı Avrupa saray yaşamına özlem duyar. Ona benzemeye çalışır. Osmanlı kendisine karşı üst üste ayaklanan soylu Hıristiyan ve Müslüman beyleri bağışlar[48].

Bu ortamda Şeyh Bedreddin, toplumda büyük ölçüde toplumsal bir devrim tasarlar. Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında tam bir eşitlik önerir[49]. Halka toprak ve iş vereceğini, yeni bir düzen getireceğini muştular[50]. Bedreddin, bilgi ve zekâsıyla Batı Anadolu ve Rumeli'de kendine bağlı öbekler oluşturur. Bu öbekler Bedreddin'i, tarikat şeyhi gibi sayarlar. O, bu bakımdan bâtınîdir[51].

Ancak Bedreddin gerçekten bâtınî midir? Şiî midir? Bu soru tartışmalıdır. Bedreddin Şiî eğilimli olduğundan sözedilir[52]. Bedreddin'in aile ve yetişme ortamına bakıldığında buna olanak bulunmaz. Bedreddin bir yana, ayaklanması bile Şiî eylem olarak değerlendirilemez[53]. Ger-

47. Mustafa Akdağ: y.a.g.e., c. I, s. 345-346.
48. Çetin Yetkin: y.a.g.e., s. 107-108.
49. Mustafa Akdağ: y.a.g.e., s. 341 ve 43.
50. Vecihi Timuroğlu: Varidat, Ankara 1979, s. 9.
51. Mustafa Akdağ: y.a.g.e., c. I, s. 345.
52. Vecihi Timuroğlu: Varidat, Ankara 1979, s. 28.
53. Abdülbâki Gölpınarlı: Şiîlik, İstanbul 1979, s. 171.

çekte Bedreddin'i Alevî saymamıza yol açacak kimi nedenler vardır. Sözgelimi Bedreddin'in iki önemli halifesi Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal, Karaburun ve Narlıdere Alevîlerini kışkırtırlar. Onlara yaslanırlar[54]. Günümüzde Rumeli'de Bedreddin soyundan geldiklerini söyleyen «Bedreddin Ocağı» vardır. Bunlar Alevî dinsel törenlerini uygularlar ve semah yaparlar[55]. Nitekim I. Ahmed'e sunulan raporda Bedreddinî'lerin «Kızılbaş»larla bir oldukları belirtilir. Buna gerekçe olarak da Bedreddinî'lerin semah yapmaları gösterilir[56]. Gerçekten Bedreddin'in ağzından yazılan Varidat'ta semaha izin verilir[57]. Ayaklanmaya katılan köylüler Börklüce Mustafa'ya «Dede Sultan» derler[58].

Bütün bu verilere karşın, kanımızca Bedreddin, kesinlikle Alevî ve bâtınî değildir. Ayaklanmaya katılanların büyük bir bölümü Alevîdir. Bedreddin'in Şiî inancında olduğu tüm Türkmenlerce benimsenir[59]. Ayaklanma ezildikten sonra, kimi kılıç artıklarının da Alevî inancını benimsedikleri düşünülebilir.

Bütün bu yapısı ile Bedreddin eyiemi, Babalı ayaklanması ile kendinden sonraki Alevî başkaldırıları arasında, köprü oluşturur. Bedreddin ayaklanmasının bu konumunu, Prof. Babinger, Safavîlerin dinsel ve siyasal emelleriyle düşünce bakımından bağlantılı olarak değerlendirir[60].

AYAKLANMA

Bedreddin, İznik kalesinde gözaltındayken halifeleri Börklüce -Mustafa ve Torlak Kemal'i Karaburun-Aydın yöresine yollar. O yörede Börklüce Mustafa, Bedreddin'e

54. Abdülbâki Gölpınarlı: y.a.g.e., s. 258.
55. Vahit Lutfi Salcı: Gizli Dinî Türk Oyunları, İstanbul 1941, s. 2.
56. Şerafettin Yaltkaya: Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin, İstanbul 1924, s. 73.
57. Vecihi Timuroğlu: y.a.g.e., s. 99.
58. Vecihi Timuroğlu: y.a.g.e., s. 34.
59. Necdet Kurdakul: y.a.g.e., s. 258.
60. Necdet Kurdakul: y.a.g.e., s. 258.

inananlardan 6000 kişilik bir güç toplar. Böylece iki halifesi ayaklanmayı başlatır.

Börklüce Mustafa, üzerine gelen güçlere karşı Stilarion Dağı geçitlerini tutarak savunmaya geçer. Geçitte Osmanlı ordusunu bozguna uğratıp komutanını öldürür. Üzerine gelen ikinci Osmanlı ordusunu da dağıtır. Bunun üzerine Padişah Çelebi Mehmed, Anadolu ve Rumeli askerlerinden oluşan güçlü bir orduyu Börklüce Mustafa üzerine gönderir. Bu ordu yolda önüne çıkan kadın, çocuk, yaşlı ayrımı gözetmeden tüm halkı acımasızca kılıçtan geçirir. Börklüce Mustafa güçlerini de bozguna uğratır. Ayaklananlar, Anadolu ve Rumeli askerlerinden oluşan güçlü Osmanlı ordusu karşısında yenilirler. Ayaklanmaya katılanların büyük bölümü kılıçtan geçirilir. Börklüce tutsak düşer. Tutsaklar Efes'e götürülür. Börklüce'ye işkence yapılır. İnancından dönmesi istenir. Börklüce sonuna dek dayanır. İnancının doğruluğunda direnir. Bunun üzerine asılarak öldürülür. Ölüsü çarmıha gerilir ve böylece kentin içinde gezdirilir.

Ardından Osmanlı ordusu, Şeyhin ikinci halifesi Torlak Kemal'in üzerine yürür. Torlak Kemal Manisa yöresinde Türkmenleri derlemiştir. Yapılan zorlu bir savaş sonunda Torlak Kemal yenilir. Adamlarının çoğu öldürülür. Torlak Manisa'da asılır (1417). Yunan tarihçisi Dukas'ın belirttiğine göre Bedreddin yandaşları ölürken yalnızca «Dede Sultan eriş» derler[61].

Halifeleri ayaklanmayı başlatınca, Şeyh Bedreddin 1416'da sürgünde bulunduğu İznik'den kaçarak Rumeli kıyılarına geçer. Ege'de çarpışmalar olduğu sırada o Rumeli'dedir. Eflâk Beyi'nden destek görür ve güçlenmeye başlar. Bu sırada Padişahın güçlü bir ordu ile üzerine geldiğini öğrenir. Bunun üzerine kendini güvenceye almak ister. Alevîlerin çoğunlukta bulunduğu Deliorman bölgesine geçer. Burada bir baskın sonunda yakalanıp Serez'e getirilir. Yapılan yargılama sonucunda 1420'de Serez çarşısında çıplak olarak asılır. Uzunca süre asılı duran ölüyü müritleri kaçırıp gömerler.

61. Çetin Yetkin: y.a.g.e., s. 11.

Şeyh Bedreddin'in etkisi yüzyıllar boyu sürer. Anadolu'da gelişen tüm halk eylemlerinde Şeyh Bedreddin'den sözedilir. Sözgelimi Pîr Sultan Abdal'ın yargılanması sırasında Pîr Sultan'ın Bedreddin taifesinden doğduğu söylenir[62].

ANADOLU'YA UZANAN EL

15. yüzyıl başlarında İran Azerbaycan'ında Erdebil kentine yerleşen Şeyh Safî adlı bir Türkmen dervişi burda küçük bir dinsel ocak kurar. Ocak Kalenderi ve Halveti tarikat görüşlerinin karışımı bir dinsel inanç savunur. Şeyh Safî Anadolu'da birtakım halifeler bulur ve bunlar aracılığı ile başarılı bir biçimde tarikatını yaymaya başlar. Anadolu'da oldukça yandaş kazanır.

Şeyh Safî'nin torunu Şeyh Cüneyd, II. Murad döneminde Anadolu'ya gelir. Anadolu'da çok iyi bir yayılma ortamı olduğunu görür. Şeyh Cüneyd iyi bir ajitasyon ustasıdır. Coşkun kişilikli, engin bir insandır. Eski Türk Şamanlarını andırır. Anadolu'nun elverişli ortamında düşüncelerini yaymaya koyulur. Obaları, köyleri gezer. Buralarda coşku ile karşılanır.

O yıllarda Anadolu göçebe Türkmen ve köylüsünün ekonomik durumu yürekler acısıdır. Bu kitleler, özellikle yönetim katlarında söz sahibi olamamanın rahatsızlığı içindedirler. Kurdukları, gönül verdikleri devletin yönetimi yine onlara yüz çevirmiştir. Anadolu Türkmeni seçenek aramak durumundadır. Böylesine bir ortamda Anadolu'yu gezen Şeyh Cüneyd, Anadolu'da çeşitli yandaşlar bulur. Osmanlı Sultanından Anadolu'da yerleşmesine izin isterse de izin verilmez. Bu olayı Âşıkpaşazâde ünlü tarihinde şöyle anlatır :

«Şeyh Safî soyundan Şeyh Cüneyd adlı bir kimse ortaya çıktı, Sultan Murad zamanında Sultan Murad'a hediyeler gönderdi. «Kurt belini bana versin, yurt edineyim, kendisine duacı olayım» dedi. Sultan Murad, hediyeleri kabul etmekle birlikte durumu Vezir Halil Pa-

62. Vecihi Timuroğlu: y.a.g.e., s. 28.

şa'ya danıştı. Gelen dervişlere bin akçe harçlık verdi. Şeyh Cüneyd'e iki yüz florin gönderdi. «Bir tahta iki padişah sığmaz» diye yanıt verdi»[63]. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd, Karamanoğlu egemenliğindeki Konya'ya gider. Karamanlı'ların atası Nure Sufî, Baba İlyas'ın müritlerinden sayılır. Birçok Karaman ili, oymağı Babalı geleneğine sahiptir. Karamanlı beyleri Şiî olmasalar bile, Sünnî bağnazlığından uzaktır. Cüneyd Konya'da bir tekkede ağırlanır. Tekkenin Sünnî şeyhi, Erdebil şeyhinin katı Sünnîlikten uzak görüşlerini eleştirir. «Bu inançla sen kâfir oldun» der. Karaman Beyi İbrahim'e Şeyh Cüneyd'i ihbar eder :

«Muradı sofuluk değildir, şeriatı bozup kendi beylik ister» der.

Karaman Beyi, Toroslardaki Varsak Türkmenleri arasına sığınan Şeyhin yakalanmasını buyurur. Şeyh Cüneyd, Varsak'tan kaçar. İskenderun Körfezi'ndeki dağlarda Haçlılardan kalan yıkık bir kaleye yerleşir. Orayı tarikat merkezi yapar. Yandaşlarını derler. Âşıkpaşa'ya göre Şeyh Bedreddin'in adamları da bu kalede Cüneyd'in çevresinde toplanırlar. Mısır Sultanı, «Ülkede Deccal çıktı» yakınmaları artınca, Cüneyd üzerine asker yollar. Savaşta yenilen Cüneyd, Samsun'a doğru kaçar. Ordan Uzun Hasan'ın yanına gider[64].

15. yüzyılda Anadolu'dan Azerbaycan'a Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen oymakları göçmüşlerdir. Bunlar Doğu Anadolu ve İç Anadolu'nun batılarına değin uzanan geniş alanda yaşayan birçok Türk oymağını da birlikte sürüklemişlerdir[65]. Bu iki oymak birbiriyle sürekli savaş içindedir. Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan, Karakoyunlulara karşı kendini güvenceye almak ve Şeyh Cüneyd'in güçlerinden yararlanmak düşüncesindedir. Şeyh Cüneyd'i görkemli bir biçimde karşılar. Sünnî Uzun Hasan, Şiî Şeyh Cüneyd'e kızkardeşini verir. Gerçekte Akkoyunlular, Ti-

63. Âşıkpaşaoğlu Tarihi: Tevarih-i Âl-i Osman, s. 250-251.
64. Doğan Avcıoğlu: Türklerin Tarihi V., s. 2233.
65. Faruk Sümer: Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1976, s. 5.

murlularda olduğu gibi bağnaz Sünnî olmaktan çok uzaktırlar. Böylesine hoşgörülü bir ortamda Şeyh Cüneyd, Diyarbakır'daki Akkoyunlu sarayında üç yıl konuk kalır. Sonunda gebe karısını orda bırakarak Erdebil'e döner. Artık Erdebil ocağı siyasal gücünü iyiden iyiye duyurur. Büyük bir beylikle akrabalık ilişkisine girmiştir. Ocak olmaktan çıkıp devlet olmak uğraşı içindedir. Bu yüzden Şeyh Cüneyd'in Erdebil'e dönmesi Karakoyunluları kuşkulandırır.

Şeyh Cüneyd müritlerine geçim sağlamak üzere Kafkasya'da yaşayan halklar üzerine gazaya çıkar. 1460 yılında Kafkas geçitlerini elinde tutan Şirvan Beyi ile savaşır. Cüneyd, savaş alanında ölür. Yandaşları, Şeyh Cüneyd'in vasiyeti üzerine, Diyarbakır sarayında doğan Haydar'ın çevresinde toplanırlar.

KIZIL BAŞLIK

1470 yılında çocuk yaştaki Haydar, Erdebil'de posta oturur. Gerçekte Cüneyd'in başka yetişkin oğlu olmasına karşın, kendi yerine Haydar'ı salık vermesi ince bir yöntemdir. Bu Haydar'ın Uzun Hasan Bey'in yeğeni olmasından kaynaklanır. O sıralarda Uzun Hasan Sivas'tan Horasan'a değin uzanan Akkoyunlular Devleti'ne egemendir.

Haydar bir süre sonra dayısı Uzun Hasan'ın kızı ile evlenir. Şeyhliğinin ilk yıllarını Anadolu'daki yandaşlarını çoğaltmakla geçirir. İyi yetişmiş müritlerini «Halife» olarak Anadolu'ya yollar. Bunlar, insan gücü ve parasal bakımdan Erdebil ocağını beslerler.

Şeyh Haydar yandaşları arasında bir giysi değişikliği yapar. Ordusunu al bayraklarla donatır. Askerlerine «tac» denen sarık giydirir. Tac, beyaz bir tülbent üzerine sarılan ve yukarıya doğru gittikçe sivrilen 12 dilimli kızıl bir başlık biçimindedir. Başlığın bir adına da «Haydarî Tac» denir[66]. Gerçekte bu başlık ilk kez kullanılıyor değildir. Es-

66. Walter Hinz: Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Ankara 1945, s. 65-66.

ki dönemlerde kimi Türkmen oymaklarınca kullanılmıştır[67]. Şeyh Haydar'ın asker ve yandaşlarına kızıl başlık giydirmesi ile gerek başlık, gerekse onun adı yeni bir anlam kazanır. 12 dilimli başlık, 12 imamları, kızıl renk şehitliği anlatır. Böylece Erdebil ocağı ilkelerini belirlemiş, kesin çizgisine oturmuştur. Eski Türkmen inanç ve töreleri ile İslâmlığın Şiîlik kolu arasında bir birleşime varmıştır.

Erdebil ocağı sürekli işlevini Anadolu'da sürdürür. Baş Erdebil'de, gövde Anadolu'dadır.

Kimi tarihçilere göre, Anadolu'ya yayılan halifeler, Haydar'ı «Tanrı» diye tanıtırlar. Anadolu putperestleri diye anılan Türkmenler ise Haydar'ı kıble, mescit ve mabud sayarlar. Adak ve armağanları ile tekkeyi doldururlar. Anadolu'daki yandaşlar da kızıl başlık giymeye başlarlar. Selâm yerine birbirine «Şah» derler[68]. Hac yerine Erdebil'e giderler. Şeyh Safî soyunu hac sayarlar. Bunca zahmet çekip Erdebil'e gidecekleri yerde Medine'ye gidip Hz. Peygamber'in türbesini ziyaret etmelerini salık veren Sünnî komşularına :

— Biz ölüye değil diriye gideriz, derler[69].

Bu kızıl başlık ile Safevî yandaşı Anadolu Alevîsi «Kızılbaş» olarak adlandırılır. Bu ad «inançsız, kâfir, isyancı, devlet düşmanı» gibi anlamlar kazanır. Hatta daha da ileri giderek «ana-bacısı ile cinsel ilişkide bulunan» yerine kullanılır[70].

Bu sırada Osmanlı tahtında oturan II. Beyazıd, Modon ve Korun'un alınması ile uğraşır. Anadolu ile ilgilen-

---

67. Mehmet Eröz: Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik, İstanbul 1977, s. 80.

68. Abdülbâki Gölpınarlı: Alevî-Bektaşî Nefesleri, İstanbul 1963, s. 87.

69. Faruk Sümer: y.a.g.e., s. 2.

70. Sözcük bu son anlamı ile sözlüklere bile girmiştir. Sözgelimi Karl Steuerwald ile Cemal Köprülü'nün hazırladıkları Langenscheidts Taschenwörterbuch Deutsch-Türkisch, Berlin-München 1975, s. 139'da «Blautschande: Yakın akrabalarla zina (niedere Umgangssprache) kızılbaşlık» biçiminde açıklanmıştır. Sözlükteki bu açıklama cumhurbaşkanına kadar yazılan yazılar sonunda sözlüğün son baskılarından çıkarılmıştır.

mez. Olayın büyük boyutlara ulaştığını geç anlar. Anadolu'da sıkı bir Kızılbaş sindirme eylemine girişir. Erdebil sofularının bir bölümünü Rumeli'ne sürdürür. Ancak Kızılbaş Türkmen gelişmesine karşı yeterli bir başarı sağlayamaz[71].

Görüldüğü gibi Osmanlı'dan kopuş yine dinsel gibi gözükmekle birlikte, ekonomik nedenledir. Öte yandan Osmanlı'nın medrese müslümanlığına yönelmesi sürmüştür. Türkmen inanç ve töreleri yine horlanmaya başlanmıştır.

Artık Osmanlı'da medrese müslümanlığı dönemi başlamıştır. Devlet düzenine Ehl-i Sünnet görüşüne uygun tutucu bir anlayış egemen olur. Köy ve kentlerde yerleşik insan tipi olan Sünnî Müslüman Türkler aynı mezhepteki tarikatların etkisi altına girerler. Kent yaşamında tuttuğu işin getirdiği kazançla yaşamlarını sürdürürler.

Buna karşılık, geniş bir tabaka oluşturan kırsal kesim insanı ve göçebeler mutsuzdur, huzursuzdur. Devletin tüm olanakları yine kentliler için kullanılır. Bunlar kent insanının içine düştüğü bağnazlıktan uzak kalmayı başarmışlardır. Nedir, onların bu üstünlükleri bile kendilerine karşı kullanılır. Medrese müslümanlığı etkisindeki kentliler Alevîlere karşı yaman bir sözlü savaşa girişirler. Bu sözlü savaşım sonucu Alevîlik, peygamber, din, iman, nizam ve yasa tanımaz bir düzen olarak tanıtılır. Kırsal bölge halkının kendisine uygulamak istenen haksız hareketlere karşı çıkmaları sürekli bâtınî hareket olarak gösterilir[72].

Sonuçta Babalı eylemi ile başlayan başkaldırı geleneği sürer. Anadolu'da yaşayan ve geniş bir katman oluşturan göçebe ve köylü Türkmen kitleler, devletin kendinden uzaklaştığını görünce yeni bir seçenek arama uğraşına girişir. Onlar için Erdebil tekkesi yeni bir umut ışığıdır.

---

71. Mustafa Akdağ: y.a.g.e., II, s. 154.
72. Necdet Kurdakul: y.a.g.e., s. 28.

KIZILBAŞ DERLENİŞİ

Şeyh Haydar döneminde Erdebil tekkesinin Anadolu'daki örgütlenmesi sürer. Tarikat yandaşları artar. Erdebil tekkesi Anadolu'ya sürekli halifeler yollar. Halifeler Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan Kızılbaşların başında bulunan yöneticilerdir. Bir süre Erdebil'de kalıp tarikatın ilke ve yöntemlerini öğrenmişlerdir. Aldıkları yönergeye göre yurtlarına dönmüşlerdir. Dinsel törenler düzenleyerek başında bulundukları topluluğun tarikata bağlılığını sürdürürler. Propaganda ile yandaşlarının sayısını artırırlar. Yandaşlardan «nezir» adı verilen bir tür vergi toplayıp İran'a gönderirler, ayaklanmalar çıkarırlar. İran'a gönüllü asker yollarlar[73]. Anadolu'nun yoksul insanları akın akın şeyhlerine giderler. II. Beyazıd güçlü ordusu ve kocaman ülkesine karşın Haydar'ın gittikçe artan yandaşlarının karışıklık çıkarmalarından çekinir.

Şeyh Haydar yandaşlarının sayısı artınca, bir ordu oluşturur. Sonra eyleme girişir. Kafkasya'daki Çerkezler üzerine gazaya gider. Yandaşlar şeyhlerinden büyük işler bekleyen Anadolu'nun yoksul insanlarıdır. Aralarında «beğ» sınıfından ancak birkaç kişi vardır. Şeyh Haydar 1486 yılında Derbent ötesindeki Kafkaslara karşı on bin kişi ile akına çıkar. Askerlerin giyimi kötüdür. Kiminin atı, kiminin silâhı bulunmaz. Buna karşın akın utku ile sonuçlanır. Bol ganimetle dönülür. Ertesi yıl da aynı sonuç alınır. Bu akınlar Haydar'ın ününü ve yandaş sayısını artırır. Anadolu'dan akın akın katılan Türkmenlerle günden güne artan Şeyh'in gücü, Akkoyunlu sarayında korku yaratır. Şeyhin gücünü Anadolu'dan almasını iyi değerlendiren Akkoyunlu ileri gelenleri, Haydar'ın Erdebil'den uzaklaşmasını isterler. Ne ki, bunun için somut önlem alamazlar.

1488 yılında Şeyh Haydar, üçüncü kez Şirvan'a girer. Bu kez doğrudan babası Cüneyd'i öldüren Şirvanşah ile hesaplaşacaktır. Şirvanşah, iyi donatılmış ve kalabalık ordusuna karşın, Haydar'a karşı koyamayacağını anlar. Bir kaleye kapanır. Güveyisi Akkoyunlu Yakup Bey'den yardım

73. Faruk Sümer: y.a.g.e., s. 2.

ister. Şirvanşah'ın yardımına gelen Akkoyunlu güçlerine karşı Kızılbaşlar, yiğitçe savaşırlar. Ne ki, Haydar bir okla vurulup ölünce Kızılbaş askerler dağılırlar.

Safevî müritleri üçüncü şeyhlerini de savaş alanında yitirmelerine karşın çözülüp dağılmazlar. Haydar'ın oğullarının çevresinde toplanırlar. Akkoyunlu Sultan Yakup tehlikeyi görür. Yeğenlerini öldürmeye kıyamaz. Haydar'ın üç oğlunu anaları Alemşah ile birlikte İsfahan kalesine kapatır. İki yıl sonra Yakup'un ölümü üzerine Alemşah ve oğulları serbest kalırlar. Haydar'ın büyük oğlu Yar Ali, Erdebil'de posta oturur. Bu sırada Yar Ali on, İsmail ise dört yaşındadır.

Ancak Akkoyunlular Erdebil tekkesinin gelişmesinden sürekli kuşku duyarlar. Nitekim bir süre sonra Akkoyunlu Beyi Rüstem beklenmeyen bir saldırı ile Yar Ali'yi öldürtür. İsmail'i ise müritleri Gilân'a kaçırırlar.

İsmail'in çocukluğu Gilân'da geçer. Burda Anadolu'dan ve başka yerlerden gelen müritler İsmail'i ziyaret ederler. İsmail on iki yaşını bitirince Gilân'dan ayrılır. Üçbeşyüz müridi ile Hazar kıyılarındaki Ercüvan'a gelir. O yıl ağır bir kış yaşanır. İsmail müritlerine kardan bir kale yaptırır. İçine adamlar yerleştirir. Kışı bu kaleyi alma oyunları ile geçirir. Bu arada Anadolu'daki müritlerine ulaklar yollar. Erzincan'da toplanmalarını buyurur. Osmanlı ülkesinden şeyhlerin buyruğuna uyan bölük bölük Türkmen Erzincan'a akar. Sivas-Samsun arasına yerleşmiş Ustacalu, Şamlu, Rumlu adlı yerleşik Türkmenler ile Antalya bölgesinden Tekeli, Karaman bölgesinden Turgutlu, Tarsus bölgesinden Varsak Türkmen oymakları, İsmail'in çağrısına ilk koşanlardır.

İsmail, ilkyazda Akkoyunluların herhangi bir engeli ile karşılaşmadan Erzincan'a doğru yola çıkar. Ağrı yakınlarına geldiğinde Anadolu'lu sofular şeyhlerini karşılarlar. İsmail, Kağızman, Erzurum, Tercan üzerinden Sarukaya yaylağına ulaşır (1500). İsmail'i burda Ustacalu Türkmen oymağı karşılar. Anadolu'nun her yanından gelmiş coşkun insanlar bekler. On iki yaşındaki küçük Şeyh'in Anadolu'ya gelişi gerçekten bir olay olmuştur. Gerde-

ğe girmek üzere olan Dulkadirli Türkmenlerinden bir genç, İsmail'in çağrısını duyunca gerdeği unutup Erzincan'a gelmiştir!

Sarukaya yaylağında İsmail iki ay kalır. Burda bir mağarada yaşayan ve halkı tedirgin eden bir ayıyı okla vurur. Böylece müritlerinin daha çok hayranlığını kazanır.

İsmail, Sarukaya'dan Erzincan'a gider. Erzincan tarihsel bir gün yaşamaktadır. Anadolu içlerinden müritler akın akın derlenip Erzincan'a gelmiştir. Bu derlenişe gerek Osmanlılar gerekse öbür beylikler seyirci kalmıştır. Anadolulu Kızılbaşlar şeyhlerinin çevresinde derlenmişlerdir. Erdebil'deki baş ile Anadolu'daki gövde birleşmiştir.

ŞEYHLİKTEN ŞAHLIĞA

İsmail 1501 yılı temmuzunda Erzincan'dan ayrılır. Bu arada Anadolu'dan gelen müritlerinden yedi bin kişilik bir ordu derlenmiştir. İsmail ilk akınını Şirvan üzerine yapar. Dedesinin ve babasının öcünü alacağı gibi, müritlerine de bol doyumluk sağlayacaktır. Şirvan ordusu, İsmail'in ordusuna göre çok güçlüdür. Yirmi bin atlı ve altı bin yayadan oluşur. İnançla savaşan Kızılbaş orduları Şirvanşah'ın çok güçlü ordusunu bozguna uğratırlar. Kaçmaya çalışan Şirvanşah'ı savaş alanında öldürürler. Savaştan önce bir ağacın altına topluca koydukları heybe ve çıkınları el sürülmemiş biçimde kolayca bulurlar. İsmail, Şemahı'ya girer. Kışı bu çevrede geçirmeyi düşünür. Bakü üzerine Ustacalu ve Hınıslu beylerini yollar. Bunlar başarı ile görevlerini yerine getirirler. Bakü, İsmail'in egemenliğine girer. İsmail kışlaktayken Tebriz'den Keçeci ailesinden birini vezir yapar.

İsmail, yeterince güçlendikten sonra Akkoyunlu sultanlarıyla hesaplaşma gereğini duyar. Bu sırada Akkoyunlu Devleti iki kardeş arasında bölünmüştür. İsmail ilk savaşı Nahcivan yakınlarında Elvend Bey'e karşı verir. Elvend Bey, Güneydoğu Anadoiu ve Azerbaycan'a egemendir. Akkoyunlu ordusu sayı ve silâh gücü bakımından üstündür. İsmail'in tüm beyleri Anadolu'dan gitmedir. Akko-

yunlu ordusu yenik düşer ve İsmail Tebriz'e girer. Böylece bütün Azerbaycan'ı ele geçirir. Tebriz'de on iki imamlar adına hutbe okutur ve tahta oturur. 1501 yılında Safevî Devleti resmen kurulmuştur.

Safevî Devleti içindeki baş görevlere Anadolu Türkmen beyleri getirilir. Türkmen, Osmanlı'da yitirdiği yerini Safevî'de bulmuştur. Bundan sonra Anadolu Türkmeni akın akın İran'ın yolunu tutar. Bu, biraz da ağızdan ağıza abartılan İran'daki yaşam koşulları içindir. Bundan sonra Anadolu Türkmeni salt göçle kalmayacak, yaşadığı toprakların Safevîlere bağlanması için sürekli ayaklanmalar yapacaktır.

YOL AYRIMI

Alevî örgütlenmesine karşı Osmanlı etkin bir önlem alamaz. II. Beyazıd'ın bir ara Rumeli'ye Erdebil sufîlerini sürmesi de bir başarı sağlamaz.

Ancak Osmanlı sarayı bu dönemde Erdebil'e karşı değişik bir önlem alır. Hacı Bektaş tekkesini denetimde tutar. Böylece Anadolu'daki Alevîlerin bir bölümünü kendi yanında tutar. Alevîler ve kimi araştırmacılarda yaygın yanlış bir kanı vardır: Bu kanıya göre, II. Beyazıd Alevî eğilimlidir. Oğlu Yavuz onu bu yüzden devirmiştir. Bu savların gerçekle hiçbir ilişkisi bulunmaz. II. Beyazıd'ın dervişlerin dostu olduğu ve özellikle Halvetî ve Bayramiye gibi tekkelerini desteklediği gerçektir. Ancak Kızılbaş ve Kalenderîler onun döneminde çok ağır cezalara çarptırılmıştır[74]. Nitekim Safevî Devleti'nin kurulmasının ardından 1502 yılında Osmanlı'da Kızılbaş'a yapılan baskı çok artar. Kızılbaş yandaşlığı yapanların yüzlerine işaret konur ve bunlar zorla Avrupa yakasına, Yunanistan'ın Mora Yarımadasın'daki Modon ve Koron bölgelerine yerleştirilir[75].

---

74. Hanna Sohrweide: Der Sieg der Safaviden im Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 6 Jahrhundert, İslam Band 41, 1965, s. 138.

75. Hanna Sohrweide: y.a.g.e., s. 141-142.

Oğul Selim ise onun başlattığı Kızılbaş sindirme eylemini daha da artırır[76].

16. yüzyıla gelindiğinde Hacı Bektaş tekkesinin başında Balım Sultan adlı ilginç bir dede görürüz. Bektaşî kaynaklarında Hacı Bektaş Velî'den sonra ikinci pîr olarak anılır.

Yaşamı kalın bir sis perdesi altındadır. 1462 yılında doğduğu ve 1516 yılında öldüğü söylenir[77]. 1519 yılında yapılan türbesinin kapısı üzerinde bulunan yazıtta, Hacı Bektaş oğlu Resul Balî'nin oğlu olduğu yazılıdır. Sözkonusu yazıt şöyledir:

«Velîler kutbu, abdallar hülâsası Horasanlı Hacı Bektaş Velî (Allah uyuduğu yeri nur etsin)'nin oğlu Resul Balî'nin oğlu Hızır Balî'nin şerefli kubbesi büyük kumandan Şehsuvar Bey oğlu, Ali Bey 925 yılında yaptırdı»[78].

Oysa Hacı Bektaş'ın, Mevlâna ile çağdaş olduğu ve 13. yüzyılda yaşadığı düşünülürse türbedeki bu yazıtın yanlışlığı ortaya çıkar[79]. Hacı Bektaş ile Balım Sultan'ın ölümleri arasında 250 yıl gibi uzun bir zaman dilimi vardır. Bu süre içinde üç göbek değişmesi olanaksızdır. Ölümünden üç yıl sonra yapılan türbesi üzerine yazılan yazıt bile çelişkilidir.

Soykütüklerinde Balım Sultan'ın soyu şöyle belirlenir: Hacı Bektaş'ın büyütmelik kızı Kadıncık Ana (Fatma Nuriye) oğlu Hızır Lala oğlu Mürsel Balî'dir. Bu sav Bektaşî söylencelerinde de yinelenir.» Sözkonusu söylencelere göre Hacı Bektaş Velî'nin öncülerinden Dimetoka tekkesi postnişini Seyit Ali Sultan torunlarındandır. Macar kökenli Gedik Ahmed Paşa Kırım ve Tuna'ya yaptığı akından dönerken Dimetoka tekkesine konuk olur (1475). 24 yaşındaki genç ve dinamik Balım Sultan'ı, babasının izniyle saraya getirir. Özel bir eğitimden geçtikten sonra

76. Hanna Sohrweide: y.a.g.e., s. 62.
77. Ali Sümer: Hacı Bektaş Velî, Ankara 1970, s. 29.
78. Bedri Noyan: Pîrevî (basıldığı yer ve yıl belli değil), s. 54.
79. Abdülbâki Gölpınarlı: Alevî-Bektaşî Nefesleri, İstanbul 1963, s. 9.

Hacı Bektaş tekkesine görevli yollanır[80]. Burada bütün hizmetlerini tamamlayarak postnişinliğe (liderliğe) yükselir. Beyazıd'ı saray erkânı ile birlikte Bektaşî yapar[81].

Oysa türbesinin üzerine Resul Balî'nin oğlu olduğu yazılıdır. Resul Balî ise Balım Sultan'ın doğumundan otuz yılı aşkın bir süre önce 1441 yılında ölmüştür[82]. Sonuçta Balım Sultan tarihsel açıdan çok karmaşık bir kişidir. Osmanlı sarayı ve doğrudan II. Beyazıd ile ilişki içindedir[83].

Balım Sultan'ın yaşamını araştırmak bu çalışmanın kapsamını aşar. Vurgulamak istediğimiz şu: Anadolu'nun kaynadığı dönemde sarayla yakın ilişkisi bulunan bu kişinin Hacı Bektaş tekkesinin başında bulunuşu gelişigüzel bir olay değildir. Tüm veriler Balım Sultan'ın hain olduğu kuşkusunu pekiştirmektedir.

Bu dönemde tekke Bektaşîliği ile Kızılbaşlık arasında devlet ilişkileri, toplum düzeni içindeki yerleri bakımından önemli ayrılıklar doğmaya başlar. Bektaşîlik tekkeler çevresinde gelişen ve yaşayan bir tarikat durumuna girer. Tekke kültürü gerek Osmanlı Devleti, gerekse medrese Sünnîliği ile uzlaşır. Kurulu düzenin bir parçası olur. Tekkenin vakfı vardır. İster sultanlarca, ister Osmanlı soylularınca kurulsun, tekke Osmanlı düzeninden pay alır. Daha XV. yüzyılda Hacı Bektaş tekkesinin Karaman, Akşehir ve Kırşehir'de vakıf köyleri vardır. Vakıf malları vardır. Bunlara tuz madenlerinden ve hanlardan sağlanan gelir de eklenince, yılda tekkenin kesesine 5650 akçe girer. Bu gelir XVI. yüzyılda 99.000 akçeye çıkar. Köylü bu vergiyi şu ya da bu nedenle ödemedi mi, ya da gelirin bir bölümüne beyler el attı mı, Dede Efendi, Osmanlı Sultanı'na bir mektup yazar. Eksilen gelirin onarılmasını ister. Bu dilek hemen her zaman yerine getirilir. Böyle

80. Ali Sümer: Hacı Bektaş Velî, Ankara 1970, s. 29. M. Tevfik Oytan: Bektaşiliğin İçyüzü, İstanbul 1979, s. 373.

81. Ali Sümer: y.a.g.e., s. 29.

82. A. Celâlettin Ulusoy: Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Alevî-Bektaşî Yolu, Ankara 1986, s. 73.

83. A. Celâlettin Ulusoy: y.a.g.e., s. 72.

bir ilişki tekkeyi Osmanlı düzenine bağlar[84]. Kızılbaşlığın özgün özelliği devletle uzlaşmaya yanaşmamış olmasıdır. Kızılbaş fırsatını bulduğu an Osmanlı'ya karşı ayaklanır. Eline fırsat geçmeyince ondan uzak durur, onu benimsemez.

Yine bu nedenle Bektaşîler, Anadolu'da Kızılbaş-Alevîlerce pek sevilmezler. «Dönük» (dönek) diye adlandırırlar. Yakın zamana dek kız alışverişinde bulunmazlar. Sünnîlere yakın bir gözle bakarlar. Buna karşılık Bektaşîler de kızılbaşlığı yadsırlar. Şu satırlar Hacı Bektaş soyundan olduğunu ileri süren Bay A. Celâlettin Ulusoy'undur:

«Alevî-Bektaşî inancı üzerinde gerekli bilgisi olmayan yazarlar, Alevîler, Bektaşîler ve Kızılbaşlar diye bunları ayrı inanç toplulukları gibi anlatmaya çalışırlar.»

«Kızılbaş» deyimi, Alevî-Bektaşîleri aşağılama ve küçük düşürme eğiliminde olanların kullandıkları bir sözcük olarak ortaya çıkmış ve öylece süregelmiştir. Bazı gayretkeşler de Kızılbaş sözünü tarihî bir olaya ya da ünlü bir kişiye bağlamaya ya da, dayandırmaya gayret etmişlerdir. (...)

«Şah İsmail'in askerleri için belki 'kızılbaş' denmiştir. Fakat bu te'villere ve benzetmelere ne gerek var... Kızılbaş sözcüğü, genel olarak, bu benzeyişlerden değil, Alevî-Bektaşîleri asıl adlarıyla anmak istemeyenlerin onları kötülemek kastıyla söyledikleri bir söz, bir ad olarak ortaya çıkmıştır»[85].

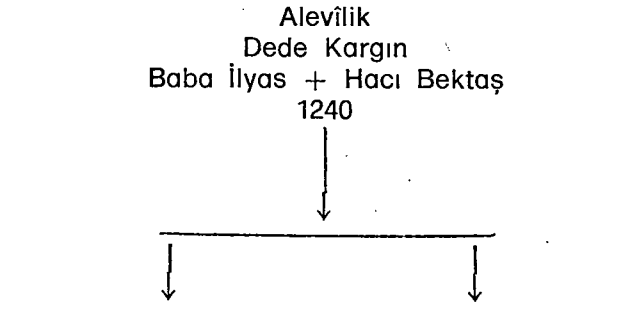
---

84. İlhan Başgöz: Pîr Sultan Abdal (Sabahattin Eyüboğlu'nun kitabında önsöz), İstanbul 1977, s. 6. Bu yardımlar konusunda en sağlam belgeler Suraiya Faroqhi'nin Der Bektashi-Orden in Anatolien, Wien 1981 adlı doktora çalışmasında verilir.

85. A. Celâlettin Ulusoy: Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Alevî-Bektaşî Yolu, Ankara 1986, s. 109. Sayın Ulusoy her nedense bütün bilimadamlarını bilgisizlikle suçluyor ve kendisinin bilimsel olduğunu ileri sürüyor. Böylesine bilimsel olma savındaki bir çalışmada Hacı Bektaş'ın, Baba İlyas'ın halifesi olduğu savını da yadsıyor (s. 29). Kadıncıkana ile Hacı Bektaş Velî'nin evli olduklarını (s. 39-40) elindeki soykütüklerine dayanarak kanıtlamaya girişiyor. Sanırız bu yazdıklarına, Sayın Ulusoy,

Oysa tarihsel belgeler bu savın tam karşıtıdır. Kızılbaşlar, Kızılbaş adını övünçle kullanmışlardır. Bu durumu Prof. Dr. Faruk Sümer şöyle açıklar: «Esasen onlar **kızılbaş** sözünü bizzat kendilerini ifade etmek için iftiharla kullanmışlar, devletlerini (devlet-i kızılbaş), hükümdarlarını (padişah-ı kızılbaş) ve ülkelerini de (ülke-i kızılbaş) bu tabir ile vasıflandırmışlardır[86].

1501 yılında Anadolu Alevîliği şu görünümdedir:

Bu iki öbeğin arasında dinsel olmaktan çok siyasal bir ayrılık vardır. Bektaşîlik Osmanlı'nın yanında yer almıştır. Kurulu düzen ile uzlaşma içindedir. Kızılbaş ise (Anadolu Alevîsi artık Bektaşî ve Kızılbaş diye adlandırılır) Safevî Devleti'nin özlemi içindedir. Gerçekte Kızılbaş devleti olan Safevî Devleti, on altı Türk devleti arasında yer alan Gazne ve Hindistan Babür İmparatorluğu'ndan

---

kendisi de inanmaz. Ancak, kitleyi kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmek istediği için bunları yazma gereğini duymuştur.

86. Faruk Sümer: y.a.g.e., s. III.

hatta Büyük Selçuklu Devleti'nden daha çok Türk devletidir[87].

Osmanlı sarayı ise Bektaşî tekkesinin örgütlenmesine yardımcı olur. Bu evrede Bektaşî tekkesi Anadolu'da ve Rumeli'de devlet desteği ile kök salar. Saraydan ve devlet erkânından kimi yüksek devlet adamlarının Bektaşîliğe katıldıkları olur.

Böylece Bektaşîlik, Alevîliğin legal kolu olarak dal budak salar. Daha çok kentlerde yandaş kazanır. Hem katı Sünnî inancından kaçanların hem de şehirlere gelen Alevîlerin sığındığı geniş bir çatı olur. Bektaşî fıkralarının softa inançlarını inceden inceye eleştirmesi hoşgörüyle karşılanır. Bektaşînin oruç tutmaması, namaz kılmaması şaka konusu olur. Oysa Alevînin aynı davranışta bulunması «kâfirlik» sayılır.

RUM İLİ KAYNIYOR

Şah Kulu ayaklanmasının ortaya çıktığı günlerde Rum ilinde bir Kızılbaş ayaklanması daha patlar.

Şah İsmail Azerbaycan, Irak ve İran'a yayılmış, gücü iyiden iyiye artmıştır. Bu evrede Anadolu'ya adamlar yolluyor. Anadolu'daki Alevîleri yanına çekiyor. Osmanlı'ya karşı kışkırtmalar yapıyor. Ortam bu girişime uygundur. II. Beyazıd bir gölge padişahtır. Devlet adamları umursamaz durumdadır. Şehzadeler taht yarışındadır.

Bugünlerde Şah İsmail'in halifesi Nur Ali, Koyuluhisar'a geliyor. Alevîlerden üç-dört bin süvariyi başına topluyor. Üzerine gönderilen Faik Paşa komutasındaki orduyu bozup Tokat'ı alıyor. Şah İsmail adına hutbeler okutuyor. Buradaki Avşar, Varsak, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekeli, Hamideli aşiretlerinden önemli güç topluyor. Amasya Valisi Şehzade Ahmed bunlar üzerine Sinan Paşa'yı yolluyorsa da Sinan Paşa yeniliyor. Bu sırada Amasya'daki Osmanlı Şehzadesi Murad, Kızılbaş olmuştur. Törenle başına kızıltaç giyiyor. Şehzade Murad 10.000 Kı-

87. Doğan Avcıoğlu: Türklerin Tarihi V, İstanbul 1982, s. 2247.

zılbaşla Kazova'da Nur Halife'yle birleşiyor. Murad, Kızılbaşları silâhlandırıyor. Ne var ki, sonra topladığı askerler üzerinde denetimini yitiriyor ve İran'a kaçmak zorunda kalıyor. Nur Halife Sivas, Tokat ve Amasya Kızılbaşlarının önemli bir bölümünü İran'a götürmeyi başarıyor.

Bu ayaklanma Safevî Devleti ile yakın bağlantısı olan ve doğrudan Şah İsmail'ce yönlendirilen tek ayaklanmadır. Ayaklanma sırasında Şah İsmail Erzincan valisine isyancıların Osmanlı'ya karşı ilerlemesinde yardımcı olması için emir veriyor. Ayaklanma nedeniyle Tokat, Niksar, Karahisar yakıp yıkılıyor. Amasya işgal ediliyor.

Nur Ali Halife Çaldıran savaşından sonra yenilecektir.

ŞAH KULU AYAKLANMASI

Safevî Devleti kurulduktan sonra Anadolu'daki Kızılbaşlar rahat bir nefes alırlar. En azından sırtlarını yaslayacakları bir devlet vardır artık. Bu arada Anadolu'da Kızılbaş ayaklanmaları yaygınlaşır. Bunların en önemlilerinden biri Şah Kulu ayaklanmasıdır.

Sultan II. Beyazıd yaşlılığından dolayı devlet işlerini sadrazam ve divana bırakmıştır. Adaletsizlik ve haksızlık doruk noktasına varmıştır. Saraydakilerin haksız tutumu taşra yönetimlerine de yansır. Bunlar tımar ve çiftlikleri, daha önce bunlara yararlılıklar göstererek hak edenlerden alıp kendi adamlarına verirler.

Şah Kulu, Teke yöresi Türkmenlerindendir. Şah İsmail'in halifesi Hasan Halife'nin oğludur. Tekkenin Kızılkaya[88] köyündendir. Bir iki kaynak «Karabıyıkoğlu» adıyla anıldığını yazar. Coşkulu, atılgan bir yaratılıştadır. Babası Hasan Halife, bu bölgede bir mağarada Tanrı'ya tapınmakla günlerini geçirir. Hasan Halife ölünce Şah Kulu onun yerine geçer. Mağaradan öğretilerini yaymaya başlar. Düşünceleri Türkmenler arasında büyük bir

88. Şah Kulu'nun hangi köyden olduğu kesin belli değildir. Kimi kaynaklara göre Yalınlı köyündendir. «Elmalı»dan olduğunu söyleyenler de vardır. Bu konuda b. Hanna Sorhweide, y.a.g.e., s. 146.

hızla yayılmaya başlar. Müritlerince «Tanrı», «Peygamber», «Mehdî» diye anılır ve saygı duyulur. Kendisine inananlarla sık sık toplantılar düzenler. Bu bölge Türkmenlerin en yoğun oldukları yerlerden biridir. Bir süre sonra tımarları haksızca ellerinden alınan sipahiler de Şah Kulu'na katılırlar. Bu tımarlar sipahilerden alınıp sarayın adamlarına verilmiştir. Ayaklanmanın öncüleri Kızılbaş eğilimlidirler. II. Beyazıd'ın baskı ve İran'a gidişi yasaklaması sonucu ortaya çıkmışlardır. Şah Kulu ve çevresinde toplananlar kadınları ve çocukları ile birliktedir. Yukarıda değindiğimiz tımarları ellerinden alınan sipahiler de bunlara katılır. Adaletsizlik, rüşvet Osmanlı memurları arasında korkunç boyutlara ulaşmıştır. Osmanlı tarihçileri bu durumu II. Beyazıd'ın yaşlılığına ve devletten elini eteğini çekmesine bağlarlar. Dönemin tarihçisi İshak Çelebi, olayın yöneticilerin para düşkünlüğü ve açgözlülüğünden kaynaklandığını yazar. Sipahilerin verecek paraları olmadığı için tımarları ellerinden alınmıştır.

Ayaklanma tam bir köylü başkaldırısıdır. Ayaklanmaya katılmak istemeyen köyler yakılıp yıkılır. Çocuk, kadın kim önlerine geçerse öldürülür. Ayaklananlar yeterli silâh ve donanımdan yoksundur. Osmanlı ordusu ile yapılan savaşa, kadın-erkek, çocuk hep birlikte girerler. Geçtikleri topraklarda ne var, ne yoksa tümünü yerle bir ederler. Alman bilgin Prof. Shorweide'ye göre ayaklanma Şah İsmail'ce yönlendirilmemiştir. Anarşist bir kişilik taşır. Shorweide ayaklanmayı «yitirecek birşeyi olmayan insanların acımasızca, köyleri körükörüne yıkıp yakmaları, yağma ve ölüm saçmaları» biçiminde betimler[89].

Şah Kulu için ezilen köylüleri ve sipahileri örgütlemek kolay olur. Şah Kulu 1519 martında Antalya, Elmalı, Gölhisar, Burdur yöresinden derlediği isyancılarla Şehzade Korkut'un hazinesine başarılı bir baskın yapar. Kütahya yakınlarında Anadolu defterdarı Karagöz Paşa'yı sağ olarak tutsak alır. Karagöz Paşa'yı öldürür. İyi savunma olanağı olan Saruhan'a doğru çekilir. Mayıs ayında Alaşe-

89. Hanna Sohrweide: y.a.g.e., s. 48.

hir'de Şehzade Korkut'u yeniden bozguna uğratır. Korkut, Manisa'ya çekilir. Şah Kulu «devlet ve saltanat bizimdir» biçiminde konuşur. Eline geçen toprakların yönetimini adamlarına verir.

Şehzade Selim ve Ahmed bulundukları illerden kaçarlar. Selim, Kırım üzerinden Varna'ya geçer. Ahmed ise Ankara'ya çekilir. Bu sırada Şah İsmail gizlice Karaman ile bağlantı kurmuştur. İki başlı eylem bir anda Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldıracak boyuttadır.

Beyazıd, Sadrazam Ali Paşa ile oğlu Ahmed'i ayaklananlar üzerine gönderdiğinde, isyancılar padişahın yaşadığını öğrenirler. Bursa'yı ele geçirmeyi plânlarlar. Yeniden Teke iline dönerler. Burada Şehzade Ahmed geride kalan isyancılar üzerine yürümüştür. Ali Paşa ise, kaçan Şah Kulu'nu Sivas yakınlarına dek kovalar. Burada iki güç arasında büyük bir çarpışma olur ve büyük olasılıkla Ali Paşa da, Şah Kulu da bu çatışmada ölür. (Şah Kulu'nun İran'a ulaştığı da söylenir). Bu çarpışmada da Osmanlı güçleri Anadolu güçlerinin ayaklananları desteklemeleri ya da dinsel korku nedeniyle başarısız kalmışlardır.

Kızılbaşlar İran'a ulaştıklarında Şah İsmail bunların Teke ilinden olacaklarına inanamaz. 15.000 Teke'li Türkmen İran'a gelmiştir. Böylesine kalabalık öbeği bir bölgede derlemeyi sakıncalı bulur. Bunları değişik illere dağıtır. Öncülerini ise öldürtür.

BÜYÜK HESAPLAŞMA

Osmanlı'ya karşı Anadolu'da gelişen bu derlenişten, ortaya çıkan gelişmeleri en iyi şekilde değerlendiren Yavuz Sultan Selim olur. Bu sırada kendisi Trabzon valisidir. Babasının Şehzade Ahmed için tahttan çekildiğini öğrenince Selim, vali bulunduğu Trabzon eyaletinin bütün güçlerini toplar. Karadeniz'i geçer ve babasına karşı ödevlerini yerine getirmek bahanesiyle doğru Edirne üzerine yürür. Bu süre içinde Yeniçerileri ve vezirlerin gönlünü kazanır. 1512'de Osmanlı tahtına oturur.

Yavuz, Çaldıran seferine çıkmadan önce Anadolu'da

geniş çaplı Kızılbaş sindirme eylemine girişir. Kamuoyunu hazırlamak için Müftü Hamza Efendi ve Şeyhülislâm İbn-i Kemal gibi din adamlarına fetva ve risaleler hazırlatır.

Bu fetva ve risalelerde Kızılbaşlar:

1. İslâm dini ve Kur'an'ın bozulması,
2. Şeriatın yasakladıklarını mübah sayma,
3. Şeriat ve Muhammed'in uygulamalarına hakaret,
4. Kur'an ve öbür şeriat kitaplarına hakaret ve saygısızlık,
5. Osmanlı ulemâsını aşağılama ve küçültme,
6. Camileri tahrip etme,
7. Ebûbekir ve Ömer'in halifeliklerini yadsıma,
8. Muhammed'in karısı Âişe'ye iftira etme, sövme,
9. İslâm'ın öbür kurallarına uymama,

ile suçlanırlar.

Fetva şöyle sürer:

«Bu anılan ve de bunlara benzeyen öbür kötü sözleri ve eylemleri ben ve öbür bütün İslâm dini âlimlerince açıkça bilindiği için şeriat hükmünün ve kitapların verdiği haklara dayanarak fetva verdik ki onlar kâfirler ve dinsizler topluluğudur. Ve de onlara sempati gösteren, batıl dinlerini kabul eden ve yardımcı olanlar da kâfir ve dinsizdir. Bunları kırıp topluluklarını dağıtmak bütün Müslümanların görevidir. Müslümanlardan ölen kutsal şehitlerin yeri cennetin en yüce katıdır. O kâfirlerden ölenler ise hâkir olup cehennem dibinde yer tutacaklardır. Bunların durumu kâfirlerin sahibi durumundan daha kötüdür. Bu topluluğun boğazladığı ya da gerek şahinle, gerek okla, gerekse köpekle avladığı hayvanlar murdardır. Onların gerek kendi aralarında, gerekse başka topluluklarla yaptıkları evlenmeler geçerli değildir. Bunlara miras bırakılmaz. Yalnızca İslâm'ın sultanın, onlara ait kasabası varsa, o kasabanın bütün insanlarını öldürüp, mallarını, miraslarını, evlâtlarını alma hakkı vardır. Ve bunları toplamadan sonra tövbe ve pişmanlıklarına inanmamalı ve tümünü öldürmeli. Ve de bir kimse ki onlardan olduğu bilinir ya da onlara giderken yakalanırsa öldürülür. Ve bu topluluk hem kâ-

fir ve hem imansız, hem de kötülük yapıcı olduğundan, iki nedenle de öldürülmeleri vaciptir. Dine yardım edenlere Allah yardım eder. Müslümanlara kötülük yapanlara Allah da kötülük yapar[90].

Bu fetva ile de yetinilmez.

Yavuz Selim'in İbn-i Kemal'e yazdırdığı «Fi Tetfiri'r-Revâfız» (Râfızîlerin suçlanması, yok edilmesi) konulu risalede de (Risale-i Mevlâ içinde) Şiîliğin-Râfızîliğin Sünnî mezhebince ve şeriatça reddedildiği ve Şiîlerin öldürülmesinin caiz olduğu kamuoyuna duyurulur.

Kemalpaşazâde burada Kızılbaşın malının helâl, nikâhının hükümsüz olduğunu belirtir. «Kızılbaşı öldürmek caizdir» der. Şiî ile yapılan savaşın öteki din düşmanlarıyla yapılan savaşta olduğu gibi cihat sayıldığını açıklar. Sultan Selim, Anadolu'da yediden yetmişe Kızılbaş olanların deftere yazılmasını ve kendine bildirilmesini, buyurur. Bu kayıtlara dayanarak Selim, sözde din uğruna gerçekte ise kendi çıkarları için, Anadolu'da 50.000 Kızılbaşı asar ya da tutuklatır. Selim bu terörü Şah İsmail ile savaşırken, ordunun gerisinde ayaklanma olacağı gerekçesine bağlar ve Şah İsmail'in bir adamını hapisten bırakarak «var gördüğünü söyle» diye İran'a yollar. Ayrıca anadili Türkçe olan ve Türkçe güzel şiirler yazan Şah İsmail'e Farsça bir mektup yollar. Farsça yazıp Farsça konuşan, soykütüklerini İranlılara, Araplara bağlayan Selçuklu yöneticileri ile Mevlâna gibi gizemciler yanında Şah İsmail (Hatayî)'in Türklüğü tartışma götürmez. Birinciler ne ölçüde Türklükten uzaksa, ikincisi de o ölçüde Anadolu ile; Türk köylüleri ile birleşmiştir. Şimdi Yavuz Selim, Hatayî'yi Müslümanlığı kabule çağırmaktadır![91]

---

90. a. Prof. Dr. Şahabettin Tekindağ: «Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Selim'in İran Seferi, İst. Üni. Ed. Fak.

b. Mehmet Bayrak: Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri, Ankara 1985, s. 16-17.

c. Mehmet Bayrak: Pir Sultan Abdal, Ankara 1986, s. 37-38.

91. Doğan Avcıoğlu: Türklerin Tarihi I, İstanbul 1978, s. 95-96.

Tarihçi Faruk Sümer, Osmanlı tarih yazarlarının verdikleri 40.000 kişilik Kızılbaş kıyımını abartılı bulur. Bu denli çok insanın öldürülmesi ya da tutuklanmasının pek önemli bir olay olacağını ileri sürer. Etkin Kızılbaşların öldürme, sürgün, tutuklanma gibi cezalara uğramış olacaklarını savunur[92]. Ancak Faruk Sümer'in abartmalı bulduğu kırkbin sayısını yabancı kaynaklar değil, resmî Osmanlı kaynakları verir. Ve gerçekte kıyıma uğrayanların sayısı çok daha yüksektir. Kimi araştırmalar ise Bektaşîlerin de bu kıyımdan nasiplerini aldıklarını ileri sürer[93]. Oysa bu sav tümüyle yanlıştır. Bektaşî-Kızılbaş ayrımı tümüyle bu dönemde ortaya çıkar. Arada inanç ve törenler bakımından ayrım olmamasına karşın, siyasal konum nedeniyle Kızılbaşlık, kâfirlik; dinsizlik olarak ele alınır.

Yavuz, içte düzeni sağlamlaştırdıktan sonra Şah İsmail üzerine sefere çıkar. Osmanlı ve Safevî orduları İran'ın Hoy kentinin kuzeydoğusuna düşen Çaldıran'da karşılaşırlar. İki ordu da aynı dili konuşur. Askerler aynı bölgenin, aynı yörenin, aynı ülkenin insanlarıdır. Şah İsmail'in ordusu sayı bakımından Osmanlı ordusundan daha azdır. Ayrıca Safevî ordusu ateşli silâhlardan da yoksundur. Buna karşılık, Osmanlı ordusu yolculuk nedeniyle yorgundur. Üç aylık bir yoldan gelmiştir. Kızgın temmuz güneşi altında harap, ot bile bulunmayan çıplak bir bölgeyi aşmıştır. Böylesine koşullar altında iki ordu karşıkarşıya gelir. Safevî ordusunun hemen tüm kurmayları Türkmendir.

İki ordu Çaldıran'da karşılaştıklarında Yavuz Selim hemen vezirlerini ve muhasiplerini toplar. Kendilerine savaşın ne zaman başlaması gerektiğini sorar. Komutanların çoğunluğunun savaşı ertesi gün başlatma görüşüne karşı, kendisi ve Pîri Paşa savaşın hemen başlatılması görüşünde birleşirler. Böylece savaş hemen başlar. Şehrin surları altına saf saf dizilmiş olan Safevî askerlerinin

92. Faruk Sümer: Safevî Devletinin Kuruluşunda Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1976, s. 36.

93. M. Şerif Fırat: Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara 1981, s. 42.

sarılmasını buyurur. Savaş, Osmanlı ordusunun sol kanadının top atışıyla başlar. Avrupa askerleri bu kanatta bulunur. Sinan Paşa'nın komutasındaki Anadolu askerleri arkasından sahra toplarını çekerek ilerler. Bunun büyük etkisi olur. Daha bir dakika önce duvar gibi biribirine kenetlenmiş olan Safevîler dört bir yana dağılırlar. Sokak sokak ayrılırlar. Topçu atışının açtığı kargaşalığı gören Yavuz Selim, yatağan ve mızraklarla düşmana saldırılmasını buyurur. Safevîlerin sol kanadının yarısını kılıçtan geçirirler. Kalanı da kaçar. Şah İsmail sol kanadın büyük bir tehlike içinde olduğunu görünce, en iyi alayları ile sağ kanattan ayrılarak sol kanadın yardımına gelir. Safevîlerin son direnişlerini kırmakla meşgul Türkleri tam geri püskürteceklerı sırada Selim, onüç bin Yeniçerinin başında Şah İsmail'in sağ kanadına yandan saldırır. Askerlerin toplanmasına olanak sağlamak için yaylım ateşi açılmasını buyurur. Daha sonra da elde kılıç İranlıların üzerine saldırılması için komut verir. Yavuz Selim'in buyrukları eksiksiz uygulanır. Bunun üzerine Safevîler yavaş yavaş direnmekten çekilirler. Sonunda da açıkça kaçmaya başlarlar. Safevî sağ kanadı henüz Osmanlılarca bozguna uğratılmamıştır. Savaş aşağı yukarı eşit koşullar altında sürmektedir. Ne var ki, sağ kanat, sol kanadın çöktüğünü görünce o da utanç verici biçimde kaçmaya başlar. Şah İsmail gecenin karanlığından yararlanarak atının sürati sayesinde kaçmayı başarır. Safevî ordusu binlerce ölü ve yaralı bırakır. İki kanadın komutanları olan Mehmed Han ile Tekeli Han'ı yitirir. Bunlar Safevîlerin o dönemdeki en büyük komutanları sayılır. Selim, İran karargâhında Şah İsmail'in görkemli hazinesini bulur. Burada Türkmen geleneklerine göre kocalarını savaşta yalnız bırakmamış birçok soylu kadın da vardır. Ayrıca ölüler arasında kocalarıyla birlikte omuz omuza savaşmış olan birçok silâhlı kadın ölüsü ile karşılaşılır. Selim, bunların kendilerine yakışır biçimde gömülmelerini buyurur. Şah İsmail'in karısı Taçlı Hatun dışında tümünü serbest bırakır. Taçlı Hatun'u paşalarından biriyle evlendirir. Bu ünlü savaş 1514 ağustosunda geçer. Selim, ara-

larında ordusunun en seçkin komutanları, Hasan Paşa ve yedi sancak beyi bulunan otuz kişi yitirir[94].

Çaldıran savaşından önce Osmanlı Safevî sınırı Sivas'a bağlı Suşehri'nden geçer. Kemah, Harput ve Urfa Safevîlerin sınır kentidir. Savaştan sonra ise Tebriz Osmanlıların eline geçer. Safevîler tüm Doğu Anadolu'yu elinden çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'nin gerçek sorunu da bundan sonra başlar. Böylece başlayan Türkiye-İran savaşları, yüzyıllarca sürer. Sürekli İran savaşları yalnız Doğu Anadolu'nun değil, bir ölçüde bu seferlerin sonucu sayılabilecek büyük Celâlî ayaklanmaları ile Anadolu'nun büyük bölümünün gerilemesine yol açar[95].

TÜRKMEN KIYIMI

Kızılbaş Türkmeni ağır biçimde cezalandıran Yavuz Selim, Şah İsmail ve Kızılbaş'a karşı bir denge kurabilmek, sınırların savunmasında destek sağlamak için Kürt aşiret beylerini ödüllendirir. Çaldıran seferinde yanında bulunan Kürt bilginlerinden İdris Bitlisî'yi Urumiye Gölü'nden Malatya ve Diyarbakır'a dek uzanan bölgeyi, Şah İsmail'e karşı ayaklandırıp Osmanlı'ya bağlamakla görevlendirir. İdris, güçlü Kürt beylerini yanına çeker. Safevî yanlısı Kürt beylerini de zorla Osmanlı'ya bağlar. Şah İsmail'in elindeki Diyarbakır'da halkı ayaklandırır. Kentteki Kızılbaşlar öldürülür ya da kentten kovulur. Diyarbakır Osmanlı'ya bağlanır. Yine İdris Bitlisî öncülüğü ile Mardin alınır. Tellâllarla şeriatın yeniden egemen olduğu duyurulur. Ne kadar Kızılbaş külâhı varsa toplanıp lâğım çukuruna atılır. Türkmen Beyi Karaman ile savaşa girişilir. Kürt aşiret askerleri ve ikibin Yeniçerinin katıldığı savaş Karaman Bey'in bir kurşunla ölmesi sonucu kolaycà kazanılır. Bölge Osmanlı'ya bağlanır. Beylikler küçük bağımlı hükümdarlar sayılabilecek Kürt ailelerine mülk olarak verilir.

Buna karşı Osmanlı Türkmeninin durumu yürekler acı-

94. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul 1978, s. 323.

95. Doğan Avcıoğlu: Türklerin Tarihi V, s. 2246.

sıdır. Sözgelimi Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde baş rolü oynayan Çepni'lerin 16. yüzyılın ikinci yarısında dirlikleri kesilir. Van, Erciş, Ahlat ve Bitlis kalelerinde hizmet gören Çepni'lerin tümü çıkarılır. Çepniler Kızılbaş oldukları için askerî hizmete alınmazlar. Önceden alınmış olanlar da askerlikten çıkarılır[96]. Sipahi Türkmen beylerinin yükselmesine engel olunur. Safevî ordusu ise Türkmen boylarına dayanır. Osmanlı'da vergi yükümlüsü (reaya) olan Türkmen, İran'a geçince askerî hizmete girerek vergiden kurtulur. Hele boy beyi ya da sipahi ise Safevî Devleti'nin en yüksek katlarına yükselir.

AYAKLANMALAR ZİNCİRİ

Gerçekte Osmanlı'nın utkusu ile biten Çaldıran savaşı Osmanlı Devleti'nin başına büyük sorunlar açar. Anadolu Kızılbaşlarının Şah İsmail ve Safevîlere karşı bağları çözülmez. Bunu önlemek için Yavuz Selim, Anadolu'da çoğunluğu Türkmen olan halka karşı kanlı kovuşturma eylemlerine girişir. Yavuz Selim'in öz be öz Türkmen olan bu insanlara karşı olumsuz bir duygu beslemesinin nedeni şehzadeliği sırasında Trabzon valisi iken, Şah İsmail'in Anadolu hakkındaki politikasına yerli kimi Kızılbaş ileri gelenerin hizmet etmeye kalkmaları sonucudur. Ayrıca şurda burda başlatılan ayaklanmalara İstanbul'da oturan kimi aydınlar oturdukları yerden 'Kızılbaş ayaklanması' deyip çıkarırlar. Gerçekte ise, Alevî ya da Sünnî bütün çiftçi halkın yaşadığı köyler ayaklanma kaynağı olmaya başlamıştır. Bu ortamdan tarikatçılar yararlanır. İşsiz güçsüz insanlar din anlayışı, inanç ve mezhep ayrılığı sözkonusu olmaksızın, yalnız yağmada bulacakları ekmek parası umudu ile isyancıların bayrağı altına koşarlar.

İlk büyük ayaklanma Yavuz Selim'in Mısır seferi sırasında Yozgat (Bozok) çevresindeki Türkmenler arasında patlar. Celâl adında biri, Kızılbaş eğilimli büyük bir kitleyi arkasına takıp Tokat'a geçer. Celâl, kendisine «Şeyh Cüneyd» der. Oniki imam ve Mehdî'nin yakında geleceğini,

96. Faruk Sümer: y.a.g.e., s. 80.

dünyada, dirlik düzenin sağlanacağını söyler. Bir mağaraya çekilir. Burada Mehdî'yi beklemekle görevli olduğunu yayar. İsyancıların sayısı 20.000 dolayındadır. Yavuz Selim, ayaklanma üzerine Rumeli beylerbeyini gönderir. Maraş valisi de ona yardımla görevlendirilir. Ayaklanma bastırılır ve Şeyh Celâl ele geçirilip öldürülür. Ancak ayaklanmalar zinciri başlamıştır. Bir yandan ekonomik bunalımlar, öte yandan Osmanlı vergi toplayıcılarının ve il yöneticilerinin soyguniarı yüzünden Türkmen bölgelerdeki halk şurda burda çıkan ayaklanmalara katılırlar.

Kanunî Süleyman tahta geçtiğinde para darlığına çözüm bulmak için «toprak yazımını» yeniletir. Böylece hazine gelirlerini artırmaya çalışır. Bu toprak yazımı da Türkiye çapında daha geniş çaplı olayların çıkmasına neden olur. Tımarlı sipahilerle birlikte çiftçiler de sonuçtan zararlı çıkarlar. İl yazıcıları, köylülerin vergi gelirlerini eskisinden daha yüksek gösterme emrini almışlardır. Bu buyruk ile işe koyulan il yazıcıları, sipahilerin beratlarında kayıtlı yerlerden fazla yerler bulurlar. Fazla yeri geri hazineye aldıkları gibi, tarım ürünlerini ve tarlaların dönümlerini fazla gösterirler. Böylece çiftçilerin ödeme yükünü ağırlaştırırlar. Hatta «çiftlik» (Bir koşum hayvanının işleyebileceği yer) tavanını aşmış buldukları toprakları da geri alırlar. İşte Kanunî'nin tahta oturması ardından Anadolu'da kızılca kıyamet koparan hükümet işlemi budur[97].

Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda gücünün doruklarındayken çöküş başlamıştır. Yükselme döneminin son aşaması olan Kanunî döneminde imparatorluk para sıkıntısı çekmektedir. Para darlığının giderilmesinde birinci aşamada Anadolu olanakları düşünülür. Bundan en çok köylü ve göçebe kitle etkilenir. Köylü ve göçebe halkın büyük bir bölümünü ise Kızılbaş kitle oluşturur.

---

97. Mustafa Akdağ: Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Ankara 1975, s. 117-118.

TÜRKMENİN SAKALI

Kanunî Süleyman, 1526'da Macaristan seferlerinin ilkini ve en başarılısını yaparken toprak yazımının uyandırdığı hoşnutsuzluk birden geniş ayaklanma biçimine dönüşür. Ayaklanma önce Bozok Türkmenleri arasında başlar. Olay, il yazıcısı Kadı Muhiddin'in toprak vergilerini artırmasına karşı yapılan itirazlar nedeniyle ortaya çıkar. Kimi Türkmen ileri gelenleri il yazıcısının belirlediği yeni vergi oranını yüksek bulup verginin azaltılmasını dilerler. Sözgelimi, Türkmen ileri gelenlerinden Süklün Koca'ya elinde tuttuğu topraklar için 200 akçe vergi belirlenir. Süklün Koca bunun 100 akçeye indirilmesini diler. Dileği kabul edilmediği gibi çadırında konuk bulunan dedenin sakalı kestirilir. Sakal kestirme Türkmen için çok ağır bir hakarettir. Bunun üzerine Türkmenler ayaklanır. Olay, Sivas, Yeşilırmak çevresi, Maraş, Adana, Tarsus ve İçel bölgesine yayılır. Bozok-Dulkadir Türkmenlerinin isyancıbaşısı Süklün Koca, Baba Zinnun gibi kişilerdir. Çukurova-Adana çevrelerinde ayaklanmış bulunan Türkmen kitlelerin başında her biri bir bölgeyi örgütleyen çeşitli kişiler bulunur. Çukurova-Adana Türkmenleri büyük levent güçleriyle kasabalara baskınlar yaparlar. Birçok hükümet adamını öldürürler. Üzerlerine yollanan güçleri birkaç kez bozguna uğratırlar. Yozgat-Sivas-Tokat yöresindeki isyancılar ise üzerlerine gönderilen gerçek bir ordu çapındaki hükümet güçlerini birkaç yerde bozguna uğratırlar. Birçok beylerbeyi ve sancak beyi bu uğurda yaşamını yitirir[98].

Bunların hemen ardından Kalender Çelebi ayaklanması başlar. Ankara-Kırşehir bölgesinde büyük bir ayaklanma patlar. Kalender Çelebi, Hacı Bektaş tekkesi postnişinlerindendir. Kanunî hemen seferden İstanbul'a döner. Vezir-i Âzam İbrahim Paşa'yı kapıkullarından düzenlenen bir ordu ile isyancıların üzerine yollar. 25 Mayıs 1528'de yapılan çarpışmada birçok beylerbeyi, sancakbeyi ve tanınmış kişi yaşamını yitirir. Osmanlı ordusu büyük bir

98. Mustafa Akdağ: y.a.g.e., s. 19.

yenilgiye uğrar. Bunun üzerine Vezir İbrahim Paşa, dirlikleri ellerinden alınan sipahilerle gizli ilişki kurar. Tümünün dirliklerini geri vermeyi kabul eder. Sipahilerin, yeni vergi artışı yüzünden Kalender'le ayaklanmış olan çiftçi-Türkmen isyancılardan ayırmayı başarır. Böylece yeni bir karşılaşmada Kalender'in ordusu bozulur ve kendisi de öldürülür[99].

Ayaklanma gerek genişliği ve gerekse özelliği bakımından tam bir çiftçi köylü eylemi olarak gelişmiştir. Oysa imparatorluğun kurucusu olan köylü halktır. Osmanlı yazarları tüm bu karışıklıkları «Kızılbaş» ayaklanması olarak kabul ederler. Gerçekleri bildirmeye yanaşmazlar.

Köylü-Türkmen ayaklanmalarını ilk başlatanlar gerçekten Kızılbaş eğilimlilerdir. Ancak bunları harekete getiren nedenler mezhep ya da tarikat bağnazlığı değildir. Nitekim çevrelerinde kısa sürede çeşitli öbeklerden insanlar toplanır. Sözgelimi tımarlı sipahiler sık sık bu ayaklanmalara katılırlar. Sünnî çiftçi halk ve hatta şehir ve kasabalılar isyancılara katılırlar[100].

SAZ İLE, SÖZ İLE DİRENİŞ

Başlangıçtan beri ayaklanma geleneğine dayanan Alevî eylemi bu arada acılarını yansıtan büyük ozanlar yetiştirir. Pîr Sultan Abdal bu ozanların en özgün örneğidir.

16. yüzyılın ikinci yarısı, başka eyaletlerin yanısıra Rum eyaleti içinde, geniş çiftçi ve göçer-hayvancı tabakaların tam bir sefalete düştüğü; reaya memur anlaşmazlığının doruk noktasına vardığı ve suhte ayaklanmalarının alabildiğine yoğunlaştığı bir dönemdir. Daha önce başlayan köylü huzursuzluklarına ve ayaklanmalarına ek olarak 1575-1579 yılları arasında Anadolu ve Karaman eyaletlerinin yanısıra Rum eyaleti de yoğun ayaklanmalara sahne olur[101].

Öyle ki, 16 yüzyılın sonlarına doğru, iyice sefalete dü-

99. Mustafa Akdağ: y.a.g.e., s. 119-120.
100. Mustafa Akdağ: y.a.g.e., s. 120.
101. Mustafa Akdağ: y.a.g.e., s. 256.

düşen Sivaslı yoksul halkın açlıktan çocuklarını boğazlayıp etlerini yediği gözlenir. Çocuğunu yediği için yakılmaya mahkûm edilen bir adamın pişen cesedi ise aç insanların saldırısına uğrar[102].

Olayları doğrudan gözleyen ünlü mutasavvıf ve din bilgini Şemseddin-i Sivasî'nin yakın bir izleyicisi olduğu anlaşılan Sivaslı Şeyh Recep, «Necmü'l-Hüdâ Fi Menakıb-ı Şeyh Ebü's-Seha» adlı Arapça kitabında «Rum vilâyetlerinde düzenin ve asayişin büsbütün bozulduğunu, Sivas ve yöre halkının çekirgeler gibi çevreye yayıldığını belirtir. Sözlerini şöyle sürdürür:

«Toprak baştan başa muattal kaldığından kıtlık ve açlık başladı. Fakir halk ot yapraklarını, ağaç kabuklarını, daha sonra çöplüklerde ve yollarda buldukları cifeleri yediler. Kurtlar gibi, kedileri avladılar (...) Kedi, köpek de kalmayınca halk kokmuş hayvan kanlarını, leşlerini ve nihayet çocuklarını boğazlayıp yemeye başladılar. (...) Fakirlik, açlık insanları böyle kötü âkıbete, ağır fenalıklara sevkediyor»[102].

1564 yılında Kanunî döneminde hükümete sunulan bir raporda halkın açlıktan «ot otladığı» belirtilir[103].

1577 yılında Suriye yöresinde Şam Diyade (Bayadı) adında Türkmen aşiretinden bir kişi, Şah İsmail olduğu savı ile ortaya çıkar. Güneydoğu Türkmenleri arasında büyük bir yandaş topluluğu ile Malatya yöresi aşiretlerini ayaklandırır. Başına ellibin kişi toplar. Kırşehir'e gelerek Hacı Bektaş türbesinde büyük bir kalabalık önünde kurban keser. Bozok'a yolladığı halifesi ise bütün o yöre Kızılbaşlarını yalancı şahın çevresinde toplamaya uğraşır.

Düzmece Şah İsmail, Anadolu halkı arasında büyük ün ve saygınlığı olan Şah İsmail'in adından yararlanır. II. Şah İsmail'in ölümü üzerine ortaya çıkar.

---

102. İbrahim Atis: «Karayazıcı İsyanında Sivas'ta Kıtlık ve Çocuklarının Etlerini Yiyenler», *Tarih Konuşuyor*, Cilt 5, sayı 27, Nisan 1961'den aktaran Mehmet Bayrak: y.a.e., s. 83-84.

103. Mehmet Bayrak: Pîr Sultan Abdal, Ankara 1986, s. 83-84.

104. Çetin Yetkin: Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, İstanbul 1980, s. 132.

Sadrazam Serdar Mustafa Paşa, Gürcistan ve Şirvan'ın fethi için İran üzerine yürümek amacıyla İstanbul'dan kalkar. İzmit-Bolu-Konya-Kayseri yoluyla 1578'de Sivas'a geldiğinde Dulkadiriye (Maraş) Beylerbeyi ile Elbistan Kadısı, Serdar Lala Paşa'ya başvururlar. Şambayadı Türkmenleri arasında birinin ortaya çıkıp «Ben Şah İsmail'im» diye halkı başına topladığını söylerler. Sultan Korusu (Maraş-Elbistan) ve Aslantaş (Sivas-Gürün)'a «Bu sevda ile nice şeneatlar edip «önce» Ashâb-ı Kehf'de (Elbistan yakınında), sonra Bozok (Yozgat)'ta Kızılbaş halifesiyle Hacı Bektaş ocağında kurbanlar kesip, ünlü «asi ve şaki» Ebû Rişoğlu ile haberleşip, Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Alaybeyinin çayırını basıp cebren atlarını aldığını, gittikçe «fesadının» arttığını ve isyanının genişlemekte olduğunu bildirirler.

Bu girişim üzerine Lala Mustafa Paşa, Türkmen Sancağı Beyi Şah Murad Bey'e, Bozok Mirlivası Çerkes Bey'e ve muhafazaya memur Rum (Sivas) Defterdar Kethüdası Mahmud'a hükümler gönderir. Düzmece Şah İsmail ile adamlarının mahkemeye çağrılmalarını, gelmemeleri durumunda haklarından gelinmesini buyurur.

Sözkonusu güçlerle düzmece Şah İsmail güçleri arasında yoğun çarpışma olur. Şah İsmail'in halifelerinden Hüseyin ele geçirilir. Bu arada Boybeyli yaylağında halkı harekete geçirmeye hazırlanan başka bir halifesi olan Köse Yunus da yakalanır. Köse Yunus ifadesinde «Şah İsmail»in 1577 kışını Amik ovasında geçirdiğini söyler. Yeni il'den (Sivas'ın Şarkışla, Kangal, Gürün kesimleriyle Malatya'nın Hekimhan, Arguvan ve Elbistan kesimleri) Kemerli ve Pehlivanlı topluluklarıyla yaylağa çıkmıştır. Köse Yunus, Şah İsmail'den bir yıl önce Pîr Sultan'ın yaşadığı bölgeye gelmiştir. Halkla görüşmeler yapmıştır.

Şah İsmail Malatya bölgesinde büyük bir yandaş topluluğu sağlar. 50 bin kişi toplar. Halktan büyük maddî destek alır. Osmanlı, Malatya'da Şah İsmail'e maddî yardımda bulunanların katledilmesini buyurur[105].

105. Mehmet Bayrak: y.g.e., s. 114-115.

Şah İsmail her gittiği yerde izlenir. Malatya, Bozok (Yozgat) ve Ayıntap Beylerine buyruklar gönderilir. Şah İsmail ve adamları Elmalı köyü çevresinde asker toplarken, Malatya kadısının güçlerince basılırlar. Topladıkları güçler dağıtılır. Şah İsmail Fırat'ı geçerek Siverek'e doğru kaçar. Bu baskın sırasında Şah İsmail'in veziri yakalanır. Han Pîri, Malatya, Arapkir, Maraş, Sivas, Karaman çevresinde obalarda her türlü hazırlığın tomamlandığını açıklar. Han Pîri, obalarda bulunan Kızılbaş taçlarını kendisinin dağıttığını, ayaklanma hazırlıkları bitmek üzereyken, Kadı'nın güçlerince basıldıklarını, burda «muhkem cenk» edildiğini, çarpışmada «Şah'ın yakın adamlarından birinin öldürüldüğünü vurgular. Yenilgiden sonra Şah'ın yanındaki Rişvanlı Kürtleri ile öbür Kürt toplulukları dağılmışlardır[106]. Düzmece Şah eylemi böylece bastırılmıştır. Düzmece Şah, Şambayadı Türkmenlerindendir. Şambayadı Türkmenleri 16. yüzyılda Bozok'tan İran'a göçmüşlerdir[107]. Bu göçme işi de kuşkusuz ekonomik ve baskı nedeniyle olmalıdır.

Osmanlı, 1578 yılında İran'da başgösteren karışıklıktan yararlanmak isteyerek savaş açar. Uzun uğraşlardan sonra Kafkasya ve Azerbaycan'ı ele geçirir.

1588 yılında ise ikinci kez İran'da yönetimde kargaşa baş göstermiştir. Osmanlı bu karışıklıktan yararlanmak ister. Safevîler ise içinde bulundukları güç durum nedeniyle barış isterler.

Ferhat Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Erzurum'da kışlar. Gence üzerine yürümeye hazırlanmaktadır. Sultan III. Murad «Yeniden akına hazırlık yapılıp bu kez din düşmanı üstüne varıp katledilsin» diye buyurur. İran'a düzenlenen akın nedeniyle gergin bir ortam vardır. İran'a yapılan Yavuz, Kanunî ve Lala Paşa seferlerinde olduğu gibi Anadolu'da cezalandırma operasyonlarına girişilir. 1590 yılında Osmanlılarla Safevîler arasında barış imza-

106. Bekir Sıdkı Kütükoğlu: Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri, İstanbul 1962, s. 3.

107. Mehmet Aydın: Bayat, Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi, Ankara 1984, s. 79.

lanır. Anlaşmanın ikinci bölümünde Safevîlerin Sünnî inanca ve şer'î düşünceye saygılı davranmaları, bu inancın büyük ve kutsal saydığı kişi ve değerlere saygılı olmaları öngörülür.

Işte bu tarihlerde Sivas valiliğine ikinci kez Deli Hızır Paşa atanır. Deli Hızır Paşa, Alevîler konusunda uzmanlaşmıştır. 1578'deki Şah İsmail eyleminde yakayı kurtaran Pîr Sultan Abdal'ı tutuklatır. Büyük olasılıkla 1590 yılında toprak kadılarına yargılatıp astırır[108].

17. yüzyıldan sonra Anadolu'da büyük çaplı Kızılbaş ayaklanmaları gözükmüyor. Büyük olasılıkla bu, Safevî gücünün İran'da gücünü yitirmesinden kaynaklanıyor. 1737 yılında Avşar Türklerinden Sünnî Nadir Şah, Safevî hanedanını ortadan kaldırmasıyla tümden kesiliyor. Kızılbaşlar bir umutsuzluğa itiliyor. Tümüyle saza söze veriyorlar kendilerini. Belirsiz bir Mehdî kavramına sarılıyorlar. Umutla Mehdî'nin kurtarıcı olarak geleceği günü beklemeye başlıyorlar.

BEKTAŞÎLİĞE OSMANLI TOKATI

Kuruluşundan beri Osmanlı'da Bektaşîliğin ayrıcalıklı bir yeri var. Bektaşîliğin bu ayrıcalıklı konumu 1826 yılına değin sürüyor. 15 Haziran 1826'da Yeniçeriler Padişah II. Mahmud'un yeniliklerine karşı kazan kaldırıyorlar. II. Mahmud uzlaşmak istiyor. Asilerin teslim olmalarını buyuruyor. Kendilerine güvenen Yeniçeriler uzlaşmaya yanaşmıyor. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi karşı güçler derliyor. Yeniçeri kışlaları topa tutuluyor. Birkaç saat içinde tüm kışlalar yerle bir ediliyor.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından bir süre sonra Bektaşî tarikatı da yasaklanıyor. Enver Ziya Karal'a göre «Bektaşîler, Yeniçeriler gibi, her türlü yeniliğe düşmandırlar.» Bu yüzden Yeniçeri ayaklanmalarında her zaman onlarla fikir ve işbirliği yaparlar. Ayrıca Bektaşîler halkın aşağı sınıfları ile ilişkide oldukları için, Yeniçeri ocağının kaldırılmasını bu sınıflar arasında kötü gösterebilirler.

108. Mehmet Bayrak: y.a.g.e., s. 27.

Sonuçta, Bektaşîler dine aykırı tören yapmakla suçlanıyorlar ve kovuşturmaya uğruyorlar. Bektaşî tarikatı yasak ediliyor. Altmış yıldan önce yapılmış tekkeler dışındaki tekkeler yıkılıyor. Bektaşî ileri gelenlerinden birkaçı İstanbul'da idam ediliyor. Öbürleri Anadolu'nun türlü yerlerine sürülüyorlar[109].

Bu sıkı önlemler daha çok Yeniçeri ocağının yeniden hortlamasından korkulduğu için alınıyor. İstanbul dışındaki tekkelere de iyi bir gözdağı veriliyor. Hacı Bektaş tekkesi postnişini Mehmed Abdullah Çelebi Amasya'ya sürgün ediliyor. Şeyhülislâm Muhammed Tahir'in fetvasına dayanarak II. Mahmud şöyle buyuruyor: «Anadolu'daki bütün Bektaşî tekkelerinin türbe mahalleri hariç, bütün binaların yıktırılmasını, eşya, emlâk ve musakkafatların zoralımı ile devlete gelir kaydedilmesine ve Hamdi bin Feyzullah'ın Fesağ-ı Belde'ye bahis olduğundan Amasya'ya sürgününe»[110].

Öbür Bektaşî tekkelerine baskı yapıldığı üzerine herhangi bir kaynak yok. Osmanlı çeşitli tekkelere yardımları denetime alıyor. Belli bir sınırlama getiriliyor[111]. Bektaşîlik yönetim çarkının dışına itiliyor. İnançlarına, törelerine eski hoşgörü kalkıyor. Kızılbaşlıkla bir tutulmaya başlanıyor. Bunun üzerine Bektaşîlerle Kızılbaşlar arasında kendiliğinden belli bir yakınlaşma başlıyor. Kızılbaşlar geçmişi pek unutamıyorlar. Bektaşîlere karşı dikkatli davranıyorlar.

Alevîliğin Bektaşîlikle olan bu konumu her nedense günümüze değin anlaşılamamıştır. Buna bağlı olarak da

---

109. Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi 5. Cilt, Ankara 1983, s. 150.

110. A. Celâlettin Ulusoy: y.a.g.e., s. 92.

111. Suraiya Faroqhi: Der Bektashi Orden in Anatolien, Wien (Viyana) 1981. Bu değerli doktora çalışmasında pek çok belge verilmiştir.

Ayrıca A. Celâlettin Ulusoy: Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Alevî-Bektaşî Yolu, Hacıbektaş 1986 adlı kitabının sonundaki belgeler bölümünde Osmanlı ile Hacı Bektaş Tekkesinin bu ilişkilerini gösteren yazışmaları övünerek verir. Kendisi, Hacıbektaş Velî tekkesi postnişinidir.

araştırmacılar pek çok yanlış yapmışlardır. Sözgelimi şu satırlar ülkemizde yayınlanan ve kısa sürede dokuz baskıya ulaşan bir kitapta yer almaktadır:

«**Hacı Bektaş Velî'nin** sağlığında **«Bektaşîlik»** denilen bir tarikat yoktu. Alevîlik ya da Bektaşîlik dediğimiz inanç sistemi veya tarikatı o öldükten çok sonra ortaya çıkmıştır. Bu düşünceyi ve eylemi Hacı Bektaş Velî'den 200 yıl kadar sonra posta oturan Balım Sultan sistemleştirmiştir. Bektaşîlikte hiç evlenmemeyi (yani mücerretliği) ve kendini tamamen dine verme gereğini Balım Sultan ortaya koymuştur»[112].

Yazarın Alevîliğinin bölünüşünü bilmemesi çok önemli yanlışlara neden oluyor. Alevîliğin doğuşunu 16. yüzyıl gibi çok geç bir tarihte başlatıyor. Üstelik Mücerretlik kurumunu da tüm Alevîliğe mal ediyor. Yukardaki satırları izleyen bölümde yanlışlar sürüyor.

Bektaşîlikle Kızılbaşlık arasındaki bu ayrımı birazcık sezenlerden biri Enver Behnan Şapolyo şöyle yazıyor: «Alevîler üç fırkaya ayrıldılar:

1. Şiîler,
2. Kızılbaşlar,
3. Bektaşîler.

Şiîler İran Alevîleridir. Kızılbaşlar ise bir kısım Türkmenler'dir. Bektaşîler ise şehir Alevîleridir»[113].

Oysa daha sonraki pek çok araştırmada Bektaşîlik Mevlevîlikle karşılaştırılacak ve Bektaşîliğin Osmanlı'ya karşı bir tarikat olduğu, özgürlükçü olduğu vurgulanıp göklere çıkarılacaktır. İşte bir örnek daha:

«Egemen sınıfların dünya görüşüne tepki olarak doğan Bektaşîlik, yoksulları egemen öğreti doğrultusunda şartlandırmaya çalışan aynı dönemdeki Mevlevîlikle sürekli çatışmıştır (Rıza Zelyut: Bektaşîliğin Tarihsel Konumu, **Hacı Bektaş Velî** (Kitap), Ankara 1977, s. 103). Mevlevîlik hakkında Fuad Köprülü şunları yazıyor: «...Yüksek aris-

112. Cemal Şener: Alevîlik Olayı, İstanbul 1989, s. 107.

113. Enver Behnan Şapolyo: Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1964, s. 254.

tokrasiyle yüksek orta burjuva sınıflarına dayanan bu tarikat, daha ilk zamanlardan beri Heterodoxe zümrelerin karşısında olmuştur. Mevcut sosyal ve siyasal düzenin korunmasına çalışmıştır; Babinger'in bu tarikatı Bektaşîlikle aynı mahiyette addetmesi, realiteye taban tabana karşıt bir iddiadır. Bu iki tarikat her zaman birbirine karşıt iki güç olarak yaşamıştır (Prof. Dr. Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1959, s. 95). Bektaşî dergâhları hep ıssız yerlerde kurulmuştur. Mevlevîhaneler kent merkezlerinde görkemli yerlerdedir. Yalnız hükümet ve dinî bağnazlar değil, öbür tarikatlar da, Bektaşîliğe iyi gözle bakmadılar. Tekkeler için «vakıf» yapılmadı. Çoğu mensupları işçi ve köylü olan Bektaşî dergâhları, gösterişsiz yerlerdi. Tarikat terimleri âyin dilleri, sohbet, muhabbet ve nefesleri hep Türkçe olduğu için, Bektaşîliğin halkımız üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Tekke şairleri gibi birçok saz şairimizin ve ordu şairimizin de zengin ilham kaynağı Bektaşîliktir. Ona hiç bağlı olmayan ozanlar bile Bektaşî terimlerini kullanmaktan zevk almışlardır. Güler yüzlü, alaycı, hoş görülü, nükteci, akılcı, hazır cevap ve pratik «Bektaşî tipi» toplumumuzda bir eleştiri ve hazır cevap kaynağı olarak olarak yaşamaktadır. Fıkra ve şiir Bektaşîliğin vurucu iki gücüdür»[114].

Bu övgüler uzayıp gidiyor. Oysa gerçek bilimsel kaynaklar bu durumun karşıtını gösteriyor. Şimdi de şu duruma bakalım :

— Doğrudan Bektaşî kaynaklarına göre kimi padişahlar Bektaşî tarikatına girmişlerdir. II. Beyazıd bunlardan biridir.

— Osmanlı İmparatorluğu içinde en etkin silâhlı güç durumundaki Yeniçeri ocağı, Bektaşî dergâhına bağlıdır. Bu ocakta yetişen pek çok kişi vezir-i âzamlık da içinde olmak üzere devletin en yüksek katmanlarında yer almıştır.

— Bektaşî tekkesinin dört halifelik makamı impara-

114. Âdil Gülvahaboğlu: Hacı Bektaş Velî Laik-Ulusal Kültür, Ankara 1987, s. 61-62.

torluğun en büyük kentlerinde yer almıştır. Örgütüne bağlı bütün tekkeleri bu dört halifelik makamı yönetir. Başkent İstanbul, önemli eyaletlerden Budapeşte ile Kahire ve Dimetoka'da Dedebabalık kurumları vardır.

— Bektaşî vakıfları doğrudan Osmanlı'dan yardım alır. Bu konuda tutarlı bir bilimsel kaynakta sayısız belge sıralanır. Nitekim, Bektaşî olmakla övünen ve Hacı Bektaş soyundan olduğunu söyleyen Sayın A. Celâlettin Ulusoy, Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Alevî Bektaşî Yolu (Hacıbektaş, 2. Baskı 1986) adlı kitabında Bektaşî-Osmanlı ilişkisi üzerine, on önemli belgeyi fotoğrafları ve çeviri yazısı ile birlikte veriyor.

— Ve daha sonra göreceğimiz gibi bırakın başbakanlık kurumunu, Osmanlı'da en yüksek dinsel makam olan Şeyhülislâmlık kurumunda bir Bektaşî yer alabilecektir. Sözgelimi Musa Kâzım Efendi Şeyhülislâmlık koltuğuna oturacaktır.

Şimdi bu ortamda ister istemez şu soru akla geliyor: Bektaşîlik nasıl bir muhalefet öbeğidir? Ne ölçüde baskı görmüştür?

Bundan sonra Bektaşîler arasında yenilikçiler çıkıyor. Düzene karşı eleştiriler başlıyor. Kimi Batılı kaynaklar 18. yüzyılda Voltaire'in çevresinde Bektaşî babalarının bulunduğundan sözediyorlar. Bunlardan Fazıl Bey, Voltaire'in dostluğunu kazanıyor. Onun aydınlıkçı ve laik görüşlerini benimsiyor. İstanbul'a döndükten sonra Fazıl Bey Bektaşîliğe ters düşmeyen bu düşünceleri tekkelerde kolayca yayıyor. Böylece Bektaşî tekkelerinde bir «aydınlanma» eylemi gelişiyor[115]. Namık Kemal bir Bektaşî ailede dünyaya geliyor[116]. Talât Paşa, Rıza Tevfik ve Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi gibi Jön Türk ve İttihat ve Terakki ileri gelenleri de Bektaşî tarikatından geliyorlar. Şair Rıza Tevfik'in bir mektubunda Bektaşîliğin konumu pek açık sergileniyor:

---

115. E.E. Ramsaur: Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, İstanbul 1972, s. 130-131.

116. İréne Mélikoff: «Namık Kemal'in Bektaşîliği ve Masonluğu» Tarih ve Toplum, İstanbul 1989, s. 7.

«Bektaşîler gerçekten de diğer gizli mezheplere kıyasla en liberal dervişlerdir. Hiçbiri devlet dini olan Sünnîliğin şartlarını yerine getirmeyi gerekli görmez. Türk İmparatorluğu'nun başlangıç yıllarından beri bu mezhep diğerlerinin yanısıra, kabul edilmiş ve saygı görmüştür. Yeniçerilerin hepsi Bektaşîydi. Bu ünlü askerî örgüt yozlaşmaya başladığında II. Sultan Mahmud tarafından tümüyle mezhebin sivil üyeleri ve şeyhleri de dahil olmak üzere ve ıslahata karşı inatla ve terbiyesizce direndiklerinden ötürü, ortadan kaldırılmıştır. Gene de Türkiye'de çok Bektaşî vardır. Bektaşî babalarının (şeyhlerin) ve dervişlerin çoğu okuma yazma bilmezler, ancak İstanbul'da ve diğer kültür merkezlerinde yüksek makamlarda görevli kültürlü Bektaşîler vardır. Ben şahsen birkaç vezir, bir elçi ve bir hâkim vb. tanıyorum. En az iki Bektaşî Şeyhülislâm vardır. Birisi (Musa Kâzım Efendi), İttihat ve Terakki Cemiyeti lideri Talât Paşa'nın kabinesinde görev almıştır ve Talât Paşa, benim gibi hem Bektaşî, hem de Mason üstadıdır. Bu nedenle Bektaşî kardeşliği, Türkiye'de daha hoşgörü sahibi ve inançlara karşı daha özgür bir tavır benimseyerek bir idare için girişilecek herhangi bir siyasî ihtilâl ya da toplumsal devrimi sevinçle karşılayacak bir fikrî yapıya sahiptir. İhtilâlci komitenin İstanbul'daki üyeleri arasında hayli Bektaşî vardı; hemen hemen bütün Bektaşîler komiteye amacını gerçekleştirmesi için yardımcı oldular»[117].

Bektaşîlerde olan bu toplumsal konumu Kızılbaş-Alevîlerde görmek olanaklı değildir. Kızılbaş-Alevî hiçbir dönemde Bektaşîde olduğu ölçüde yüksek düzeyde bürokrat-aydın yetiştiremiyor. Ve unutmayalım ki bir Bektaşî Şeyhülislâmlık katına bile çıkabiliyor! Oysa aynı dönemde Kızılbaşlar tümüyle dağlara itilmişler. İbadetlerini gizli yapıyorlar. Yeraltı örgütü gibi çalışıyorlar. Aralarında düzenli eğitim görmüş kişi parmakla gösterilecek kadar az. Bu, Kızılbaş anlayışın hiçbir dönemde devletle uzlaşmaya yanaşmayışından kaynaklanıyor. Fırsatını yakaladı

117. E.E. Ramsaur: y.a.g.e., s. 132.

mı Osmanlı Devletin'e karşı ayaklanıyor. Eline fırsat geçmeyince de ondan uzak duruyor, ona soğuk duruyor, onu benimsemiyor. Bektaşîlerin Osmanlı ile uzlaşmaya girmesi yüzünden, Kızılbaşlar Bektaşîlere «dönek» diyorlar. Onları davaya ihanet etmiş sayıyorlar.

KORKU HÂLÂ YAŞIYOR

Osmanlı İmparatorluğu'nda, siyasal bir ideoloji durumuna gelen ümmetçilik, ulusların ortaya çıkmasını engellemiştir. Önemli olan şu ya da bu ulustan olmak değil, Müslüman olmaktır. Müslüman olmak büyük bir övgü kaynağıdır. Uluslar sürekli küçümsenirler[118]. Sözgelimi Naima, Türklerden sözederken «etrak-ı bî-idrak» (idraksiz Türkler) der. Naima tarihinde Türkün horlandığına, aşağı görüldüğüne sayısız örnek bulunur.

İran'da gelişip, büyüyen Şiî harekâtı Anadolu'da büyük bir gelişme göstermeye başladığı zaman, Osmanlı ozanlarından biri, Şah İsmail'e şöyle seslenir:

«Taktın da başına murassa pelid
Bî-idrak etraki eyledin mürid»[119].

Osmanlı ozanı «avanak» Türklerle ilişki kurduğu için Şah İsmail'i küçümser. Türk, Doğu Anadolu'da Kızılbaş, İstanbul'da kaba ve köylü anlamlarına gelir[120].

Şevket Süreyya Aydemir Birinci Dünya Savaşı sırasında cephede yaşadığı olayı şöyle anlatır:

«Biz Türk değil miyiz?» diye sorunca «estağfurullah» diye cevap verenlerin görüşüne göre Türk demek, Kızılbaş demektir. Kızılbaşlığın ise ne demek olduğu bilinmiyordu. Ama, onu herhalde kötü bir şey sayıyorlardı. Ya da kökende kendileri de Kızılbaş olmalarına karşın böyle görünüyorlardı.»

---

118. İsmail Beşikçi: Doğu Anadolu'nun Düzeni, İstanbul 1970, s. 388.

119. Naima Tarihi, cilt 3, s. 180-181 ve 4. cilt 2599, 2688, 2738 (Çeviren: Zuhiri Danışman, İstanbul 1969).

120. Ziya Gökalp: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, İstanbul 1963, s. 27.

«Anadolu'da vaktiyle binlerce, onbinlerce insan Kızılbaş oldukları için öldürülmüştü. Gerçi bu öldürülenler gerçek saf Türk aşiretler halkı, Oğuz Türkleriydiler. Demek ki korku hâlâ yaşıyordu»[121].

Türk halkını iyi tanıyan Atatürk, Kurtuluş Savaşı'na başlarken Hacı Bektaş tekkesine uğruyor. Tekkenin son postnişininden Kurtuluş Savaşı'nı desteklemesini istiyor. Kendisi de gençliğinde bir ara Selânik'de Bektaşî toplantılarına katıldığı için bu toplum tanıyor[122]. Tekkenin Kurtuluş Savaşı'na yardımcı olacağı üzerine söz alıyor. Kurtuluş Savaşı bittikten sonra 1925'de tüm tekkelerle birlikte Bektaşî tekkesini de kapatıyor.

Hacı Bektaş tekkesinin kapatılması geniş Alevî kesim üzerinde olumsuz bir etki bırakmamıştır. Kızılbaş Alevîlerin tekke ile yaklaşık hiçbir dönemde bağlantıları olmamıştır. Bektaşîler için ise, tekke Yeniçeri ocağının kaldırılması ile etkisini yitirmiş, kitlesini koruyamaz duruma girmiştir. Yalnızca birkaç ailenin arpalığı durumundaki bu kurumun halk üzerinde saygınlığı azalmıştır. Nitekim 1931 yılında Bektaşî ileri gelenlerinden Ziya Bey şunları yazmıştır: «Cumhuriyet düzeni Bektaşîliğin gerçekleştirmeye çalıştığı, halifeliğin kaldırılması, kadına erkekle eşit hak verilmesi, sofu doğmacılığının ezilmesi gibi reformaları gerçekleştirmiştir. Bu yüzden Bektaşîliğin varlık sebepleri ortadan kalkmıştır»[123].

---

121. Şevket Süreyya Aydemir: Suyu Arayan Adam, İstanbul 1967, s. 111.

122. Lord Kinross: Atatürk, Bir Milletin Doğuşu, İstanbul 1978, s. 624 (Dipnotta belirtilir).

Geçtiğimiz günlerde bu konuda küçük bir inceleme çıkmıştır. Baki Öz: Kurtuluş Savaşı'nda Alevî-Bektaşîler, İstanbul (Tarihsiz).

123. E.E. Ramsaur: y.a.g.e., s. 31 (Ramsaur Ziya Bey diye sözettiği kimsenin Yeni Gün gazetesinde 26 Ocak - 8 Mart 1931 tarihleri arasında 40 birimlik bir yazı dizisi yayınladığını bildiriyor. Ziya Bey'in Bektaşî tekkesinin kapatılması üzerine yukardaki sözleri için «Ne denli samimi olduğunu bilemeyiz. Tarikatın varoluş nedeninin ortadan kalktığını hükümete yaranmak için söylüyor da olabilir» diye not düşüyor. Biz sözkonusu kişinin Ziya Şakir olduğunu sanıyoruz. Ziya Şakir ise

Alevîliğin devletle uzlaşması devleti benimsemesi, sevmesi, kendinin sayması Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından, halifeliğin kaldırılmasından ve laiklik ilkesinin kabul edilmesinden sonra oluyor. 1950'den sonra sağcı hükümetler, çoğunluk Sünnîliğin din anlayışı üzerinde politika oyunlarına başlayınca Alevîlik devletten yeniden soğumaya başlıyor. Laikliğin en candan destekçisi oluyor.

1950'lerden başlayarak Alevî kitle köylerden kentlere inmeye başlıyor. Kentlerin kıyılarındaki yoksul mahalleleri Alevî evleri oluşturuyor. Devlet düzeni içinde yer alabilmenin; güç sahibi olabilmenin tek çözüm yolunun eğitimden geçtiğini anlıyor. Büyük bir eğitim yarışına giriyor. 1960 devrimini izleyen yıllarda ilk Alevî aydın ve yarı aydın kuşak filizleniyor. Yüzyılların ezilmişliği içinde kimliğini bulmaya çalışıyor.

Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşu ile bir bölüm Alevî burda yer alıyor. 1965 yılında ise kendi partileri olan Birlik Partisi'ni kuruyor. Parti katıldığı ilk genel seçimde (1969), çok az bir Alevî kesiminin desteğini almasına karşın, 8 milletvekili çıkarmayı başarıyor.

1960'larda başlayan Batı Avrupa ülkelerine iş göçünde başı yoksul Alevî kesim çekiyor. (Batı Avrupa ülkelerinde çalışan Türkler arasında Alevî sayısının Türkiye'dekinden daha yüksek olması Alevîlerin Türkiye'nin yoksul kesimi olmasından kaynaklanır). Türkiye'deki yakınlarına Batı Avrupa'dan sürekli parasal destek sağlıyor. Yeni işyerleri kuruluyor.

Artık Alevî esnafı kent çarşılarında çoğalmaya başlamıştır. Her düzeyde Alevî bürokrat devlet dairelerinde gözükmektedir. Alevî kesim her yandan palazlanmaktadır. Türkiye düzeyinde etkin bir azınlık olma yolundadır. Bir zamanlar «Şah» diyenin dilinin kesildiği ülkede «Alevî-

---

durum değişmektedir. Ziya Şakir Bektaşî değil, Kızılbaş Alevidir. Bu bakımdan, Kızılbaşların hiçbir dönemde benimsemedikleri Bektaşî tekkesinin kapatılmasında samimi olmaması için hiçbir neden bulunmaz).

yim» demek övünç kaynağı olur. Alevîler ilerici basının ve aydının desteklediği bir kitle durumuna gelir. 1970'li yıllara Alevî toplumu bu durumda girer.

Kuşkusuz bu ortam Atatürk yumruğu ile sinmiş gerici Sünnî kesim için korkunç bir durumdur. 1976 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nca hazırlatılan ortaokul ve lise ders kitaplarında Alevî düşmanlığı yaratılır[124]. Ardından iktidardaki sağ partilerin desteklediği faşist güçler kentlerdeki Alevî mahalleleri üzerinde baskı kurmaya başlarlar. Sonunda Erzincan, Sivas, Malatya, Çorum ve Maraş gibi Alevîlerin yoğun bulunduğu kentlerde devletin desteklediği bu güçler Kızılbaş kıyımına çıkarlar. 1978 yılında Maraş'ta bir günde yüzün üzerinde Alevîyi sokaklarda öldürürler[125].

1980 askerî darbesine Anadolu Alevîsi sürekli korku ve can derdi içinde girer. Devletten en küçük destek görmeyeceğini bildiği için kendi savunmasını kendi yapar. 1980 askerî yönetimi gerçekten sokak çatışmalarına engel olur. Maraş olayı katillerini Milliyetçi Hareket Partisi dâvası ile birlikte yargılamaya başlar. 1987 Nisan'ında biten bu dâva sonucu tüm Türkiye'deki olayların sorumlusu olarak 5 kişi idama mahkûm edilir. Ama Yargıtay henüz son kararı vermiş değildir. Böylece şu ana kadar bu insanlardan hiçbiri ceza görmemiştir.

12 Eylül yönetiminin başka bir uygulaması da Atatürkçülük görüntüsü altında şeriat düzenini körüklemesidir. Anayasanın laiklik ilkesine karşın, orta dereceli okullarda din dersine katılım zorunlu kılınmıştır. Yine bu türden olmak üzere tüm Alevî köylerine cami yapılmaya başlanmıştır. 20. yüzyılın laik Atatürk Cumhuriyetinin, 16. yüzyıldaki Şeyh Aziz Hüdaî Efendi adlı din adamının buyru-

124. Ismarlama ders kitapları üzerine o günler başta Cumhuriyet gazetesi olmak üzere demokrat basında pek çok değerli yazı çıkmıştır. Sözgelimi İlhan Selçuk'un 24 Aralık 1976 tarihinde Cumhuriyet'te çıkan «Ders Kitabı mı Bu?» yazısı bunlardan biridir. Bu konuda Prof. Dr. İlhan Arsel'in «Biz Profesörler, Ankara 1980, s. 125-126»da değerli bilgiler vardır.

125. (Birikim Yayınevi), Maraş'tan Sonra..?, İstanbul 1979.

ğuna uyarak «ve her köye bir Sünnî imam nasbolunca» biçimindeki Sünnîleştirme politikasına girişmesi ilginçtir[126]. (Bu düşünceyi 1977 yılında Mehmet Eröz de savunmuştur). Böylece Alevîler Sünnîlik içinde eritilmek istenmektedir. Ancak, bu, tıpkı Osmanlı Devleti'nin yaptığına benzer biçimde bir sonuç vermekte, yalnızca Alevî halkı yeni arayışlara zorlamaktadır.

Almanya ve öbür Batı ülkelerinde oyun başka türlü oynanmakta, buralarda ise Alevîler İran'ın desteklediği Şiî-Humeynî kamplarına sokulmak istenmektedir.

1960-1980 arasında Alevîlik, kimlik-kişilik arayışı içinde gerçek anlamda bir sarsıntı geçiriyor. Aydın ve yarı aydınlar, geri kalmışlığın, sömürünün sorumlularını aramaya başlıyorlar. Ve sonunda buluyorlar da.... Sömürünün simgesi olarak dedeleri görüyorlar. Alevîliği de buna neden olan bir araç olması yüzünden yadsıyorlar. Dedeleri köylerden kovuyorlar. Töreler unutulmaya başlıyor. Görgü cemleri yapılmaz oluyor. Alevîliğin gerekleri yerine getirilmez oluyor. (Yol kardeşilği, düşkünlük gibi kimi ilkeler kapalı toplum düzenine yönelik olduğu için kent yaşamında uygulanması çok zor kurallardır.) Yalnız yılda bir-iki kez yapılan Abdal Musa törenleriyle yetiniliyor. Bunlara evli, erken, kadın, erkek, görgüden geçsin geçmesin her Alevî katılıyor.

80'li yılların Alevîliğin kendini dinleme yılları olarak değerlendirmek gerekir. Osmanlı döneminde olduğu gibi, Sünnîlik devlet desteği ile örgütlenmeye başlıyor. Alevî-

126. M. Eröz: y.a.g.e., s. 418-423. Mehmet Eröz'ün sonsözde topladığı ve tüm kitabında savunduğu görüşler 12 Eylül'den sonra devlet politikası olarak uygulanmaya konan «Türk-İslâm sentezi düşüncesinin Alevîlikle ilgili bölümünü oluşturur. Aynı görüşler daha sonra Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü'nce yoğun biçimde işlenmeye başlamıştır. Bahattin Ögel, Mehmet Eröz, Hakkı Dursun Yıldız, Fahrettin Kırzioğlu, Bayram Kodaman, Abdülhalik Çay'ın ortaklaşa hazırladıkları Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu, Ankara 1985; Abdülhalik Çay'ın Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ankara 1985 ve Yusuf Kalafat'ın Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990 kitapları bu amaca yönelik çalışmalardır.

lik ise, kendi üzerinde düşünmeye koyuluyor. Alevîliğin birleştirici öğesi olan ayaklanma geleneği yerini hoşgörü ve sevgi anlayışına bırakıyor. Yine saza ve söze ağırlık veriyor, sorunlarını bu yolla yansıtıyor. Yine softa dogmasından kaçış yeri oluyor. Sünnî kökenli ilerici aydınlar bu dinsel görüşü bir yaşam biçimi, bir sevgi tomurcuğu olarak değerlendiriyorlar. Kendilerini Alevî sayıyorlar. Günden güne artan geriye dönüşler karşısında Alevî düşüncesini destekliyorlar.

90'lı yıllara uzandığımız şu günlerde Alevî toplumu sessiz bir bekleyişe girmiştir. Çaresiz, bekleyişler acı ama, acı olduğunca da eğiticidir. Alevîlik şu günlerde yeni aydınlar yetiştiriyor. Özellikle Avrupa'da büyüyen 2. - 3. kuşaktan gençler yeni bir yorum ve bilinçle Alevîliğe sahiplenme eğilimindeler. Yeni bileşimlere gidiyorlar. İnanç boyutundan öte, kültür olarak ele alıyorlar Alevîliği.

2

İNANÇ - YAŞAM

Alevî inançları Orta Asya'dan Anadolu'ya değin uzanan birçok din ve kültürün izlerini taşır. Bunların hangi kökenden geldiklerini tam kestirmek olanaklı değildir. Ancak yaklaşık olarak koşutluklardan söz edilebilir. Biz burada ayrıntıya girmeden Alevî inançları ile kimi dinlerdeki koşut ögeleri vereceğiz.

Türkler İslâm'a girmeden önce çeşitli dinlere inanırlar. İslâm dinini kabul ettiklerinde eski inançlarından yeni dinle çatışmayanların olduğu gibi, çatışanların da, yeni dinden aldıkları ögelerle besleyerek ona uydurmaya çalışırlar. Ancak İslâm inancına tümden karşı kimi inançlar bırakılır[1].

Alevî inanç ve törenlerinin izleri Şamanlık öncesi eski Türk inançlarına değin uzanır. Şamanizm, Budizm, Manihaizm ve Mazdeizm gibi dinlerin etkilerini taşır. Tüm bu inançlar bileşimi Anadolu uygarlıkları ile bütünleşir ve üzerine İslâmlık örtüsü örtülür. İşte Alevîlik böylesine karmaşık bir yapıdadır.

ELİNE - DİLİNE - BELİNE SAHİP OLMAK

Alevî inanç dünyasının kökenini bu üç yasak oluşturur. Bir Alevînin, Alevî olabilmesi için eline, diline ve beli-

1. Ahmet Yaşar Ocak: «Bektaşî Menkıbelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri», İstanbul 1983, s. 18.

ne sahip olması gerekir[2]. El, el ile yapılan suçları anlatır. Bel, cinsel yasaktır. Dil, dili ile başkasını incitmemektir. Buna göre bir Alevînin eli ile koymadığını almaması, eli ile başkasına zarar vermemesi (başka bir kimseyi dövmemesi vs.), gözü ile görmediğini söylememesi, başkasını dili ile rahatsız etmemesi ve kendisine yasak olan kimse ile cinsel ilişkide bulunmaması gerekir. Bu yasaklar Alevî dedelerince her fırsatta yinelenir. Dualarda, gülbenklerde yer alır. Bu işleri yapan kimse Alevî toplumunca «düşkün» sayılır. Suçun ağırlığına göre ceza verildikten sonra yeniden topluma kazandırılır.

Bu üç yasak «el, dil ve gönül mühürü» biçiminde Ön-Asya dinlerine özgü bir yasak düzenidir. Alevîliğe büyük olasılıkla Manihaizm üzerinden geçmiştir.

DİNSEL TÖREN

Görüm, görgü, cem adları ile anılan Alevî dinsel töreninin birçok işlevi vardır. Bu tören, toplum düzeninin işlendiği, yorumlandığı bir okuldur. Toplumsal bir yargı düzenidir. Toplumu barış ve birlik içinde tutan dayanışma kurumudur. Ancak böylesine çok amaca yönelik olan bu dinsel tören karmaşık ve anlatılması güç bir yapıya sahiptir. Tüm Alevî köylerinde ,ocaklarında tam bir birlik göstermez. Başka başka törelerde özü aynı kalmak koşuluyla değişik uygulanışına tanık olunur. (Dinsel töreni daha sonra ayrıntılı biçimde genel çizgileriyle vereceğiz.)

Böylesine karmaşık bir yapısı olan Alevî dinsel töreni, uzun bir oluşumun ürünüdür. Öbür İslâm tarikatlarında ve çeşitli dinlerde tam benzerleri bulunmaz. Çağların akışı içinde çeşitli dinleri özümleyerek bir birleşime varmıştır. Bu yüzden bütün törenin izini sürmek olanaksızdır. Törenden kimi kesitlerin ya da bölümlerin izini sürebiliriz.

---

2. Nejat Birdoğan, «Hacı Bektaş ve Kimi Gerçekler» adlı Cumhuriyet'te çıkan yazısında «eline-diline-beline» ilkelerinin gerçekte Türk'ün ülkesine, diline ve soyuna sahip olması gerektiği biçiminde yorumlar. Ancak bu güzel yorumun tarihsel gerçeklerle bir ilgisi bulunmaz.

Alevî dinsel törenlerinin benzerleri en çok çeşitli Türk halkları arasında görülür. Bu da, kanımıza göre, dinsel törenin büyük ölçüde Türk kökenli olmasından kaynaklanır. Gerek eski Türkler arasında, gerekse çağdaş Türkler arasında Alevî dinsel törenlerine benzer kimi törenler bulunur.

Kadın ve çocukların yetişkin erkeklerle birlikte dinsel törene katılmaları, Alevî dinsel töreninin önemli özgün ilkelerinden biridir. Bu ilkesi ile Alevîlik, Sünnî Müslümanlığından kesin çizgilerle ayrılır. Bu tören yüzünden Sünnîler, Alevîleri «mum söndürmekle» suçlarlar. Gerçekte ise tören bir tür eğlenti, toy, şölendir. Yenilir, içilir, eğlenilir, yas tutulur. Suçlamanın özü şudur :

Bütün Alevîler kadın-erkek bir evde toplanırlar. Evin bir köşesine bir mum yakarlar. Yanına bir horoz bırakırlar. Horoz kanatlarını çarpıp mumu söndürünce, toplum birbirini görmeksizin yakaladığı ile cinsel ilişkide bulunur.

Bu suçlama, Sünnîler arasında çok yayılmıştır. Günümüzde birçok okumuş Sünnî bile bu söylentinin gerçek olduğuna inanır[3]. Suçlamanın böylesine yaygınlık kazanması iki nedenden kaynaklanıyor olmalıdır.

1. Bu dinsel törenler Alevî olmayanlara kapalıdır.

2. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, sürekli ayaklanan bu topluluğa devlet eliyle bu suçlama yakıştırılmıştır. Çaldıran savaşı öncesinde Yavuz Sultan Selim'in buyruğu ile, daha sonra Şeyhülislâm olan Kemalpaşazâde bir kitapcık yazar. Kemalpaşazâde, Kızılbaşların İslâm sayılmayacağını, Şiî ile yapılan savaşın öteki din düşmanlarıyla yapılan savaş gibi cihat sayıldığını açıklar[4].

Eski Türkler arasında bu tür törenler vardır. Baba İlyas ve Hacı Bektaş'ın yaptığı dinsel törenlere de kadın

3. Bu konu edebiyatta da işlenmiştir. Musahipzâde Celâl'in «Mum söndü» oyunu ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun «Nur Baba» romanı doğrudan bu konuyu işlerler.

4. Mehmet Bayrak: «Pîr Sultan Abdal», Ankara 1986, s. 36-38. Doğan Avcıoğlu: «Türklerin Tarihi» I, İstanbul 1978, s. 195.

ve çocukların katıldığı bilinir. Menâkıbu'l-Kudsiyye ile Menâkıb-ı Hacı Bektaş Velî'de bu tipik şamanist Türk geleneğini andıran iki önemli bölüm vardır. Menâkıb-ı Kudsiyye'ye göre, Baba İlyas, Amasya yakınlarındaki Çat köyüne yerleştikten üç yıl sonra kadınlı erkekli yetmiş iki müridi olur. Bunlar birbirlerine karşı kesinlikle nefs lezzeti duymazlar. Bir arada bulunmalarına karşın kadın mı erkek mi olduklarının ayrımına varmazlar[5]. Benzer bir öykü ise, Alevîlerin kutsal kitabı işlevindeki Buyruk'ta anlatılır. Kırkların ceminde kırk kişiden kimin erkek, kimin kadın olduğu bilinmez. Bunlar üryan büryan tolpuca semaha girerler[6]. Bu ilke günümüzde yapılan Alevî dinsel törenleri için de geçerlidir. Dinsel tören yapılan yerin eşiğinden içerde tüm toplum yalnızca bacı-kardeştir. Hiç kimse birbirine karşı bir cinsel istek düşünemez.

Hacı Bektaş Velî, Ahmed Yesevî'nin izniyle Rum diyarına gelirken Rum erenlerine gıyaben selâm verir. Selâm o sırada mecliste oturan Fatma Bacı'ya malûm olur. Ayağa kalkıp selâmı alır. Erenler kimin selâmını aldığını sorarlar. O da Rum'a yeni gelen bir erenin selâmını aldığını söyler[7].

Daha önceki dönemlerde de Türkler arasında benzer törenler bulunur. Sözgelimi, Oğuz Han, çeşitli zaferlerden sağ ve esen yurduna döndüğü için büyük şölenler verir. Otağ kurulur. Bütün ağaçlar altınla kaplanır. Çeşitli değerli taşlarla süslenir. Dokuz bin koyun, dokuz bin sığır kesilir. Derilerinden doksan dokuz havuz yapılır. Dokuzuna rakı, doksanına kımız doldurulur. Oğuz Han'ın tüm yakınları çağrılıp getirilir. Oğuz Han altı oğluna öğütler verir. Yurtlar, kentler, iller bağışlar.

Oğuz Han'ın oğlu da babası gibi kurultay düzenler.

---

5. Elvan Çelebi: «Menakıbu'l-Kudsiyye fi Menasıbi'l-Ünsiyye» (Hazırlayanlar: İsmail E. Erünsal, A. Yaşar Ocak), İstanbul 1984, s. 22.

6. «Buyruk» (Hazırlayan: Fuat Bozkurt), İstanbul 1982, s. 7.

7. Ahmet Yaşar Ocak: «Bektaşî Menkıbelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri», İstanbul 1983, s. 125-126.

Oğuz Han'ın altı otağını kurdurur. Otağın sağına ve soluna altışar ak otağ kurdurur. Böyle bir şölende kırk gün yenip içilir.

Sözkonusu eski Türk şölenleri en küçük ayrıntılarına değin belirlenmiştir. On iki çadırda kalacaklar saptanmıştır. Hangi konuğa kurbanın neresinin sunulacağı düşünülmüştür. Tören sırasında konukların oturacakları yerler belirlenmiştir. Onların atları ile ilgilenecekler saptanmıştır.

Oğuz şöleni ile Alevî dinsel törenleri arasında şu gibi somut koşutluklar bulunur:

— İki tören de on iki sayısına göre düzenlenmiştir. Oğuz şölenine egemen olan on iki çadır, Alevî dinsel töreninde on iki imamları ve on iki hizmet sahibi postu anımsatır.

— Her iki törende de konukların oturacağı yerler belirlenmiştir.

— Konuklara kurbanın neresinin sunulacağı saptanmıştır. Günümüzde pek çok yerde Alevî görümlerinde dedeye kurbanın başının sunulması gelenek durumundadır. Bu gelenek küçük bir ayrımla Kazak Türkleri arasında da yaşar[8]. Eski Türklerde han, ya da ulu bir kişiye sunulan kurban başı günümüzde en saygın konuğa sunulur. İlk izleri Oğuz Han döneminde saptanan Türk şöleninin bu ilkeleri Göktürk, Uygur, Selçuklu Türkleri döneminde de yaşar[9] ve günümüze ulaşır.

Daha sonraki dönemlerde, Özbek saraylarında yapılan şölenler de aynı ilkelere dayanır. Özbek saray törenlerine katılanlar, ezgi ve seslerin etkisiyle kendilerinden geçerler. Bu sırada «sucı»lar (sâkiler) ve kımızcılar kadeh ve sofra takımları getirirler. Hanın işaretiyle saray odacılarından biri kadehi kımız ile doldurur. Tüm kural ve törenleri yerine getirerek kadehi padişaha sunar. Han sevinç içinde kadehi kaldırır. Biraz içip kalan içkiyi en yakın emirlerinden birine verir. Bu onura eren emir, ka-

8. Mehmet Fuat Bozkurt: «Türkistan Günlüğü», Türk Dili, Temmuz 1977, Ankara, sayı: 310, s. 13.

9. Mehmet Eröz: «Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik», İstanbul 1977, s. 305.

lan içkiyi töreleri yerine getirerek içip kımızcının yanına gelir. Bir kadeh de orada içip kadehi yine törenle hana sunar. Bu emir, yerine oturduktan sonra, hanın sağındaki ve solundaki öbür konukların tümü birden ayağa kalkıp saygıda bulunurlar. Kımızcılar kadehleri doldurup büyük emirlere sunarlar. Emirlerden sonra, köp çöhre ve askerlere içki doldurulur. Bunun sunulması şöyledir: Sağ yandan iki kişi, sol yandan iki kişi çıkar. Bunlar kımızcıların yanlarına oturur. Kımızcı kadehi kendi yanındaki adama verir. O kadehi kaldırıp yanındaki arkadaşına, o da yanındaki arkadaşına işaret eder. Tümü birden kalkıp içerler. Sonra diz çöküp saygı dururlar. Meclisin sonuna değin içki içme böyle sürer. Askerler büyükler önünde saygılı olmayı görev sayarlar. Biri saygısız davranacak olsa ayakkabılığın yanına atılır. Ayrıca ceza olarak on iki kadeh kımız içirilir. Bu gibi suçluları cezalandırma hak ve yetkisi sâkinindir. Sâki ölüm cezası dışında tüm cezaları verebilir[10].

Söz konusu törendeki içki dağılım kuralları ile Alevî dinsel törenlerindeki içki dağılım kuralları arasında kimi benzerlikler vardır. Özbek şöleninde ilk içki hana sunulur. Han içkiden bir yudum alıp emirine verir. Bundan sonra tüm beyler birer yudum alırlar. Alevî dinsel törenlerinde «dolu» adı verilen içki ya da suyun sunuluşu da böyledir. Dede doludan bir yudum aldıktan sonra toplumdaki en saygın kişiye verir. Tüm erenler doludan birer yudum alırlar.

Özbek saray törenleri betimlemesinde «hakanın sol tarafındaki en ehemmiyetli mevkilerden biri çok muhterem nakiplerindir ki, bunlar Ali evlâdıdır»[11] diye vurgulanır. Özbek sarayında Nakiplik çok önemli bir görevdir. Nakip, emir bulunmadığı zaman, kadıaskerin yetkisi dışındaki işleri, askerlerin (sipahilerin) dâvalarını çözer[12].

10. Bartold: «17.nci Asırda Özbek Hanları Sarayında Merasim», Abdülkadir İnan: «Makaleler ve İncelemeler», Ankara 1968, s. 552-553.
11. Bartold: y.a.g.y., s. 548.
12. Bartold: y.a.g.y., s. 549.

Soylular, şehzadeler ve tüm ileri gelenler nakiplerden aşağı otururlar. Bundan sonra sırasıyle çeşitli kabilelerin yerleri gelir. Meclisin sağ yanındaki yerlerden biri Şeyhülislâmdan yukarda oturur. «Şeyhülislâmdan sonra başkadının yeri gelir». Fakat Mîr Haydarî seyitleri bu yerde hak iddia edebilirler[13]. Mîr Haydarî seyitleri de büyük olasılıkla Ali soyudur. Haydar (Arslan), Ali'nin sanıdır.

Özbek saray törenlerinin Alevî dinsel törenlerini andıran başka bir yanı da kimi görevlilerin adları ve görevleri arasındaki koşutluktur. Sözgelimi Özbek sarayındaki eşik ağabaşı adlı bir görevli vardı. Bu Alevî dinsel törenindeki kapıcı hizmeti ile aynıdır[14]. Öbür hizmet sahiplerinde de kimi koşutluklar görülür.

Sibirya Türkleri arasında yaptığı bir araştırmada Radloff, Türklerde kurban törenlerinin bir içki ve ziyafet ile sona erdiğini yazar. Kadınlar önceden bu törene uygun bir çadır hazırlarlar. Çadırın tabanına halı sererler. Akşam güneş battıktan sonra, bir ateş yakılır. Ardından kadınlı erkekli eşler gelip çadırda yerlerini alırlar. Daha sonra önceden hazırlanmış çadırlardaki tulumlardan içki çıkarırlar. Sırasıyla konuklara sunarlar. Böylece içip ilâhiler söylerler. Ancak kesinlikle içkiyi fazla kaçırmazlar. Taşkın davranışa yeltenenleri uyarırlar[15].

Yakutlar arasındaki ısı-ah törenini bir şaman yönetir. Kadın-erkek bir yerde toplanırlar. Topluca kımız içerler. Birbirinin elinden tutup bir daire oluştururlar. «Hu, hu» diye raksa başlarlar. Kimi zaman şaman yalnız başına oynar. Dokuz kadın - dokuz erkeğin kendine eşlik ettiği de olur[16].

Altay Türkleri arasında da benzer törenler bulunur. L.P. Potapov, Altaylarda kökü çok eskilere inen şöyle bir gelenek bulunduğunu bildirir: Ekşi sütten bir içki hazırlanır. Köyün kadın-erkek tüm yetişkinleri bu içkiyi içmek

13. Bartold: y.a.g.y., s. 550.
14. Bartold: y.a.g.y., s. 551.
15. Radloff: Sibirya'dan II/I, s. 56-57.
16. Ahmet Yaşar Ocak: «Bektaşî Menkıbelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri», İstanbul 1983, s. 126.

üzere bir evde toplanır. Kadın-erkek konum ve yaşlarına göre sıralanır, bir daire oluştururlar. Bu ortak yarı şölenin pek çok kural ve ek göreneği vardır[17]. Rakı hazırlanan yerde ateş yakılır, demirden bir kazan (tagan) konur. Bir kadın ayrıntılı bir işlemle içki hazırlar. Ateşe göre sağda erkekler, solda kadınlar oturur. Toplantıya katılanlar toprak yer üzerine serili keçe parçası, kayın ağacı kabuğu, tay postları üzerine daire biçiminde otururlar. Rakı içmeye şöyle başlanır: Ev sahibi, içkiyi tahta fincanla sol elinde tutar. Sağ eliyle biraz ateşe, biraz mabud tasfirlerine serper[18]. Gelenek göreneğinin sonradan rakıya dönüştüğü açıktır[19]. Tang Hanedanı döneminden bir Çin vekayinâmesinde, 552'de Altaylarda yaşayan Türkler üzerine verilen bilgi bunu bir kez daha doğrular.

Rakı kökende Umay tapıncına bağlanır. Rakı içerken evin üstbaşına üç kez rakı saçılır. Bu «anamız Umay tarafına» anlamındadır[20].

Bu vekayinâmeye göre, kımız sarhoş eden bir içkidir. Kımız içilirken Altaylılar şarkı söyleyerek yüz yüze dururlar. Türkçe konuşan Altaylılar 7. yüzyılda da kımız içerler. Çağdaş Altaylılar törenle birlikte rakı içtikleri gibi, kımızı birbirine sunarlardı. Orta Çağ'ın başlarına değin kımız içilir. Eski gelenek görenekler sonraki ve hatta çağdaş rakı içme törenlerinde korunur[21].

Böylece eski ve yaşayan öbür Türkler arasında görülen dinsel törenlerle Alevî dinsel törenleri arasında kimi benzerlikler bulunduğu ortadadır. Benzerlikleri şu noktalarda toplayabilir :

— Bu törenler gece yapılır.

---

17. L.P. Potatov : «Göçebelerin İbtidaî Cemaat Hayatlarını Anlatan Çok Eski Bir Âdet»; çev. Rasime Uygun, Türk Dili, cilt II, s. 16, 1969, s. 78.

18. L.P. Potatov: y.a.g.y., s. 74-75.

19. Ümit Hassan: «Eski Türk Toplumu Üzerine», İstanbul 1985, s. 136.

20. Abdülkadir İnan: Şamanizm, Ankara 1972, s. 35.

21. L.P. Potatov: y.a.g.y., s. 74-75 ve 35; Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.e., s. 126.

— Törenlerde dolu içilir.

— Törenlerde kadınlarla çocuklar da bulunur.

— Türkler arasındaki törenlerde rakslar yapılır. Buna karşılık Alevî görümlerinde semah önemli bir ögedir. Yakutlarda şaman raks ederken dokuz kadın - dokuz erkek eşlik edebilir. Semahlar 3 - 5 - 7 - 9 - 12 kişilik topluluklarca oynanır.

— Altay Türklerinde evin içine üç kez rakı saçılması, Alevî dinsel törenlerinde sakka suyu saçılmasını anımsatır.

— Yakutlarda şamanın postta oturması gerekir[22]. Alevîlerde ise dedenin postta oturması zorunludur.

— Şaman törenlerinde kesinlikle ateş bulunur[23]. Alevî törenlerinde buna karşılık «delil» vardır. Alevî dinsel törenlerinde on iki hizmetten biri olan çerağ uyandırma, dinsel törenin en başında yapılan işlemdir.

İşte şamanist Türklerin uyguladıkları bu kadınlı-erkekli dinsel törenler Müslümanlığın kabulünden sonra, özellikle göçebeler arasında sürer. Ancak, kadınlı-erkekli dinsel törenler salt Türklere özgü değildir. Eski İran'da da bu tür törenler bulunur. Özellikle Manihaistlerin bu tür törenler yaptıkları bilinir. Kimi geceler kadınlı-erkekli yapılan bu törenler yüzünden Mani dinine inananlar bizdeki «mum söndü» öyküsüne benzer asılsız söylentilere hedef olurlar[24]. Manihaizme bu tören geleneğinin eski Türk dininden girmesi de olasıdır.

Nitekim bu konuya Prof. Başgöz biraz başka türlü bakar: Ona göre, İran'daki Şiî İsmailî hareketleri, Bizans İmparatorluğu'nda görülen Hıristiyan zındıklığı aynı zincirin halkalarıdır. Dinî inanışları Mani dini ile Hıristiyan zındıklığı karışımıdır. Özellikle Doğu ve Orta Anadolu'da, Mezopotamya'da, Türkistan Türkleri arasında yaygındır bu inanış. Kadınları din törenlerinin dışına itmiyorlar, kadın papazları, din ululuları bile var. Şah İsmail'i (16. yüzyıl)

22. Abdülkadir İnan: «Şamanizm», Ankara 1972, s. 76.

23. Abdülkadir İnan: «Eski Türk Dini Tarihi», İstanbul 1976, s. 46.

24. Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.e., s. 128-129.

büyük bir siyasî güç durumuna getirip, devletin başına oturtan da bu Türk Alevî aşiretleridir[25].

Sonuçta, Alevî dinsel töreninin kökeni üzerinde ikinci büyük olasılık Manihaizm; daha doğrusu İran etkisidir. Türkler bir ara Manihaizmi kabul ettiklerine göre, eskiden var olan şamanist gelenekleri bu İran dininde sürdürmüş olabilirler. Gelenek Yesevî ve Vefaîlik gibi Türkmen tarikatlarında da yaşamını sürdürmüş olmalıdır. Babaîlik bu iki tarikatı yapısında birleştirir. Alevîliğe Babalı tarikatı üzerinden geçer. İşte Bektaşî ve Kızılbaş kesimlerin büyük titizlikle bağlandıkları yüzyıllardan beri yapılagelen «ayin-i cem»in kökeni bu olmalıdır[26].

YOL KARDAŞLIĞI

Yol kardeşliği Kızılbaşlığın en özgün dayanışma kurumudur. Bu bakımdan Kızılbaşlık, Bektaşîlikten ayrılır. Bektaşîlikte kardeşlik kurumu bulunmaz.

Yol kardeşliği iki erkeğin dolayısı ile iki ailenin akrabalığıdır. Azınlık toplumu, bir de kendi içinde parçalanmaya dayanamaz. Toplumcu, toplayıcı bir değerler bütünüdür, Alevîliğin ahlâk ilkeleri. Onları bozan, toplum içinde tutunamaz; düşkün sayılır, hemen toplum dışına atılır. Ya belli bir zaman ya da tümden, kimse onun yanına varmaz, onunla görüşüp konuşmaz.

Kızılbaşlık bu değerlere sınırlı bir ekonomik yardımlaşma, dayanışma da eklemiş, bunu din törenlerinin ayrılmaz bir parçası yapmıştır. Bu dayanışma kurumunun adı 'Musahiplik' ya da 'Yol Kardaşlığı'dır. Her Alevî, hak yoluna girmeden önce bir yol kardaşı seçecektir. Yol kardaşları birbirinden para alıp verirken paralarını saymamalıdır. Yol kardaşının malı birbirine helâldir. Biri yoksul düşerse öteki elinden tutacaktır. Birinin işi bozulsa öteki yardıma koşacaktır. Biri anaparasını kaybetse öteki öz parasını onunla bölüşecektir[27].

---

25. İlhan Başgöz: y.a.g.y., s. 23.
26. Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.y., s. 129.
27. İlhan Başgöz: y.a.g.y., s. 19.

Alevîlerdeki kardaşlık örgütüne benzer bir örgüte Harezm bölgesinde şamanlar arasında karşılaşılır. 19. yüzyılda Harezm bölgesinde hem kadın, hem de erkek şamanlar çok bulunur. Hastalıkların iyileştirilmesi için bunlara başvurulur. Bu şamanlar arasında kardeşlik örgütü vardır. Harezm'de 19. yüzyıl sonlarında, göçebe Özbek kültürü, Buhara ve Taşkent'e göre daha etkindir. Hive'de kadın şamanların, vahalardaki kardeşlik örgütüne benzer kurumlar vardır. Ama vahalardaki kurumlara kadınlar kesinlikle alınmazlar[28].

Yazık ki kadın ve erkek şamanlar arasındaki kardeşlik örgütü üzerine ayrıntılı bilgimiz yok. Bu ölçülerde bile olsa Alevîlikteki yol kardeşliği kurumu bizi Asya'ya götürüyor.

ON İKİ HİZMET

Alevî dinsel töreninin yürümesini sağlayan 12 görevli vardır. Bu görevlerin 12 imamlardan kaldığına inanılır. İnanca göre, velîler şahı olarak Hz. Ali gülbenk okuyarak her hizmeti bir oğluna verir. Bu dağıtımdan sonra dinsel töreni sürdürür[29]. Günümüz Alevî toplumlarında yol kardeşliği denen topluma alınma törenlerinden sonra kişi bu hizmetlerden birini alır. Malatya, Sivas, Tokat yöresinde bu hizmet babadan oğula geçer. Buyruk'ta ve çeşitli bölgelerde bu hizmetlerin adları değişiktir.

Ancak on iki imamların varlığı tartışmalıdır. Hangi ölçüye dayanıalrak 12 imam seçildiği bilinmez. Nitekim yedi imamlı Şiî kurumlar da vardır.

Babinger, Jacob, Hasluck ve Birge gibi Batılı bilimadamları Alevîlikteki kutsal 12 sayısını, Hıristiyanlığın etkisine bağlarlar. 12 havarîlere dayandığını söylerler[30].

Ancak gerek on iki sayısının, gerekse 12 hizmetin ipuçları ile eski ve çağdaş Türklerde de karşılaşırız. Türklerde çok eski dönemlerde on iki sayısı önemlidir. Eski

28. Elizabeht E. Bacon: «Esir Ortaasya», İstanbul, s. 58.
29. Buyruk, s. 151.
30. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 175.

Türkler 12 hayvanlı takvim kullanırlar. Her yıl bir hayvan adı ile anılır.

On iki hizmet, hizmetlerle ilgili makamlar da eski Türk kültüründe ve Orta Asya şamanlığında vardır. Alevîlikteki kapıcı hizmetine benzer, şamanlıkta kapı muhafızı vardır[31]. Daha önce de değindiğimiz gibi, 17. yüzyıl Özbek sarayındaki hizmetler arasında koşutluklar vardır. Sarayın önemli hizmetlerinden Nakiplik[32] hizmeti, Alevîlikte de geçer. Buyruk'ta «Nakiplik cennette rıdvandan kaldı» denir[33].

İbn-i Fazlan, Başkurtların on iki tanrıları olduğunu bildirir[34].

Bu yalnızca Alevîlikte değil, daha doğrusu, esas olarak Mevlevîlikte ve Yûnus Emre'de görülür.

DÖRT KAPI

Alevîlikte dört temel ilke vardır. Buna dört kapı denir. Alevîliğe girmek, bu kuruluşta yükselmek, ilerlemek bu dört kapı anlayışına dayanır. Dört kapıyı bilmek Alevîliğin özünü anlamaya açılan ilk pencereyi bulmak demektir. Bu dört kapı şunlardır:

Şeriat kapısı: İlke olarak Alevîlikte İslâm'ın koyduğu kurallara uyma zorunluğu vardır. Şeriat kapısı Hz. Muhammed'in ilkelerini koyduğu kapıdır. Bir Alevînin şeriatın gereklerini yerine getirmesi gerekir.

Ancak Alevî inancına göre, biçimsel olan bu kapı aşılmıştır. Bu kapının gerekleri çağlar önce yerine getirilmiştir. Günümüzde de aynı şeyleri yapmak gereksizdir.

Ve bir Alevî yorumuna göre Şeriat, kişinin dünyada yaşam kurmasıdır. Şeriat doğumla başlar. Büyümektir, evlenmektir, iş güç sahibi olmaktır, başkasının sırtından geçinmemektir ve Tanrı evine girmektir. Başka bir söyle-

31. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 291.
32. Bartold: y.a.g.y., s. 548.
33. Buyruk, s. 145.
34. «İbn Fazlan Seyahatnâmesi» (Haz.: Ramazan Şeşen), İstanbul 1975, s. 43.

yişle insanca doğup, insanca yaşam sürmektir. Şer'i, kötülüğü atmaktır. Nitekim sözcük hecelere ayrıldığında «şer'i at» sözcükleri çıkar. İşte şeriat kapısının anlamı budur.

Tarikat kapısı : İnanca göre Hz. Ali'den kalmıştır. Alevîliğin kuralları bu kapı ile belirlenmiştir. Tarikat kapısına girmek yol kardaşı tutmakla başlar. Tarikata giren kişinin önemli sorumlulukları vardır. Bunların başında tarikatın sırlarını saklamak, korumak, kimseye söylememek gelir. Öbür önemli sorumluluk ise, eline, diline, beline sahip olmaktır.

Marifet kapısı : İlim yoluna giriştir. Bilgisizlikten, hamlıktan, kabalıktan kurtulma, bu kapı ile gerçekleşir. Marifet kapısının üç aşaması vardır :

— Ayne'l-yakîn : Görerek, duyarak tanıma; anlama, olup bitenleri kavrama. Gerçekleri gözle, kendi bütünlükleri içinde öğrenme.

— İlme'l-yakîn : Bilgi edinerek, bilerek, bilim yoluyla öğrenip tanıma; anlama gelir. Burada edinilen bilginin uygulanışı söz konusudur. Tarikata giren bir kimse yaptıklarını düşündüklerini, edindiği bilgilerle değerlendirme durumundadır.

— Hakke'l-yakîn : Gerçeğe ulaşma; bütün olayları, evrenin, yaratılışın, oluşun gizliliklerini görme, tanıma evresidir. Burada kişi en yüksek aşamaya varmıştır. Gördüklerini, duyduklarını değerlendirebilecek olgunluğa ulaşmış sayılır. Bilginin en yüksek aşaması budur.

Hakikat kapısı : Evrenin tüm sırlarını, yaşamının anlamını, önemini, insanın değerini, gerçeğini anlayıp kavrama evresidir. Burada kişi tarikat düzenine göre olgunluğa ulaşmış sayılır. Bütün gizlilikler açılmış, gerçekleri örten örtüler kalkmış, kişi gerçeklerin gerçeği olan yüce varlıkla, Tanrı'yla karşı karşıya gelme olanağına kavuşmuştur. Kişi benlikten, bencillikten sıyrılmış, gönülde bütün insanlık duygularını toplamış, kesin «Birlik»e varmış demektir. Tanrı'nın kişiye öngördüğü aşama burasıdır.

Bu kapıda önemli olan insanın kendisini eğitmesi, yetiştirmesi, bütün eksiklerinden sıyrılmasıdır. Tanrı'ya ulaşma yoluna giren, onunla yüz yüze gelen, varlıkların sırlarını kavrayabilecek olgunluk aşamasına ulaşan bir kimsenin bütün kötülüklerden, yakışıksız davranışlardan, suç sayılabilecek işlerden sıyrılması, uzak kalması insanın kendi özünü arıtmasına, bir ayna gibi pırıl pırıl duruma getirmesine bağlıdır. Bu kapıda «ben», «sen» gibi ayrılık, ikilik gösteren sözlerin yeri yoktur. Bütün «ben»ler, «sen»-ler karışıp kaynaşmış birlik'e varmıştır. Bu kapıya ulaşan kişiye tarikat dilinde «insan-ı kâmil» denir[35].

Dört kapı kavramı ile ilgili bir söylence vardır. Söylenceye göre Hacı Bektaş Velî, Mevlâna ile görüştüğünde ona şöyle seslenir :

Şeriatta şu senindir, bu benim
Tarikatta hem senindir, hem benim,
Hakikatta ne senindir, ne benim.

Alevîlikte önemli olan insanın eğitilmesi, arınmasıdır. Bunun başarılması da belli aşamalardan geçmeye bağlıdır. Yukarda anlatılan aşamalar tarikat düzeninde bu amaçla kurulmuştur.

Dört kapı inancı da kökende şamanlığa dayanır. Şamanlıkta dörtlü inanç kurumu egemendir. Dörtlü inancı, Doğu - Batı - Kuzey - Güney gibi dört ayrı yön oluşturur. Bu yönlerin ayrı bir renkle gösterilmesi de şaman geleneğidir. Doğu/gök, batı/ak, güney/kızıl, kuzey/kara olarak nitelenir.

Şamanlıkta dört yöne bağlı olarak dört tanrı kavramı vardır. Tanrılar Gökhan, Akhan, Kızılhan, Karahan adlarını taşır. Bu tanrılarla, dörtlü inanç düzeni şamanlıkta doruğa ulaşmıştır. Eski Türklerde görülen öbür dörtlü kavramlar şunlardır :

Yeryüzünü yöneten dört erdem olduğuna inanılır. Bunlar akıl, ölçü (itidâl), doğruluk (adalet), erk (güç)'tir.

35. İsmet Zeki Eyüboğlu: «Bektaşilik», İstanbul, s. 41-44.

Yeryüzünü oluşturan nesneler arasında bulunan ateş, yer, yel, su dörtlüsü kutsaldır.

Ordu düzeni de, sağ kol, sol kol, karavul, çuğdavul olmak üzere dörtlü kuruluştur[36].

ESRİME

Alevî dinsel töreninin son bölümü, 12 imamlar için yapılan yas bölümüdür. «Cem Birleme» denen bu bölümde Hz. Hüseyin ve 12 imamlar için ağlanır. Sazcının açılıp söylediği ağıtların eşliğinde tüm topluluk dizlerini döver, ağlar, yas tutar. Burada ağıtlar okunur.

Bu yas bölümünde toplumda dede ya da biri, esrir. Kendini döve döve ortaya çıkar. Tümüyle kendini kaybeder. Diz üstü sıçrayarak döne döne dede ve toplum önünde dizlerini döver. Ağzından köpükler saçılır. Elleri kenetlenir. Ağıt bittikten sonra yüzüne su serpilir. Elleri zorla açılır. Birkaç dakika sonra yorgun ve bitkin durumda kendine gelir[37].

Esrime istem dışıdır. Her isteyen kişi esriyemez. Esriyen kişi dinsel toplantıya gelmezse evinde esrir. Bu nedenle dinsel tören yapıldığında evde yalnız bırakılmaz. Alevî toplumunca esrime olayı kutsal sayılır. Esriyen kişi uluların soluğunu üzerinde toplamış kişi olarak görülür.

Kanımıza göre esrime olayı da İç-Asya kökenlidir. Şamanlar sık sık sara nöbetine tutulurlar. Kendi istemleri ile bu aşkın havasına girebilirler. Bu bakımdan gerçek saralılardan ayrılırlar. Büyücüler ve hastaları iyileştiren sihirbazların da çoğunlukla aynı rahatsızlığa tutuldukları görülür.

Alevîlikteki bu yas ve esrime olayı Eski Türklerde[38] de vardır. Eski Türklerde ulu bir kimse öldüğünde ceset or-

36. İsmet Zeki Eyüboğlu: y.a.g.e., s. 54-55.

37. Oğuz Aktan: «İnsanbilim Araştırmalarında Fotoğrafın Çok Yönlü Kullanılması ve İki Örnek», Ulusal Kültür, sayı: 6, Ekim 1979, s. 217-218.

38. İbrahim Kafesoğlu: «Eski Türk Dini», İstanbul 1980, s. 36-37.

taya konur. Çevresinde döne döne ağlanır, yüzler çizilir, göz yaşı kana karıştırılır. Bu ağıt günlerce sürer. Şamanlarda esrime doğal bir olaydır.

DİN ADAMI

Alevî köyleri kutsal saydıkları birer ocağa bağlıdır. Bu ocaktan gelenler Peygamber soyundan sayılırlar. Ocaktan gelenlere «dede» adı verirler. Dede ocağından gelen her erkek çocuk dededir. Dedeler, çeşitli yetişme ve eğitim derecelerinden geçerek, bilgi ve görgülerini geliştirerek posta oturmazlar.

Dedelik Tanrı vergisidir, soydan sürmedir; eğitim yapısı değil. Ancak oğullardan istekli ve yetenekli olan din adamlığı görevini üstlenir. Ocaklar birbirinden kız alıp verirler. Soylarının müritlerle karışmamasına özen gösterirler. Ocağa bağlı köyler, obalar vardır. Bu belli ölçülerde bir yeraltı örgütlenmesidir. Anadolu'da Kızılbaşların en yoğun baskı dönemlerinde bile bu dedelik örgütü işlevini sürdürmüştür. Dinsel törenleri başarı ile yerine getirmişlerdir.

Dede ocakları da birbirine bağlıdır. Bu örgütlenme biçimi bir zincirin halkalarını andırır. Her dede ocağının görülebileceği başka bir dede ocağı bulunur. Böylece gerektiğinde dedeler de toplumdan bir birey gibi dinsel törende bulunurlar. Başka dedeler önünde hesap verirler, yargılanırlar. Alevî inancındaki «el ele, el hakka» ilkesi dedelik örgütünde kendisini gösterir. Bütün Anadolu'da köylerin, obaların dedelere, dedelerin birbirine bağlı olduğu bir örgütlenme biçimi kurulmuştur. Bu örgütlenme biçimi ile Alevî toplumu her zaman birbirinden haberi olan, birbirini tanıyan kurum olarak yaşayagelir. Uzak bölgelerdeki Alevîler birbirini bilip tanır.

Alevîlikte eski dönemlerde bir de halifelik örgütü vardır. Buyruk'ta anlatılanlara göre 16-17. yüzyıllarda, halifelik, büyük önem taşır. Şeyh Haydar döneminde Anadolu'da müritlerden yetenekli olanlar özel bir biçimde yetiştirilir. Halife sanı ile kendi illerine gönderilirler. Hali-

feler, oralarda tarikatı yaymak ve şeyhleri için mal toplamakla görevlendirilmiş kişilerdir[39]. Daha sonraki dönemlerde halifeler, Anadolu ile Erdebil arasında bağlantı kurarlar. Dedeler arasında düzeni sağlarlar.

Bektaşîlikte ayrıca «baba» denen bir din adamı vardır. Babalık soy sürmez. Eğitimle, atanma ile olur.

Alevî dedelerinin yaşam biçimi ve işlevleri ile şamanın dünyası arasında büyük koşutluklar vardır. Şaman, din adamı olduğunca doktordur, üfürükçüdür, büyücüdür, toplumu yönlendiren yöneticidir, ozandır. Şaman inançlarına göre şaman, tanrılarla insanlar arasında aracılık yapma gücü taşıyan, tanrılarca seçilmiş kişilerdir[40]. Buna gerçekten inanan şaman, geniş hayal gücüne sahip, mistik ve yaratılıştan zeki adamdır. Doğanın kimi gizemlerini bilir. Ozandır, doğaçtan şiir söyler; deyişler dizer[41].

Dedelikte olduğu gibi, şamanlık uğraşı da öğrenmekle elde edilmez. Şaman olmak için belli bir şamanın soyundan olmak gerekir. Kökende şaman soyundan gelenlerden hiç kimse şaman olmak istemez. Ancak geçmiş şaman atalarından birinin ruhu, şaman olacak toruna ilişir. Onu şaman olmaya zorlar. Bu olaya Altaylılar «ruh bastırması» derler. Ata ruhunun iliştiği kişi bundan kurtulmak için uğraşır, direnirse deli olur. Bu yüzden şamanların tümü sinirli, karakaygılı kişilerdir. Şaman adayı bu uğraşa girmek isterse, yaşlı ve deneyimli bir şamanın eğitimine verilir. Yaşlı şaman ona ruhların adlarını, okunacak duaları, soyundaki büyük şamanların adlarını ve tanrıların öykülerini, ayin ve törenlerin kurallarını öğretir[42].

Şamanların doktorluk, üfürükçülük, büyücülük gibi işlevleri Türkler arasında şamanlıktan sonra da sürer. İslâm-

39. Faruk Sümer: «Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü», Ankara 1976, s. 12.

40. Abdülkadir İnan: «Eski Türk Dini Tarihi», İstanbul 1976, s. 54.

41. Abdülkadir İnan: y.a.g.e., s. 55.

42. Abdülkadir İnan: y.a.g.e., s. 55 ve Abdülkadir İnan: «Tarihte ve Bugün Şamanizm», Ankara 1972, s. 76.

lık döneminde bile şamanlar doktorlara rakip olurlar[43]. 13. yüzyılda Anadolu'da Baba İlyas bir tür İslâm Şamanlığını sürdürür. Oturduğu Amasya yakınlarındaki Çat köyünde, köylülere birçok hizmette bulunur. Onların güvenlerini kazanır. Köylüler şeyhin üstün bir güce sahip olduğuna inanırlar. Baba İlyas yazdığı muskalarla sayrıları sağaltır. Geçimsiz çiftçilerin arasını bulur. Ayrıca sihirbazlık bilir[44]. Bu özellikleri nedeniyle Fransız bilimadamı Claude Cahen, Babaîliği Sünnîlik ve Şiîliğin dışında sayar[45].

Bu İslâmî Şaman geleneği yakın döneme dek Alevî dedeleri arasında sürer. Şamanın temel görevlerinden olan sihir ve büyü Alevî dedelerinin de güçleri arasındadır. Sihir ve büyü değişik ortam ve konumlarda ortaya konan bir işlevdir. Bu işlevler arasında şu gibi olağanüstü güçler sayılabilir: Sayrıları sağaltmak, bilinmeyenden ve gelecekten bilgiler vermek, doğa güçlerine egemen olmak, ateşe egemen olmak... Alevîler arasında, kimi eski dedelerin pek çok olağanüstü işi başardıkları üzerine söylenceler anlatılır. Bektaşî söylencelerini bu açıdan inceleyen bir yapıtta pek çok örnek verilir. Ahmet Yaşar Ocak'ın[46] verdiği örneklerden büyük bir bölümü yakın zamana değin, dedelerin güçleri arasında sayılır.

Sayrıları sağaltmak, Alevî dedelerinin önemli görevleri olarak yakın zamana değin sürer. Onulmaz sayrılığa yakalanan hastalara dedelerin ellerini sürmesi ya da asa ile vurmasının iyi geleceğine inanılır. Dedeler çoğu zaman da muska yazıp, büyü yaparlar. Halk arasında bilinmeyenlerden bilgi vermeye dayanan büyü olayına «bakıma bakma» adı verilir. Muska ve büyülerle hemen tüm hastalıkların sağalacağına inanılır[47].

---

43. Abdülkadir İnan: «Eski Türk Dini Tarihi», Ankara 1976, s. 54.

44. Ahmet Yaşar Ocak: «Babaîler İsyanı», İstanbul 1980, s. 101.

45. Claude Cahen: «Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler» (çev. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 255.

46. Ahmet Yaşar Ocak: «Bektaşî Menkıbelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri», İstanbul 1983.

47. «Anadolu Büyüleri ve İnançları», İsmet Zeki Eyüboğ-

Dedeler çocuğu olmayana çocuk bağışlarlar. Alevîler, kimi dedelerin bu olağanüstü gücü taşıdığına inanırlar[48]. Dedenin duası ile oğlan edinirler.

Kimi dedelerin gaipten ve gelecekten bilgi verme yetenekleri bulunduğuna inanılır. Gaipten ve gelecekten bilgi verme olayı ile Bektaşî söylencelerinde de çok karşılaşılır. Söylencelerin önemli bir bölümünde, ulu dedeler ya da kahramanlar, müritlerine gaipte olan bitenlerden ve gelecekte olacaklardan bilgi veren kişiler olarak görünürler. Alevîler arasında Hacı Bektaş Velî, Şah Hatayî, Pîr Sultan Abdal gibi Alevî ulularının gaipten ve gelecekten bilgi vermesi üzerine yüzlerce söylence anlatılır. Başka Alevî dedelerinin de gaipten ve gelecekten bilgi verdiğine inanılır. Kerâmet göstermekle ünlü dedeler vardır. Keramet gösterdiğine inanılan dedelerin bir bölümü «divane» diye adlandırılan yarı deli dedelerdir. Kimi dedeler ise, bu işi suya bakarak yaparlar. Düşte görerek, ya da içine ayan olarak olayları gören bilen dedeler de vardır.

Alevîler arasında kimi dedelerin doğa güçlerine egemen olduğuna inanılır. Dedelerin yağmur yağdırabileceği ya da bu gibi olaylara engel olabileceği sanılır[49]. Doğa güçlerine egemen olma eski Türk inançlarında vardır. Eski Türklerde «yadaltaşı» adı verilen bir taş ile gerektiğinde yağmur, kar yağdırılır; fırtınalar koparılır. Düşmanla savaş

lu'nca derlenmiştir: Eyüboğlu'nun bu konudaki kitapları şunlardır :

«Anadolu Büyüleri», İstanbul 1978.

«Cinci Büyüleri ve Yıldızname», İstanbul 1978.

«Cinsel Büyüler», İstanbul 1979.

«Anadolu İnançları», İstanbul 1974.

48. Dedelerin çocuk vermesine şu örneği gösterebilirim: Malatya'nın Ballıkaya köyünden Vaylöğ Dede adı ile ünlü bir dede vardı. Biraz delidolu bir adamdı. Kendisinin çocuk verdiğine inanılırdı. Pek çok kadın, Vaylöğ Dede aracılığı ile çocuk sahibi oldu. Çocuklarına dedenin gerçek adı olan «Mustafa» adı ile birlikte takma adı Vaylöğ de verildi.

49. 1954'lü yıllarda bu satırların yazarı doğa güçlerine egemen olduğuna inanılan bir dedeyi tanımıştır. Çorum'un köylerinden birinden olan Ateşoğlu Mustafa Dede, köylünün ricası üzerine yağmur'u durdurur.

sırasında istenince «yadataşı» kullanılır. Yadataşı Türk destanlarında yer etmiştir. Manas Destanı'nda «yadataşı»[50] bol bol kullanılır. İlk yadcı, ilk şamandır. «Yadataşı», her dönemde Türk şamanların ve büyük Türk komutanların ellerinde bulunur[51].

Ayrıca Şamanlıktaki şaman seçimi ile, Tahtacı Türkmenlerinin «dede» seçimleri arasında ilginç bir benzerlik vardır. Abdülkadir İnan'ın bildirdiğine göre, genç şaman adayı beyaz bir keçe üzerinde oturtulur. Keçenin dört ucundan tutan dört kişi, çocuğu üç kez havaya atıp tutarlar.

Aynı gelenek yakın zamana değin Antalya yöresi tahtacıları arasında yaşamıştır. Tahtacılar dede adayı çocuğu yazın yaylada üç kez beyaz bir keçe üzerinde atıp tutmuşlardır. Bu gelenek en son 25-30 yıl önce yapılmıştır. Ondan bu yana böyle bir seçim yapılmamıştır.

SAYRI OCAĞI

Alevî inançlarına göre kimi sayrılıkların ocağı vardır. Sünnîler arasında da yaygın bu inancın kökeni İslâm öncesine uzanır. Günümüzde Anadolu'da pek çok sayrı ocağı vardır. 1940'larda 20.000 kişinin yaşadığı Zile'de yirmiye yakın ocak bulunur[52].

Şaman inancına göre, insan vücudundaki ruh, kötü ruhların etkisiyle vücudu bıraktığı zaman hastalık ortaya çıkar. Ruh uçup gider ve yeryüzünde başıboş dolaşır. Çoğu kez de kötü ruhların tutsağı olur. Çok uzun süre vücuttan ayrı kalırsa ölüler ülkesine gider. Buna engel olmak için yapılacak şey, hastanın ruhunu yeniden kendi vücuduna sokmaktır. Bunu ancak şaman yapabilir[53].

Anadolu halkı da hastalığın kötü cinlerden geldiğine

---

50. «Manas Destanı» (Çeviren: Abdülkadir İnan), İstanbul 1972, s. 266, 16. yüzyılda Kırgızlar arasında usta yadacılar bulunduğu bilinir.

51. Abdülkadir İnan: «Şamanizm», Ankara 1972, s. 160.

52. Cahit Öztelli: «Anadolu'da Şamanlığın İzleri», I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Ankara 1974, s. 410.

53. Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.e., s. 101.

inanır. Araştırmacı Cahit Öztelli, tanık olduğu bir olayı şöyle anlatır:

«Birisi kulağı ağrıyan oğlunu ocaklıya teslim eder. Ocaklı çocuğu kucağına alır. Yüzünü güneşe doğru tutar. Besmele ya da herhangi bir Arapça dua okumaksızın şu sözleri üç kez söyler:

Anan gelin olmuş, baban güveyi
Sen de orda durma çık git!

Araştırmacı, ocaklı kadına «kim çıkacak?» diye sorar. Kadın «kulağına cin girmiş, o çıkıp gidecek» diye karşılık verir»[54].

Söylediğimiz gibi, sayrı ocakları inancı Anadolu'da Sünnî kesimde de vardır. Ancak Alevîler arasında ocaklar yaygın ve örgütlüdür. Alevîlikte hastalık ocakları aynı zamanda dede ocaklarıdır. Tıpkı şamanlıkta olduğu gibi din adamı olan dede, aynı zamanda sayrıları iyileştiren doktordur. Birtakım dede ocakları, romatizma, sarılık, kabakulak, dalak büyümesi, felç gibi birçok sayrılığı iyileştiren kutsal yerlerdir. Sayrılı, ocağı ziyaret ettiğinde sayrılığının geçeceğine inanır[55].

---

54. Cahit Öztelli: y.a.g.y., s. 410.

55. Sayrı ocaklarına pek çok örnek verilebilir. Sözgelimi Sivas'ın Kangal içesine bağlı Davulbaz köyündeki Aliseydi-Kızıldeli ocağı halk arasında «yel» adı verilen romatizma ile dalak büyümesini sağaltır. Sarılığa yakalanan kişi yere uzanır. Karnına ve boğazına bıçağın tersi sürülür. Yel hastalığına yakalanan kişinin ocaklı sırtını ovar. Böylece onu kutsamış olur.

Sivas'ın Kangal ilçesine bağlı Soğukpınar köyündeki Şah İbrahim ocağı (kitabın yazarı bu ocaktan gelir) «kurt ocağı» olarak bilinir. Tarlalarda çıkan kurtçuklara karşı ocağın külünden serpilir. Ocağın külünün kurtları öldürdüğüne inanılır. Aleviler yanında, yakın Sünnî köyler de buna inanırlar.

Yine ocakta bir, «tek pabuç» vardır. Pabuç gerçekte ailenin büyüklerinden Şah Veli'nindir. Ancak halk arasında «Hızır'ın pabucu» diye bilinir. Pabucun yüz felcine iyi geldiğine inanılır. Çocukluğumda bir yaz akşamı komşu köylerden genç bir gelinle eşi geldi. Gelin yüz felci geçirmiş, ağzı eğilmişti. Akşamdan pabuç yüzüne kondu. Sabah gelinin yüzü düzeldi. (Kuşkusuz bu bir moralden kaynaklanan olaydı.)

ATEŞ

Günümüze değin gelen Alevî ocaklarından bir bölümünün doğrudan ateşe egemen olma gücüne sahip olduğuna inanılır. Bu konuda en ünlü ocak Kureşan ocağıdır. Ocak çoğunlukla Erzincan-Tunceli yöresine yayılmıştır. Dedelerin ve müritlerinin yaklaşık tümü Kızılbaş-Kürtlerdir. Ocaklı dedelerin bir bölümü kızgın demir, kızgın sobayı dilleri ile yalarlar. Alevî dedeleri bu yeteneğin doğuştan Kureşanlı ocağına verildiğine inanırlar.

Ateşe egemen olma dünyada birçok inanç düzeninde görülen bir olaydır. Kur'ân'daki bir âyete göre Hz. İbrahim'in peygamberliğini kabul etmeyen Nemrut, dağlar gibi ateş yaktırır. İbrahim'i mancınıkla bu ateşin içine atar. Ateş İbrahim'i yakmaz ve İbrahim'in düştüğü yer bir çimenlik olur[56]. Halkın inancına göre Urfa'da bulunan bu yerde «Halilürrahman» gölü ortaya çıkmıştır. Göl saygı ile ziyaret edilen bir yerdir. Göldeki balıklar kutsal sayılır ve avlanmaz.

Ateşte yanmama inancının bir benzeri de Hıristiyanlıkta bulunur. Hıristiyan azizlerinden Curcis'i Musul hükümdarı bakırdan bir heykele koydurarak yoğun bir ateşin içine attırır. Curcis heykelle birlikte erir. Ne ki, Tanrı'nın buyruğu ile yeniden canlanır[57].

Ateşe egemen olma inancı eski Türk dininde de bulunan bir ögedir. Şamanlığın ünlü araştırıcıları Eliade ve Havra, yaptıkları araştırmalar sonunda şamanların birtakım sihirli deneyimler sonunda ateşin yakıcı etkisini yok etme gücü kazandıklarını saptarlar. Eliade'ye göre şaman, yalnızca bu yeteneği kazanmakla kalmaz, her bakımdan ateşe egemen olabilir. Bir şaman böyle vücu-

---

Sözkonusu pabucun eşi Malatya'nın Ballıkaya (Mezirme) köyünde akrabalarımızdadır. Pabuç orda da aynı işlevde kullanılır. 1986 yazında Prof. Dr. İlhan Başgöz ve Oğuz Aktan ile yaptığımız bir gezide, pabucun nasıl kullanıldığı üzerine bilgi aldık. Oğuz Aktan olayı görüntüledi.

56. Enbiyâ sûresi, 62-70. âyetler.

57. Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.e., s. 119.

dunun her yanını rahatça ateşe karşı duyarsız yapabilir. Onun yapacağı yanmayı etkisiz duruma getirebilir[58].

Havra ise, şamanın ateşe egemenliğinin, ateşten korkmayan bir ruhun şamanın vücuduna girmesi yolu ile oluştuğuna inanıldığını görür. Bu ruh şamanın içine girdiğinde, o, ateş üstünde hiç yanmadan yürüyebilir. Ateşte kıpkızıl olmuş bir demiri hiç acı duymadan avuçlayabilir. Bunun için ızdıraba dayanıklı bir ruh, türlü kesici ve yaralayıcı âletlere karşı şamanı duygusuz duruma getirebilir. Havra, tüm bu sayılanları Tunguz, Gold, Buryat gibi Altay halklarında doğrudan kendisinin gördüğünü bildirir. Buryat şamanlarının kızgın korlar üzerinde yürüdüğünü gözleri ile görmüştür[59].

Ateşe egemen olma inancı eski Anadolu'ya, Rum erenleri adı verilen şamanist ögelerin ağır bastığı dervişlerce sokulur. Menâkıbu'l-Kudsiye'de anlatıldığına göre Köre Kadı adındaki Selçuklu kadısı, Baba İlyas'ı kışkırtır. Ondan keramet göstermesini ister. Köyün ortasına büyük bir ateş yaktırır. Müritlerinden birkaçının bunun içine girmesini, yanıp yanmayacağını görmek istediğini bildirir. Bu istek üzerine, ileri gelenlerden Oban, şeyhten izin alır. Ateşin içine girer. Ancak ateş onu yakmaz, ne yana yürüse orada ateş söner[60].

Benzer bir söylence de Hacı Bektaş Menâkıbnâmesi'nde bulunur. Hacı Bektaş'ın halifelerinden Can Baba'yı Tatar Hanı Kavus Han ateşle sınav edip gerçekten velî olup olmadığını anlamak ister. Can Baba'yı büyük bir ateş üstünde kaynayan kocaman bir ateşin içine sokar. Baba üç gün ateşte kaynar. Kapağı açtıklarında Baba'yı kazanın dibinde sapasağlam oturur bulurlar. Bu kez doğrudan doğruya ateşin içine girmesini isterler. Can Baba, Han'ın keşişiyle birlikte girmek koşuluyla ateşe girmeyi

58. Eliade: «Chamanisme», s. 369.

59. Uno Harva: Les representations religieuses chez les peuples altaiques, Paris 1959, s. 315-316'dan aktaran: A.Y. Ocak: y.a.g.e., s. 120.

60. Elvan Çelebi: «Menâkıbu'l-Kudsiyye», İstanbul 1984, s. 35-37.

kabul eder. Keşiş mahcup olmamak için koşulu kabul eder. Bir tepe üstüne yakılmış kocaman ateşin içine birlikte girerler. Keşiş yanıp kül olur. Can Baba sapasağlam çıkar. Tatarlar gördükleri bu kerâmet üzerine Müslümanlığı seçerler[61].

Sivas yöresinde Hubuyar Baba için de benzer bir söylence anlatılır. Hubuyar Sultan'ın velîliğine Fatih Sultan Mehmed inanmaz. Onu alev alev yanan fırına attırır. Hubuyar Baba üç gün fırında kalır. Fırını açtıklarında Hubuyar Sultan'ı çevresinde kar yağmış biçimde bulurlar[62].

Ateşe egemen olmanın başka bir türü de «omaça çıkarma» geleneğidir. Kurban bütün olarak piştikten sonra kimi dedeler kaynar kazana bileklerini sokup kurbanın budunu çıkarırlar[63].

TAHTA KILIÇ

Alevî dedelerinin büyük savaşçılar olduklarına inanılır. Bu konuda sayısız söylence vardır. Her nedense bu dedeler normal savaş araçları ile değil de, çok kez tahta kılıçla savaşırlar ve utku kazanırlar.

Ahmed Yesevî Bedehşanlıları yenmek üzere Hacı Bektaş'ı görevlendirdiğinde, beline tahta kılıç bağlayıp uğurlar. Bedehşan iline giren Hacı Bektaş Velî kâfirlerle savaşarak onları yener. Tutsak düşmüş olan Kutbeddin Haydar'ı kurtarır. Bedehşanlılar, Hacı Bektaş'tan gördükleri kimi kerametler üzerine Müslüman olurlar[64].

Hacı Bektaş ise, Sarı Saltuk'u Rumeli'ye Müslümanlığı yaymak üzere görevlendirdiğinde beline tahta kılıç takıp yollar. Sarı Saltuk Rumeli'ye geçer. Kaligra denen yer-

---

61. «Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî», s. 40-42.

62. Bu söylenceyi Sivas yöresindeki Hubuyar ocağına bağlı Alevîlerden dinledim.

63. Sivas-Malatya yöresindeki Alevîlerden dinledim. Yalnız kimi Alevîler bunun bir hilesi bulunduğunu da söylediler. Hilesi şöyle: Dede, kurbanın eti pişirilip içine soğuk su eklendikten sonra gelip omaçayı çıkarırmış.

64. Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.e., s. 130.

de bir ejderha ile savaşa tutuşur. Bu tahta kılıç ile ejderhanın başını keser[65].

Hacı Bektaş, halifesi Hacım Sultan'a da tahta kılıç kuşatır. Hacım Sultan Germiyan iline yerleşmek üzere Hacı Bektaş'tan izin ister. Sulucakarahöyük'ten ayrılacağı zaman Hacı Bektaş, Ahmed Yesevî'nin kendisine kuşattığı tahta kılıcı kendi eliyle onun beline bağlar. Hacım Sultan kılıcın kesip kesmeyeceğini denemek için bir dervişin tekkeye getirdiği katıra çalar. Onu iki parçaya böler[66].

Abdal Musa ise Rumeli'ye yolladığı Kızıl Deli Sultan'a sefere çıkmadan önce tahta kılıç kuşatır[67].

Kırıkkale yakınlarında Hasandede köyünde şöyle bir söylence anlatılır: Bir gün Hacı Bektaş'a kendinden sonra bir mürşit gelip gelmeyeceği sorulur. Hacı Bektaş böyle bir mürşidin geleceğini söyler. Bu mürşidin özellikleri sözkonusu olunca, Hacı Bektaş önünde duran tahta kılıcı gösterir. «Gelip bunu alacaktır» der. Balım Sultan döneminde Hacı Bektaş tekkesine bir kişi gelir. Doğruca kılıca yönelir. Bu gelenin haber verilen mürşit olduğunu anlayan Balım Sultan, tahta kılıcı ona verir. Gelen ünlü Hasan Dede'dir[68].

Tahta kılıç ögesinin izleri ile de uzak Asya'da karşılaşırız. Şaman törenleri sırasında şamanlar tahta kılıç kullanırlar. Tahta kılıç, davulun yanında önemli bir şaman aracıdır. Kötü ruhlara karşı savaşmak üzere tahta kılıç kullanılır[69].

Hz. ALİ KAVRAMI

Hz. Ali sevgisi, Alevî inancının direği durumundadır. Kökende, Alevîlerce Muhammed'in peygamberliği ve Ali'nin imamlığı tanınır. Ne ki Ali sevgisi apayrı bir yer tu-

65. «Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî», s. 47.
66. «Vilâyetnâme-i Hacım Sultan», s. 24-25.
67. «Vilâyetnâme-i Abdal Musa», s. 28-29.
68. Yahya Benekay: «Yaşayan Alevîlik-Kızılbalşar Arasında, İstanbul 1967, s. 18.
69. Abdülkadir İnan: «Şamanizm», s. 80.

tar. Alevî inancına göre Hz. Muhammed'ten sonra İslâm bozulur. İslâm'ın gerçek savunucusu Hz. Ali'dir. Peygamber'den sonra onun halife olması gerekirken, hile ve entrika ile Ebûbekir, Ömer, Osman halife olmuşlardır. Daha sonra Emevîler Ali'nin halifeliğini tanımamışlardır. Hz. Ali'den sonra onun çocukları halife olması gerekirken, onları öldürmüşlerdir. Muhammed Müslümanlığın, Ali Alevîliğin kurucusudur. Tanrı bunun ikisini bu işlerle görevlendirmiştir. Oysa Sünnîler, Hz. Ali'ye karşı gelmişler, Tanrı buyruğunu yadsımışlardır.

Bu sav Buyruk'ta da işlenir. Peygamber bir gün Tanrı'nın buyruğunu anlatmak ister. Yetmiş iki milleti çevresine toplar. Deve palanından bir minber yaptırıp üzerine çıkar. Hz. Ali'yi yanına çağırır. Minberde ikisi bir gömlekten baş çıkarır. İki baş, bir vücut olurlar. Hz. Ali, Hz. Muhammed'in kutsal giysilerini giyip uzaklaşır. Hz. Muhammed orda bulunan halka şunları buyurur:

«— Biz Ali ile aynı nurdanız. Ben bilim kenti isem, Ali kapısıdır. Ali, dünya âhiret kardeşimdir. Ali ile aynı etten, aynı kandan, aynı ruhtan, aynı cisimdeniz. Bütün sırlarımız birdir. Ben kimin velîsi isem, Ali de onun velîsidir.»

O zaman halk ikiye bölünür. Otuz altısı Hâricî olur, Ebûbekir, Ömer, Osman'ı seçer. Onların dört kapı, kırk makam, on yedi erkânda işleri bir değildir. Kendi sofralarından yiyip içerler. Ayrı kapılardan girip çıkarlar. Otuz altı millet Şiî mezhebini seçerler. Onlar Muhammed-Ali'nin yolu üzerinde kalırlar[70].

Buyruk'ta değinilen ve Muhammed'in söylediği ileri sürülen «Biz Ali ile aynı nurdanız» sözleri Alevîler arasında değişik yankılar yapar. Kimi Alevî dedelerine göre, Muhammed ile Ali aynı kişidir. Onlar hiçbir zaman öimemişlerdir. Daha sonra değişik adlarla dünyaya gelmişlerdir. Dönüşümcülük kuramından etkilenen bu savın başka bir kanıtı da, Hz. Ali'nin kendi cenazesini götürmesidir. Bu söylence şöyledir:

Hz. Ali ölümünden kısa bir süre önce oğulları Hasan

70. Buyruk (Bozkurt), s. 171-172.

ile Hüseyin'i yanına çağırır, öğütlerde bulunur. Öldüğünde cenazesini alıp götürmek üzere yüzü peçeli birinin geleceğini, cenazesinin ona teslim edilmesini buyurur. Kısa süre sonra Hz. Ali ölür. Gerçekten yüzü peçeli bir adam gelir. Cenazeyi deveye yükleyerek alıp götürür. Hasan ile Hüseyin kuşkulanırlar. Merakla devecinin arkasından giderler. Devecinin kimliğini öğrenmek isterler. Deveci yüzündeki peçeyi kaldırır. Deveyi götürenin babaları Ali olduğunu görürler.

Böylece, Ali yüreklerde ve belleklerde ayrı bir anlam taşır. Halk arasındaki söylencelerde gerçek Ali'den değişik bir Ali anlatılır. Birçok Alevî köyünde Ali'nin Türk olduğuna inanılır[71]. Halk arasında anlatılan bir söylenceye göre, Hz. devleri Kaf dağının ardına bağlamıştır. Devler her sabah uyandığında sorarlar «Ali yaşıyor mu?». «Yaşıyor» karşılığını alınca, dururlar[72].

Alevîler arasında Hz. Ali'yi kutsama bunlarla bitmez. kimi Alevî toplulukları arasında Ali sevgisi doruklara ulaşır. Ali'ye tanrı diyecek ölçüde ileri giderler. «Ali Allahçı» denen bu Şiî kolunun Ali'yi Tanrı sayması ile ilgili bir söylence vardır[73].

Bir başka inanca göre ise, Ali her zaman dünyada yaşamıştır. Hacı Bektaş Velî, Şah İsmail Hatayî gibi tüm Alevî büyükleri Hz. Ali'nin don değiştirmiş biçimleridir. Bu inanç 20. yüzyıla dek gelir. Bunalım dönemlerinde kurtarıcı olarak öne düşenlerin tümüne «Şah», «Mehdî» adları verilmesi bundandır. 13. yüzyılda Baba İlyas müritlerince peygamber sayılır. Gerektiğinde Tanrı ile ko-

71. 1986 yılında Prof. İlhan Başgöz ile Malatya'nın Ballıkaya köyüne yaptığımız araştırma gezisinde üç gün süreyle köylülerin bize en çok karşı çıktıkları konu «Hz. Ali'nin Türk olduğunu kabul etmememiz oldu. En sonunda yaşlı dedelerden biri, Hz. Muhammed ve Hz. Ali, Hz. İbrahim'in soyundan gelirler. Hz. İbrahim'in anası ise, Eti Türklerindendi» diye diretti.

72. Bu söylenceyi Erzincanlı bir dededen dinledim. Ayrıca Mehmet Eröz «Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik» kitabında aynı söylenceye değinir.

73. Söylenceyi babam Kurt Veli Bozkurt'tan dinledim.

nuşur. Türkmenler Baba İlyas'ın ölümsüzlüğüne inanırlar[74]. Peygamber gibi yüceltme, Şeyh Bedreddin için de yapılır. Nitekim çağdaş araştırmacılar Alevî ozanlarında geçen «Şah» ve «Mehdî» deyimlerinin «Ali»den başlayarak, haklıları haksızlıklardan kurtarmak için günün birinde ortaya çıkacak Mehdî'ye kadar dünyayı haksızlıktan, karanlıktan, zulümden arıtacak kurtarıcıların simgesi olduğu olgusunda birleşirler[75]. Sözgelimi Pîr Sultan'da «Şah», güzel günleri getirecek, insanları haksızların elinden kurtaracak bir güçtür, bir kurtarıcıdır, bir güzel günler habercisidir. Pîr Sultan, mücadelesini sürdürürken bu güce bağlanır, bu güce dayanır. Pîr Sultan Osmanlı padişahlarını, Anadolu'yu sömüren, yoksul halka yaşama olanağı tanımayan, yoksulun hakkını almak isteyenleri ve Alevîleri acımasızca katleden bir zorba olarak görür. Olup bitenlerden emekçi Sünnî halkı değil, Osmanlı siyasal gücünü sorumlu tutar[76].

Bu inançların izini eski Türk inançlarında buluyoruz. Hz. Ali'nin devleri bağlama söylencesi ile Oğuz Kağan Destanı arasında büyük koşutluklar bulunduğu açıktır. Ali bütün Türkler arasında yiğitlik ve kahramanlığın sembolüdür. Alevî halkı arasındaki Ali kavramı kökü çok eskilere inen yiğitlerin, alplerin bileşimidir. Kimi zaman Oğuz Kağan gibi yiğittir. Kimileyin Dede Korkut gibi bir bilgedir. Onun yiğitlik ve bilgelikleri Alevî yazınına konu olur.

KADIN

Türkiye'de Alevîleri Sünnîlerden ayıran en belirgin özellik, karşıt cins ilişkileridir. Alevîlerde kadın-erkek ilişkileri daha rahattır. Kadın-erkek arasında kaç-göç bulunmaz. Kadın peçe altına girmez. Medrese Sünnîliğinin Alevîliğe tüm olumsuz etkilerine karşın, Alevîlikte kadın hak-

74. Ahmet Yaşar Ocak: «Babaîler İsyanı», İstanbul 1980, s. 129.

75. Prof. Dr. Pertev Naili Boratav'la Konuşma; Cumhuriyet gaz., 29 Ekim 1977.

76. Mehmet Bayrak: «Pîr Sultan Abdal», Ankara 1986, s. 90-91.

ları daha çoktur. Kadın daha özgürdür. Kadın yetkileri elinden alınmış bir varlık değildir. Erkeğin taşıdığı yetkileri o da taşır. Alevîlikte kadının bu konumu eski Türk törelerinden kaynaklanır. Eski Türklerde kadın, bugün birçok toplumdaki kadının durumu ile karşılaştırıldığında göreceli olarak daha iyi durumdadır[77]. Kimileyin aile reisi kadındır. Türk destanlarında kadın kutsal bir varlık, dişi bir tanrı gibi düşünülür. Yaratılış Destanı'nda, Tanrı'ya insanları ve yeryüzünü yaratma düşüncesini, Ak Ana adlı bir kadın verir. Oğuz'un anası Ay Kağan da böyle kutsal bir kadındır. Bu kadınların güzellikleri Oğuz Kağan Destanı'nda bir peri masalı anlatımıyla betimlenir. Gülen gözler kutup yıldızları; ırmak dalgası saçlar, inci gibi dişler ve güzellik karşısında süt gibi, kımız gibi eriyişler biçiminde bir anlatım kullanırlar. Bu kadınlar Oğuz'a altı oğul doğurur. Oğuz soyundan ve Tanrı, ışık kadından türeyen bir kuşağın çoğalmasını sağlar[78].

Kadın için «hanım, begüm, bike, eke» gibi adlar kullanılır. Evli kadınlara karşı işlenen suçlar ağır cezaları öngörür. Şaman inançlarına göre gökyüzü ve güneş, kadın; yeryüzü ve ay, erkektir.

Kırgızların Manas destanında kadın evin yazgı ve namusunun koruyucusu olarak betimlenir. Kahramanlar ciddiyet ve soğukkanlılıklarını yitirip kötü bir iş yapacakları anda kadınları kurtarır. Kadın sözünü önemsemediği gün, kahramanın ölümüdür. Kadının bağlılığı ve yuva sevgisi sınırsızdır. İl içinde kadının namusunu lekeleyecek dedikodular kadının konumunu sarsmaz. Kocasının ölümü ile çok genç yaşta dul kalan kadınlar evlenmekten kaçınırlar. Türk yasa ve töresine göre kadını, Boy'un malı olmasına karşın, kimse onu evlenmeye zorlayamaz.

Kazakların Koblandı destanında kadın bir tanrıça, bir koruyucudur. Kahramanın dünyada en iyi arkadaşı kadın ile atıdır. Atına seslenirken kadın için, «senin sevgili anan,

77. Özgül Erten: «Yüzyılımızda Kadınımız ve Kadınlarımız», Ankara 1978, s. 63.

78. Nihat Sami Banarlı: «Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I», s. 33.

bizim sevgili anamız» der. Koblandı tüm utku ve yengilerini kadınına ve onun beslediği atına borçludur.

Altay destanlarında kadının konumu yüksektir. Kahramanlar karısının ya da kızkardeşinin bağlılık ve dayanışması ile ölümden ve kötü durumdan kurtulur. Yaklaşık tüm destan kahramanları ana ya da ablasının eğitim ve denetiminde büyür. İlk yol gösterenleri ana ya da ablaları olur[79].

Oğuz boylarında genç kızların değerleri, el işleri ve becerileri ile değil, at binip kılıç kuşanmaları ile anlatılır. Oğuz boylarında kadın evde eşit haklara sahiptir. Kadın giyiminde kapalı değildir. Kocası ile birlikte savaşlarda çarpışır[80].

1241 yılında büyük düzen kavgasını başlatan Şeyh Baba İlyas şeriatın kadını her türlü horlamasına bakmaksızın dinsel törenlere kadını da katar. Toplantılarda er-bacı hep bir arada, daire biçiminde otururlar. Yaş ve konuma göre yerlerini almışlardır. Şeyh Baba İlyas er-bacı ayrımı yapmaksızın tümüne dolular sunar[81].

Benzer bir söylence Buyruk'ta anlatılır. Dede olarak Hz. Ali posta oturmuştur. Kırk kişi topluca cem yaparlar. Kırk kişinin kimin er, kimin bacı olduğu bilinmez. Kırkı bir üzüm tanesinden yapılan içkiyi içip kendilerinden geçerler. Kırkı topluca semaha girerler. İlk yaratılıştaki gibi sarhoş olurlar[82].

Oysa şeriatta kadın anlayışı daha katıdır. Dört duvar ve peçe arkasına kadını tutsak etmiştir şeriat. Şeriat kadını erkeğin tarlası olarak görür:

«Karılarınız sizin tarlalarınızdır. O halde tarlalarınıza nasıl dilerseniz öyle varın.» (Bakara sûresi, âyet: 223) diye buyurur.

---

79. Abdülkadir İnan: «Makaleler ve İncelemeler», s. 275-276.

80. Özgül Erten: y.a.g.e., s. 63.

81. Ahmet Yaşar Ocak: «Babaîler İsyanı», İstanbul 1979, ve yine aynı yazarın «Bektaşî İnançlarında İslâmlık Öncesi Motifler», İstanbul 1982.

82. Buyruk, İstanbul 1982, s. 7-11.

İmam-ı Gazalî'de kadınlar üzerine verilen yargılar çok ağırdır:

«Akıl sahipleri içerisinde aklen ve dinen (siz kadınlardan) daha noksanını görmedim. Erkekler kadınlar üzerinde hâkimdirler. O sebepledir ki (Allah) erkekleri kadınlara üstün kılmıştır. (Kadınlar), erkeklerin elinde hürriyetlerini terketmişlerdir. Eğer erkek tepeden tırnağa cerahat olsa, kadın da dili ile yalasa, yine de erkeğin hakkını ödeyemez... Nikâh kadınlar için bir tür köleliktir... Tanrı erkeği üstün yarattı, kadını da erkeğin emrine verdi. (Allah) 'erkekler kadınlar üzerine kadîmdirler' diye buyurmuş ve erkeğe 'seyyid' (efendi) adını vermiştir»[83].

«Gerektiğinde onu dövün» diye erkeğe öğüt verir. Sözgelimi şeriatın kadınlar için getirdiği kimi uygulamalar şöyledir:

1. Mirasta kadın, erkekle eşit değildir. Erkeğe kadının iki katı mal kalır. Bu konudaki âyet şöyledir:

«Allah size çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe kadının payının iki mislini tavsiye eder» (Nisâ sûresi, âyet: 1).

2. Kadın, imam ya da halife olamaz. Onunla yan yana danışıklı olarak göreve katılamaz.

3. Kadın tek başına tanık olamaz. İki kadın tanık, bir erkek tanık yerine geçer.

«Erkeklerinizden iki kişiyi şahit tutun. Eğer iki erkek yoksa razı olduğunuz şahitlerden bir erkek, iki kadın (şahitlik etsin). Tâ ki kadınlardan biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatsın» (Bakara sûresi, âyet: 282).

4. Kadın toplum yönetimine katılamaz. Erkeklerin bulunduğu bir topluluk içine giremez, konuşamaz, bir düşünce ileri süremez. Bu konularda ünlü hadîsçilerin aktardıkları hadîsler çok katıdır. Sözgelimi:

«Kadınlar aklen ve dinen dûn (eksik) yaratıklardır»[84].

---

83. İlhan Arsel: «Şeriat ve Kadın», İstanbul 1987, s. 4, İmam-ı Gazalî: «İhyâu Ulûmi'd-Dîn», İstanbul 1975, Cilt II, s. 59-156.

84. Ebû Saîd-i Hudrî bu hadîsi aktarır. «Sahih-i Buhârî

5. Kadın cuma ve bayram namazları kılamaz.

6. Kadın peçe arkasına itilmiştir.

«Baş örtülerini yakalarının üzerine ko(yup boyunlarını ört)sünler. Süslerini kimseye göstermesinler» (Nûr sûresi, âyet: 31).

7. Kadın seçime katılamaz, oy kullanamaz. Şeriat kadının uğursuz bir yaratık olduğu görüşündedir. Güvenilir hadîs kaynakları bu savı doğrulayan hadîsler bildirirler. Sözgelimi :

«Kadınlar insanın karşısına şeytan gibi çıkarlar» (Câbir'in bildirdiğine göre).

«Uğursuzluk üç şeyde vardır: Karıda, evde ve atta» (Müslim'in Ömer'den derlediğine göre).

«Benden sonra erkekler için kadınlardan daha zararlı fitne bırakmadım» (Usâme bin Zeyd'in söylediğine göre).

«Namaz kılan kimsenin önünden köpek ya da eşek, ya da domuz olursa, ya da geçerse, namaz bozulmuş olur» (Usâme bin Zeyd'in söylediğine göre)[85].

8. Kadının kestiği yenmez.

Şeriatın kadına tanıdığı ikinci sınıf insanlık anlayışı ile Alevî anlayışı hiçbir zaman bağdaşmamıştır. Peygamber'in ölümünden sonra kadın hakları konusunda ilk çıkış yine Ali yandaşlarından gelmiştir. Hz. Ali'ye aşırı bağlılıkları ile bilinen Galiye mezhebine bağlı kimseler kadınla erkeği bir tutmuşlardır. Bu doğrultudaki Galiye istekleri şunlardır: Kadın eşini seçmede, özgür olmalıdır. Erkeğin yaptığı işi yapabilmelidir. Toplum düzeninde erkeğe verilen yetkilere yakın yetkiler alabilir. Galiye kadına tanınan yetkileri bir toplum gereği olarak görür.

Günümüz Alevî toplumunda kadın yetkileri elinden alınmış bir varlık değildir. Kimi durumlarda kadının saygınlığı daha çoktur[86].

Muhtasarı, Tecrîd-i Sârih Tercemesi ve Şerhi» adlı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı 12 ciltlik yapıtın 1. cildinin 223. sayfasında yer alır.

85. İlhan Arsel: «Şeriat ve Kadın», s. 2-3.

86. İsmet Zeki Eyüboğlu: «Alevîlik-Sünnîlik», İstanbul 1985, s. 32.

Anadolu kültürünün büyük ürünü Dede Korkut'ta kadına büyük değer verilir:

«Beri gelsene, başımın tahtı evim tahtı
Evden çıkıp yürüyende selvi boylum
Kurulu yaya benzer çatma kaşlım
İkiz badem sığmayan dar ağızlım,
Güz elmasına benzer al yanaklım,
Kadınım, direğim, döleğim!»[87]

Dede Korkut: «Kız, anadan görmeyince öğüt almaz» diye aile ocağında kadının önemini vurgular[88].

Öykülerden birinde: «Evin dayası olanlar, eve misafir gelse, erkek evde olmasa, o onu yedirir, içirir, ağırlar, gönderir» der.

Dede Korkut'ta kadının konumunu Bartold şöyle yorumlar:

«Destanda kadının toplumsal yeri yüksektir. Birden çok evliliğin izi bulunmaz. Her kahramanın bir kadını vardır. Dirse Han çocuğu olmadığı için karısına çok darılır. «Bu ayıp sende midir? Bende midir?» der. İkinci bir kadınla evlenmek düşüncesi aklından geçmez. Kadınlara böylesine davranma ve yüceltme kaba göçebe yaşam gerçekleri ile uyuşmaz. Anlaşılan burada «Avrupa özellikle romantik Trabzon sarayı etkisi olmalıdır»[89]. Abdülkadir İnan haklı olarak Bartold'un son tümcesine katılmaz. Kadının yüceltilmesinin, Trabzon sarayından çok uzaklarda, Oğuzlara göre çok daha ilkel, kaba yaşam süren Altay Türkleri destan ve mitolojilerinde açık biçimde görüldüğünü vurgular.

Dede Korkut öykülerinde kadınlar, erkeklerin yaptıklarını yapabilme yetkisini taşırlar. Kanturalı yiğit, bir kızla evlenmek ister. İstediği kızı şöyle betimler:

---

87. Orhan Şaik Gökyay: «Dede Korkut Hikâyeleri», İstanbul 1985, s. 32.

88. Prof. Dr. Afet İnan: «Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri», İstanbul 1982, s. 55.

89. Bartold: Arkeoloji Şark Şubesi Yazıları, cilt 8, s. 208'den aktaran Abdülkadir İnan: Makaleler ve İncelemeler, s. 277.

«— Baba ben yerimden doğrulmadan o kalkmış, ayağa dikilmiş olmalı; ben karakoç atıma binmeden o binmiş olmalı; ben kanlı kâfir eline varmadan o varmış, bana baş getirmiş olmalı[90].

Şeriatın tüm olumsuz etkilerine karşın günümüz Alevî yaşamında kadının somut durumu şöyledir:

1. Erkeğin eşini boşaması kesinlikle yasaktır. Eşini bırakan erkek düşkün sayılır ve toplum dışına itilir. (Yalnızca zina gibi belli durumlarda izin verilebilir). Oysa şeriat düzeninde kadın, erkeğin iki dudağı arasından çıkacak «Üçten dokuza boşsun» sözü ile bağımlı kılınmıştır. Erkeğe böyle bir yetki tanınmıştır. Tüm yetkiler tek yanlıdır, erkeğin elindedir. Bir kızgınlık anında eşine bu sözleri söyleyen erkeğin yeniden eşi ile evlenebilmesi için «Hülle» adlı kadını aşağılayıcı bir kural uygulanır. Buna göre kadının kendi eşi ile yeniden evlenebilmesi için, önce başka biri ile evlenmesi gerekir. Bu evliliğin gerçekleştiğine eşinin tanık olması gerekir. Alevîlikte böyle bir kural yoktur. Alevîler için bu kural bir alay konusudur[91].

2. Kadının toplumda önemli bir yeri vardır. Din adamı durumundaki dedenin eşi «ana»dır. Ana da dede ölçüsünde saygındır. Oysa şeriat düzeninde kadının din adamlığı sözkonusu değildir.

3. Kadın, erkekle birlikte dinsel törene katılır. Birlikte semah eder[92].

---

90. Orhan Şaik Gökyay: Dede Korkut Hikâyeleri, s. 106.

91. Reşat Nuri Gültekin'in «Hülleci» adlı oyunu bu konuyu işler.

92. Alevî toplumunun bu özgürlükçü tutumu cahil halk bir yana, bir dönemin yazar ve aydınlarınca bile hoş karşılanmamış, ağır suçlama ve eleştirilere tutulmuştur. Sözgelimi Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi bir yazar «Nur Baba» adlı romanında Alevîlerin dinsel törenlerde cinsel ilişkide bulunduklarını işler. Romanın bölüm başlıklarından birinin adı şöyledir: «Bir Bektaşî Tekkesinde Mumlar Nasıl Söner?». Musahipzade Celâl, «Mum Söndü» adlı oyununda bu suçlamayı daha da ileri götürür. Bu durum Anadolu insanı adına bir utanç tablosudur.

4. Kadınlar da hayvan kesebilirler. Şeriat için geçerli olan «kadının kestiği yenmez» ilkesi kabul edilmez.

5. Kadınlar da erkeklerinin yanında savaşa katılırlar. Bunun en özgün örneği Çaldıran savaşında yaşanır. Alevî geleneklerine göre kadınlar da eşlerinin yanında savaşa katılmışlardır. Savaş yenilgi ile bitince ölüler arasında kocalarıyla birlikte omuz omuza savaşmış olan birçok silâhlı kadının cesedi ile karşılaşılır. Yine savaşta kocalarını yalnız bırakmamış birçok soylu kadın bulunur[93].

Oysa şeriatta başkasının kadınını almak, özellikle savaşta yenilen düşmanın kadınına, kızına, bacısına el koymak gelenek gereğidir. Bu geleneğin kaynağı da Kur'an'dır. Kur'an yenilen düşmanın kadınlarına el koymayı yerinde bir davranış sayar. Ahzâb sûresinin 50. âyetinde: **«Ey Peygamber, biz ücretini (mehirlerini) verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği (savaş esir)lerinden elinin altında bulunan (câriye)leri, amcanın, halalarının, dayının ve teyzelerinin seninle beraber göç eden kızlarını sana helâl kıldık. Bir de kendisini (mehirsiz olarak) peygambere hibe eden ve peygamberin de kendisini almak dilediği inanmış kadını, diğer mü'minlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık)»** buyurulmuştur. Gelenek İslâmlıktan önceki Araplar arasında da vardır. Cahiliye çağında göçebe Araplar savaşıp yendikleri düşmanın kadınlarını alırlar. «Yedi Aşkı» diye anılan eski Arap şiirinde bu tür olayları anlatan bölümler vardır[94].

6. Alevîlik çok evliliğe de karşıdır. Başta Hacı Bektaş Velî olmak üzere, Anadolu Alevî ulularından hiçbirinin çok kadınlı evliliğe girdiği bilinmez[95]. Osmanlının son dönemlerinde şeriat etkisiyle çok kadınlı evillik Alevîler arasına da girmesine karşın, geniş yayılma alanı bulamaz.

---

93. «Osmanlı İmparatorluğu Tarihi» (Bir yazarlar kurulunca hazırlanmıştır. Çev. Şiar Yalçın, Havass Yayınları), İstanbul 1978, s. 323.

94. İsmet Zeki Eyüboğlu: «Bektaşîlik (Şiilik)», İstanbul 1980, s. 405-406.

95. İsmet Zeki Eyüboğlu: «Bektaşîlik (Şiilik)», s. 406.

SAZ İLE SÖZ

Alevî halkın en önemli özelliklerinden biri şiir ve müziğe yatkın oluşlarıdır. Sünnîler arasında müzik ve şiirin günah sayılıp yasaklandığı dönemlerde bile, Alevîler arasında müzik ve şiir olanca gücüyle işlenmiştir. Bu bakımdan sarayda işlenen müziğe ve şiire karşı gerçek halk müziği ve şiiri Alevîler arasında yaşamıştır. Alevîler büyük halk ozanları yetiştirmişler, Türkçenin bozulmadan yaşamasına ve işlenmesine yardımcı olmuşlardır. Türkiye'deki saz ve söz geleneği yakın yıllara dek Alevîlerin tekelinde kalmıştır. 1932 yılında yapılan halk şairleri bayramına katılan âşıkların yaklaşık tümü Alevîdir[96]. İslâm'ın bu alanda Türk kültürüne katkısı olmamıştır. Katkı bir yana, halkın geleneksel oyun, şiir ve müziğini, İslâm öncesi kültürle ilişkisini kesmek için yasaklamak yoluna gitmiştir[97]. Saz ve söz Anadolu'da Sünnî kesim arasında çağlar boyu günah sayılmıştır. Ancak 1950'lerden sonra Sünnîler de saza ve söze ilgi duymaya başlamışlardır.

Saz ve söz geleneği doğrudan eski Türk kültürünün uzantısıdır. Müzik eski Türk toplumunda yaşamı seslendiren bir ögedir. Dinsel törenlerde, av eğlencelerinde, teke tek vuruşmalarda, büyük savaşlarda, doğum ve ad verme törenlerinde, aşk itiraflarında her olay sazdan yükselen sesle birleşir. Dede Korkut öykülerinde yaklaşık tüm işler müzik araçlarından çıkan seslerle yapılır. Destan kahramanları kolça kopuzu çalarak eyleme başlarlar. Büyük, tehlikeli kar-

96. Ahmet Kutsi: «Sivas Halk Şairleri Bayramı», Sivas. 1932'de bayrama katılanların toplu resimlerini verir. Buna göre Âşık Veysel, Revanî, Suzanî, Âşık Süleyman, Karslı Mehmet, Hikâyeci Ağa Dayı, Âşık Müştak, Yarım Ali, Yusuf, San'atî ve Âşık Ali katılmışlardır.

97. Süleyman Uludağ: «İslâm Açısından Musikî ve Semâ», İstanbul 1976 adlı kitabında İslâm açısından müzik ve semânın konumunu irdeler. Peygamber'den sonra hadîslere dayanılarak yapılan yorumları sıralar. Kimi gizemciler müzik ve semânın İslâm'da yerinin olduğunu savunurlar. Öte yandan Kur'ân'ın Şuarâ sûresinin 224, 225, 226. âyetlerinde şiire de olumsuz bakılır. Bu konuda Cemal Süreya: Şapkam Dolu Çiçekle, İstanbul 1985, s. 57-60'ta bir denemesi vardır.

şılaşmalara kopuzun sesleri ile hazırlanırlar. Genellikle kırk eş, kırk yoldaştan oluşan yiğitler sultanlarını kolça kopuzlarla överler. Sultana müzikli söyleşilerde gönülgücü verirler.

Uygurlar uzun sürecek gezilerinde yanlarına çalgılarını alırlar. Müziği pek severler[98].

Uygur destanlarında müzik daha derin anlamlar taşır. Müzik vatan topraklarından yükselen ses biçiminde anlatılır. Acı-tatlı tüm olaylar seslerle birleşir, müziği oluşturur. Bir gece iki ırmak arasındaki ağacın üzerine gökten mavi bir ışık iner. Ağacın gövdesi gittikçe kabarır, oradan güzel müzik sesleri yükselir. Ağacın gövdesi yarılır. İçinden beş çocuk çıkar[99].

Şaman dinsel törenleri de müzik eşliğinde yapılır. Şaman davul çalar. Alevî cem'inde ise saz çalınır.

Ancak müzikli dinsel törenler dünyanın birçok dininde vardır. Manihaizmden eski Yunan dinine dek birçok dinsel törende müziğin büyüleyici ve etkileyici gücünden yararlanılır. Bu bakımdan Türklerdeki saz ve söz geleneğini doğrudan bir dine bağlamak yanlıştır. Yalnız bağlanamayacak bir yer varsa o da İslâmlıktır.

Çeşitli Türk sazları arasında en eskisi kopuzdur. Kopuz Orta Asya Türklüğünün çok eski dönemlerdeki sazıdır. Anadolu'ya gelen Türkler bu sazı biraz değiştirirler. Kopuz, önce uzun kollu, telli, kemençe biçiminde bir saz görünümü alır. Bu sazın parmak, mızrap ve yay ile çalınan biçimleri vardır. Dede Korkut'ta hemen her kahraman elinden kolça kopuz düşmez. Kolça kopuzun sapı kol boyunca uzanır[100].

Dede Korkut'un Kanturalı destanında Kanturalı er meydanına çıktığında kırk yiğidi kopuz eşliğinde onu öğerler:

«Kanturalı sağına baktı, kırk yiğidini ağlar gördü; soluna baktı öyle gördü.

98. L. Ligeti: «Bilinmeyen İç-Asya II», İstanbul 1970, s. 81.
99. Nihat Sami Banarlı: y.a.g.e., s. 37.
100. Nihat Sami Banarlı: y.a.g.e., s. 38.

— Hey kırk eşim, kırk yoldaşım, neye ağlarsınız? Kolca kopuzumu getirin, öğün beni, dedi.

Burada kırk yiğit, Kanturalı'yı öğmüşler, görelim hânım, nice öğmüşler? :

Sultanım Kanturalı!
Kalkıp yerinden doğrulmadın mı?
Yelesi-kara Kazılık atına binmedin mi?
Arku beli, Aladağı,
Avlayarak, kuşlayarak aşmadın mı?
Babanın ak ban eşliğinde,
Karavaşlar inek sağar, görmedin mi?
Boğa, boğa dedikleri,
Kara inek buzağısı değil midir?
Alp erenler karımından döner mi olur?
Sarı donlu Salcan Hatun köşkten bakar,
Kime baksa aşkla o da yanar,
Kanturalı sarı donlu kız aşkına bir hu![101]

Şah İsmail, yiğit, disiplinli bir insan olduğunca, büyük bir ozandır. Tebriz meydanında beyleri ile birlikte ok atarken Dede Korkut öykülerinden Kanturalı destanında olduğu gibi, ozanlar kopuzların eşliğinde onun yiğitliğini öğen türküler söylerler[102].

Yûnus Emre şiirlerinde altı telli sazı kınayana çatar. Deyişin ilk dizeleri şöyledir :

Ey kopuz ile çeşte aslın nedürür işte
Sana sual sorarım aydıver bana işte.

Aydur aslımdır ağaç koyun kişi birkaç
Gel işretim dinle seç aklı koma bil işte[103].

Benzer bir deyişinde Pîr Sultan Abdal insanmış gibi saz ile konuşur. Saz onun sorusuna şöyle bir yanıt verir :

---

101. Orhan Şaik Gökyay: «Dede Korkut Hikâyeleri», s. 111-112.

102. Faruk Sümer: «Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü», Ankara 1976, s. 42-41.

103. Abdülbaki Gölpınarlı: Alevî-Bektaşî Nefesleri, İstanbul 1963, s. 204.

Koluma taktılar teli
Uğruttılar binbir dili
Oldum ayn-ı cem gecesi bülbülü
Ben anınçin inilerim[104].

18. yüzyılda Dertli, sazı hoşgörmeyen sofuyu yerden yere vurur :

Telli sazdır bunun adı
Ne âyet bilir ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde?

Venedik'ten gelir teli
Ardıç ağacından kolu
Be Allahın sersem kulu
Şeytan bunun neresinde?[105]

Alevîlerde saz ve söze bu bağlılık günümüzde de sürüyor. Çağdaş Kızılbaş ozanlardan Adil Ali Atalay bir deyişinde sazı ele alır. Deyişinde tüm geçmişi özetler. Adil Ali Atalay, Alevî ozanlar zincirinin son halkalarındandır. Söz konusu deyişi şöyledir :

Yiğit olan kazancını hakeder
Saz bir çalgı değil Hakk'ı zikreder
İmam Zeynel Âbidin'den nakleder
Saz nice varlığı dile getirir.

Türk Orta Asya'yı saz ile geçti
Bütün âşıklarla doluyu içti
Pîr Sultan Abdal'la zindana düştü
Saz nice varlığı dile getirir.

Saz idi şiire veren heceyi
Sazdır burda gündüz eden geceyi
Saz dinlemez kadı ile hocayı
Saz nice varlığı dile getirir.

---

104. İbrahim Aslanoğlu: «Pîr Sultan Abdallar», İstanbul 1984, s. 207.
105. Abdülbaki Gölpınarlı: y.a.g.e., s. 228.

Saz idi Kırklara mey sesi veren
Dinlemesin kardaş onu hor gören
VEYSEL değil midir sırrını veren
Saz nice varlığı dile getirir.

ADİL ALİ ATALAY der bu sazı
Çalar da anlamaz cahiller bazı
Âşık vursun tele, anlatsın bizi
Saz nice varlığı dile getirir[106].

GİYSİ

Eski dönemlerde Alevî dedelerinin birtakım değişik giysiler giydikleri söylenir. Çok uzun süredir Kızılbaşlarda dinsel tören sırasında herhangi özel bir giysi kullanılmaz. Giysi geleneği, Bektaşîler arasında yaygındır. Kızılbaşların özel giysi kullanamamaları ekonomik koşullardan kaynaklanmıştır.

Bektaşîler arasında kullanılan değişik giysilerin benzer biçimde Şamanlıkta da kullanıldığı ileri sürülmüştür. Dünya dinlerinin birçoğunda özel giysi kullanılır. Bu yüzden Bektaşîlikteki giysilerin Şaman kökenli olduğunu söylemek biraz zordur. Bektaşî babalarının şu değişik giysilerinden sözedilir[106]:

Hırka: Eski dönemlerde Alevî dervişlerin ve sonraları Bektaşî babalarının kullandığı yakasız, önü açık, kollu bir üst giysisidir. Hırkanın boyu topuğa değin uzar. Bolca bir pardesü gibi dümdüzdür. Uzun kolları geniştir. Yaka ve kol ağızlarında kol düzeyine değin, ön kenarlarında on iki sıra birbirine koşut dikiş çizilidir. Cepleri bulunmaz. Önü elle kapatılır. En değerlisi kara olanıdır. Bektaşîlikte hırka, ayıpları kapamak; görmemek anlamını taşır. Gelmiş geçmiş gerçek erenlerin, velîlerin iç evrenlerini gönülde bulunduran kişiyi kapama anlamındadır. Hırkayı Tanrı'nın Muhammed'e sunduğuna inanılır.

106. Adil Ali Atalay: Anadolum Anadolum, İstanbul 1975, s. 82.

107. Abdülbaki Gölpınarlı: «100 Soruda Tasavvuf», İstanbul 1985, s. 30.

Hırka ile şaman giysisi arasında kimi benzerlikler bulunur. Şamanın giysisi hem dinsel hem kozmografik anlam taşır. Evrenin aslı ile ilgili sembolleri içerir. Çoğu deriden ya da posttan yapılır. Üzerinde mistik hayvanları temsil eden işlemeler ve madenden tokalar bulunur. Önü açık düğmesizdir. Öbür kutsal eşyalarda olduğu gibi ruhların barınağı sayılır.

Sibirya şamanlarının zorunlu kutsal giysileri şunlardır :

- **Maske :** Yüze giyilir.

- **Toka :** Göğsün üzerine gelecek biçimde takılır. Demirden ya da bakırdan yapılmış bir süs eşyasıdır.

- **Başlık :** Şamanın en önemli giysilerinden sayılır. Başa giyilir.

Tennure : İnce kumaştan yapılmış, düz yakalı, kollu, önü yukardan aşağıya açık, geniş, uzun etekli bir entaridir. Düz ak olanı geçerlidir. Yakadan bele kadar önde on iki sıra koşut dikiş bulunur. Yakası ince şeritlerle bağlanarak kapanır. Belinde de böyle şeritler vardır. Cep ve düğmesi bulunmaz. Bektaşîler önceleri ince deriden yapılan tennureler kullanırlar. Mevlevî, Haydarî ve Kalenderî dervişlerince de kullanılır.

Haydariye : Eteği belden biraz aşağı, kolsuz bir yelektir. Omuz bölümü, omuz başlarını örtecek biçimde yarım daire durumunda, biraz aşağıya sarkıktır. Açık, ak ya da koyu kahverengi kumaşlardan yapılır. Tennurenin üzerine; hırkanın altına giyilir.

Taç : Başa giyilen külâhtır. Çok kez dövülmüş keçeden ve yünden yapılır. Günümüzde tümden unutulmuş olan taç'a eski dönemlerde büyük önem verildiği anlaşılır.

Gerçekte taçlar her tarikatte ayrı biçimdedir. Tanrı'nın Âdem, Nûh, İbrahim Halil, Mûsâ, İsa, Muhammed ve Ali'ye taç gönderdiği belirtilir. Ulu Tanrı'nın sevgili dostlarına taç yolladığı vurgulanır. Bu taçların renkleri ve anlamları açıklanır. Ali'nin tacının kızıl olduğu söylenir[108].

108. «Buyruk» (Bozkurt), s. 121.

Sofîlerce yazılan Tac-nâme adlı kitaplarda bu söylenceler işlenmiştir[109].

Taçın işlevi ile Şamanlıktaki başlığın işlevi arasında kimi benzerlikler vardır. Başlık, Şamanlıkta büyük önem taşır. Şamanların güçlerinin büyük bir bölümü başlıkta gizlidir. Birçok Şaman topluluğunda değişik başlıklar kullanılır. Şamanın başka giysisi olmadığı zaman başlık onun yerini tutar.

Taç, Bektaşîlikte büyük önem taşır. Balım Sultan'ın on iki dilimli taç giydiği söylenir. Bundan sonra on iki dilimli taç Bektaşîler arasında yayılır. Bu taç kubbesi on iki dilimli, başa geçen alt kıyısı dört parçalı beyaz keçeden yapılmış bir başlıktır. Tepeden dilimlerin birleştiği noktaya mühür ya da gül denen ufak bir yuvarlak bir parça konur. Taç giyen dervişin on iki özelliği bulunması gerekir:

1. Bilgi sahibi olmak, 2. İsyankâr olmamak, 3. Nefse uymamak, 4. Gaflete uymayıp can gözü açık olmak, 5. Tamah etmemek, 6. Dünyaya bağlanmamak, 7. İsteklerinden geçmek, 8. Şehvet düşkünü olmamak, 9. Kibirsiz olmak, 10. Kimseye acı ve zarar vermemek, 11. Pinti ve aceleci olmamak, 12. Kazaya, rızaya teslim olmak.

Günümüzde Kızılbaşlarda taç bulunmaz. Ancak geçmişlerinde kızıl tacın büyük önem taşıdığı açıktır. Kızıl taç bir dönemde Safevî yandaşlığının; bugünkü anlamda Osmanlı'ya karşı direncin ve ihtilâlciliğin sembolü olmuştur! Bu kızıl taca Haydarî Taç da denir. Bu Şeyh Haydar'ın adından kaynaklanır. Şeyh Haydar askerlerin başına beyaz bir tülbent üzerine sarılan ve yukarı doğru sivrilen on iki dilimli sarık giydirmiştir[110]. Benzer taçlar daha önce kimi Türkmen oymaklarınca kullanılmıştır[111]. Haydarî taç 16. yüzyılda Anadolu'da Alevîler arasında iyice yaygınlaşır. Venedik kaynaklarına göre, İtalya tüccarları bu dönemde Halep üzerinden kervanlarla «Kızılbaş»lara çok

109. Abdülbaki Gölpınarlı: y.a.g.e., s. 30.

110. Walter Hinz: «Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd» (çev. Tevfik Bıyıkoğlu), Ankara 1948, s. 65-66.

111. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 80.

sayıda kızıl bez satma fırsatı bulurlar[112]. Osmanlı'nın egemen olduğu yerlerde kızıl taçlar toplanıp lâğım çukurlarına atılır[113]. 16. yüzyıl ortalarına doğru Haydarî taç kullanımı seyrekleşir. Ancak 1577 ayaklanmasında yalancı Şah İsmail'in vezirlerinden **Han Pîri** obalara **kızıl taçlar** dağıtır. Alevîleri Osmanlı'ya karşı ayaklanmaya hazırlar. Pîr Sultan Abdal'ın bir deyişinde ayaklanma özlemi şu dizelerle dile getirilir :

«Yeryüzünü kızıl taçlar **bürüye**
Münafık olanın bağrı eriye»[114].

17. yüzyılda ancak Safevî ailesine pek bağlı sufîler kızıl taç taşırlar, ama Kızılbaş adı yaşar[115]. Günümüzde Kızılbaşlar arasında taç tümden unutulmuştur. Bu Osmanlı baskısından ve Anadolu'daki Kızılbaş kitlenin İran'dan kopmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Kuşak : Bele bağlanan 12-14 cm. eninde, 2,5-3 m. boyunda bir bağ. Genellikle koyu kırmızı ya da vişne çürüğü renginde olur. Üzerinde sarı, yeşil gibi çeşitli renkli çizgiler uzanır. Başında deriden tokalar bulunur. Bunlara takılarak bele bağlanır. Ucu, ustalıkla üçgen biçiminde örülmüş ya da işlenmiştir.

Kızılbaşlarda özel bir kemer bulunmaz. Bir mendil, bir baş örtüsü gerektiğinde kuşak olarak kullanılır.

Bektaşîlikte kemer kuşanmak tinsel bakımdan olgunluk sayılır. Derviş ve uyarıcılara özel bir törenle tekbirlenerek bağlanır. Kemer yedi kez bağlanır. Bu yedi bağlama 1. sevgi, 2. hidayet, 3. hilm, 4. alçak gönüllülük, 5. doğruluk, 6. azamet, 4. taat anlamına gelir.

Kuşak olgunluk, ustalık simgesi olarak eski Anadolu esnafı arasında da kullanılır. Ahiler arasında böyle bir gelenek vardır.

---

112. Doğan Avcıoğlu: «Türklerin Tarihi», «Beşinci Kitap, İstanbul 1982, s. 2236-2237.

113. Doğan Avcıoğlu: «Türklerin Tarihi», Birinci Kitap, İstanbul 1978, s. 197.

114. Mehmet Bayrak: y.a.g.e., s. 122.

115. Doğan Avcıoğlu: «Türklerin Tarihi», Beşinci Kitap, aynı yerde.

Şamanlıkta da kuşak büyük önem taşır. Şaman giysisini bütünleyen önemli bir ögedir. Dinsel ve büyüsel anlam taşır.

Cilbend : Kemerin bütünleyici bölümüdür. Kemerin üzerine tokalı bir kayışla bağlanır. Dikdörtgen biçiminde küçük bir kutuyu andırır. Dış yüzünde sağlı sollu «Ali» yazılıdır. Bektaşî giysilerinde cep olmadığı için, bu çanta cep görevi yapar. İçine nefes tabakası, mühür, mendil gibi gerekli şeyler konur.

Teslim Taşı : Boyuna takılan 12 yıldızlı bir taştır. Hacı Bektaş taşından yapılır. 1-1,5 cm. kalınlığında; 5-15 cm. çapındadır. Ön yüzü biraz kalkıktır. Çevresinde 12 hilâl çukur vardır. Kimi kez üzerine yazı oyulmuştur. Dervişin tarikata ve yola teslimi anlamına gelir.

Pelheng (dizgin) Taşı : Teslim taşından biraz daha büyüktür. Bir dervişin gönlünü Tanrı'ya bağlaması, «eline, diline, beline» egemen olması anlamında boynuna taktığı taştır.

Kanberiye : Necef ya da Hacı Bektaş taşından yapılmış, yumurta büyüklüğünde, bir ucu sivrice taştır. Hz. Ali'nin azad ettiği kölesi Kanber'in adına dayandırılarak bu ad verilmiştir. Hz. Ali'nin atının göğsündeki köstekleri sembolize ettiği söylenir.

Asa : Dedenin, töreni yönetiminde kullandığı sopadır. Görüm töreni sırasında dede görülenlere bunun ile vurur. Böylece halk kutsamış olur. Bütün Alevîlerde asanın önemli bir yeri ve işlevi vardır.

Asa yaklaşık bütün dinlerde kullanılan bir araçtır. Musâ'nın asası ünlüdür. Şamanlarda da böyle bir kutsal sopa vardır.

GÜLBENK

Yüksek sesle okunan dualardır. Sözler ve tümceler kesinleşmiş kalıplar biçimindedir. Kimi yerleri uyaklıdır. Kimi gülbenkler deyişlerden uyarlanmıştır. Şiir gibi dualardır.

Gülbenkler eski Türk dualarını anımsatır. Şamanların «algış» denen hayırlı duaları ile gülbenkler arasında büyük benzerlikler bulunur. Kazak Türkleri arasında «baksalar» vardır. Radloff baksaların İslâmlıkla Şamanlığı bağdaştırdıklarını söyler. Baksaların sürekli dillerinden düşürmedikleri dualar Alevî gülbenklerini andırır. Bu dualar uyaklı şiirlerdir. Radloff'a göre, bu durum, şamanlıktan uzaklaşıp mistik ilkelere geçirilmesindendir. Yine de şaman törenlerinin izleri kalmıştır[116].

Doğu Türkistan bakşılarının duaları da gülbenkleri andırır. Bu dualarda peygamber ve İslâm velîlerinin adları geçer. Baksanın yanında türkücüler ve saz takımı bulunur. Doğu Türkistan'da yapılan Şaman törenleri çok görkemli olur. Abdülkadir İnan bu törenlerden canlı örnekler verir[117]. Abdülkadir İnan'ın verdiği dua örnekleri biçim ve anlayış bakımından gülbenklere çok benzer[118].

GİZEM

Alevîlikte gizlilik esastır. Dinsel inanca göre ser verip sır vermemek gerekir. Dinsel törene Alevî olmayan kimse giremez. Dinsel tören ve inançlar konusunda kimseye bilgi verilemez. İnançları açıklamak büyük günah sayılır. Kızılbaşlığa sonradan katılım yasak olduğu için gizem daha katıdır. Bu konumu nedeniyle Alevîlik çağlar boyu kapalı kalmış, inanç ve töreler dışarıya sızmamıştır. Sünnîler arasındaki «mum söndü» suçlaması biraz da bu gizemden kaynaklanır.

Alevîlikteki bu gizemin toplumsal baskıdan kaynaklanması pek düşünülemez. Alevîliğin bir kolu olan ve Alevî inanç ve dünyasını aynen koruyan Bektaşîlik üzerinde herhangi bir toplumsal baskı görülmez[119]. Bu durumda Ale-

116. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 280.

117. Abdülkadir İnan: «Şamanizm», s. 111-112.

118. Abdülkadir İnan: y.a.g.e., s. 120-150.

119. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu: «Çağın Gerisinde Giderler», Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ocak 1977, yazısında Çorum'daki çocukluk yıllarında başından geçen bir olaya yer verir. Şöyle der: «Mum sönlü» lâfını ilkkez o zaman duymuştum. Bahat-

vîlikteki sır saklama ilkesi inancın yapısından kaynaklanır. Oysa yandaş kazanması gereken bir dinin topluma açık olması gerekir.

Şamanlıkta da gizem esastır. Şaman dinsel törenlerinin büyük bir bölümü dışarıya kapalıdır. Sözgelimi gök tanrısı Bay Ülgön için kesilen kurban kuytu bir kayın ormanında, ıssız bir yerde, büyük bir gizlilik içinde yapılır[120]. Şamanlar dinsel inanç ve törenleri konusunda dışarıya bilgi vermekten kaçınırlar.

DÜŞKÜNLÜK

«Düşkünlük», Alevî toplumunda suç işleme yüzünden toplum dışı bırakılma olayıdır. Alevî toplumunun benimsediği yaşama düzeninin yasakladığı işi yapan kişi «düşkün» sayılır ve toplum dışı bırakılır. Onunla kimse konuşmaz. Alış veriş yapmaz.

Alevî süreği, eline, beline, diline sahip olma ilkelerine dayanan toplumsal bir düzendir. Buna göre, el, cinsel ilişki ve dil yolu ile suç işleyen Alevî «düşkün» sayılır.

Alevîlikte «düşkünlüğün» koşulları çok ağırdır. Düşkünle kimse selâmlaşmaz. Evine gidip gelinmez. Bir eksiği yerine getirilmez. Bayramda bayramlaşılmaz. Yalnız ölüsü kaldırılır. Bu durumda ekmeği yenip kahvesi içilmez. Eski dönemlerde koşulların çok ağır olduğu bilinir. Kimi bölgelerde «düşkün»ün cenaze namazı bile kılınmaz[121].

«Düşkünlük» iki türlüdür. Suçun ölçüsüne göre düşkünlük geçici ya da sürekli olur. Geçici «düşkünlük»te kişi bir süre toplum dışı bırakılır. Sürekli düşkünler ise

---

tin'e de babası anlatmış bunları. Akşam ben babama sorduğumda: «İftiradır» demiş ve eklemişti: «Alevîlerin bir kısmı Bektaşîdir. Bektaşîlerin ayinlerine, yâni toplu ibadetlerine kadınlar da katılırlar. «Mum söndü» iftirası buradan gelmiştir. Kızılbaşlar da bizim gibi Türk ve Müslüman'dır.»

121. Bu olayı çocukluğumda babam Kurt Veli Bozkurt'tan dinledim. O da Malatya'nın bir köyünde olaya tanık olmuştu.

120. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 284.

yaşamlarının sonuna değin bir daha Alevî toplumuna giremezler.

Sürekli «düşkünlük» olayına «yoldan düşme» denir. Yoldan düşme şu suçlardan doğar :

1. Kur'an'da evlenilmesi yasak kimselerle evlenmek,
2. İkrardan dönmek,
3. Zinada bulunmak[122].

Küçük suçlar, ilk kez yapıldığında suçlu cemde dede karşısına çıkar. Toplum önünde suçunu anlatır. Yanlış yaptığını söyler. Bir daha yapmayacağına yemin eder. Dede ona uygun bir ceza verir. Bu ceza maddî ya da manevîdir. Topluma ya da dedeye bir yiyecek aldırılır. Asa ile dövülür. Toplum önünde ağır biçimde eleştirilir. Bundan sonra kişi, topluma kazanılmış olur. Cezanın ölçüsü genellikle dede ve toplumun sağduyusuna bırakılmıştır. Birtakım kitaplarda kimi suçlara verilecek cezalar belirtilir. Ahidnâme adlı kitapçıkta 24 ceza maddesi gösterilir[123]. Ahidnâme Bektaşilere yönelik «düşkünlük» kural-

122. Muharrem Naci Orhon: «Alevîlikte Erkân ve Düşkünlük Meselesi», Cem Dergisi, sayı: 7, Aralık 1966, s. 9.

123. Doç. Dr. Bedri Noyan: «Bektaşî ve Alevîlerde Hukuk Düzeni (Düşkünlük)», I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt 4, Ankara 1976, s. 203-250, Ahitnâme'deki cezalar şöyledir :

1. Bilinçli olarak zina edenlere beş yıl düşkünlük ve yüz liradan 500 liraya değin durumuna göre para cezası verilir. Cezayı ödedikten sonra 80 değnek vurulur.

2. Zinaya girişene üç yıl düşkünlük ve üç yüz lira para cezası verilir. Cezası kalkınca 80 değnek vurulur.

3. Hırsızlık yapan üç yıl cem'e alınmaz. Çaldığı malın değerini sahibine öder. Ayrıca malın değerinin dörtte biri kadar ceza verir.

4. İftira eden bir yıl cem'e alınmaz. 25 ile 250 lira arasında para cezası öder.

5. Yalancı tanıklık yapan bir yıl cem'e alınmaz. 100 lira para cezası öder.

6. Kasıtlı adam öldüren kesinlikle bir daha cem'e alınmaz. Selâm verilmez. Kaza ile olay yaratanlar ya da kendini savunma amacıyla silâh kullananlar suçlu sayılmaz.

7. Küfür ve hakaret edenlerden 100 lira ceza alınır.

larını saptar. Buyruk'ta ise tüm Alevîlikteki ilkelere değinen bir bölüm vardır. «Ölmeden Önce Ölmek» bölümünde şöyle denir:

«Talibin günahının az mı, çok mu olduğu orada görülür. O talibin gerekirse başı, gerekirse canı alınır. Ve

---

8. Hırsızlık, kumar ve zina yapmaya özendirenler bir yıl cem'e alınmaz. 50 ile 200 lira arasında para cezası öderler.

9. Düşkünlere, cem'e gelmeyenlere ya da nedensiz cem'den çıkanlara zorunlu olmadıkça yardım edilmez.

10. Cezası biten kişi düşmanı olduğu için cem'e gelmek istemiyorsa başka bir dedenin cem'ine gönderilir.

11. Düşkünü düşkünlüğü bitmeden cem'e alan dedeye düşkünün cezası verilir.

12. Bir sorun cem'de dede önünde çözüldükten sonra mahkemeye baş vurmak suçtur. Dedenin kararına uymayan kişi bir yıl cem'e alınmaz.

13. Zorunlu olmamasına karşın, çıkarı için kızını yabancıya veren beş yıl düşkün olur. Kızı alan kişi Bektaşi ise ceza kaldırılır.

14. Karısı zina yapan kişi beş yıl düşkün olur. Karısını boşarsa düşkünlük kalkar.

15. Rehberin oğluna talip kız veremez. Rehber kızını talip oğluna verebilir.

16. Bir rehber kendi oğlunu ve torununu talipliğe alamaz. Damadını alabilir.

17. Suçsuz yere karısını boşayanlar beş yıl düşkün olur.

18. Bir rehber düşkün olursa bu süre içinde talipler başka bir rehber yönetiminde inanç ve törenlerini sürdürürler.

19. Kocası öldükten sonra Alevî ve Bektaşî olmayan bir kadın dinsel törene alınmaz.

20. Cezalardan alınan paralar üçe bölünür. Üçte biri Seyyit Battal Gâzi dergâhına, üçte biri Veli Baba dergâhına (Afyon yakınlarındadır), yoksullara verilmek üzere rehbere teslim edilir.

21. Düşkünlerin adları tüm rehberlere duyrulur. Cemlere alınmamaları için uyarılır.

22. Rehber kumar oynar ya da sarhoşluk yaparsa düşkün olur. Cezasını mürşit ayarlar.

23. Talip kumar oynarsa bir yıl düşkün olur.

24. Rehberler bu kurallar ile ilgili konuları tartışmak üzere ayda bir toplanmayı kabul ederler. «Bu ahitnâmeyi erenler yolunun selâmeti bakımından olduğu gibi uygulamayı kabul ediyoruz. Mürşidimiz katında kabul ettik uyguladık» derler.

yalnız ona 'iman' verilir. Gerekirse talip evinden kovulur, boynuna testi asılır, el değirmeni taşı asılır. Ayağına şiş batırılır»[124].

«Düşkünlük» Alevîlikteki özgün yargı kurumudur. Birtakım Batılı bilimadamları bunun Hıristiyanlıktaki «günah çıkarma» olayından alındığını ileri sürerler[125]. Ancak «günah çıkarma» ile «düşkünlük» arasında önemli ayrımlar vardır. «Günah çıkarma»da kişi yalnız din adamı ile yüzyüzedir. Alevîlikte ise dâvacı ile dâvalı dede ve toplum önündedir. Her ikisi de kendini savunur. Dede ile birlikte toplum kararda söz sahibidir. Ayrıca, kişinin kendi ile hesaplaşması istenir. Sonuçta zarar gören kişinin razı edilmesine çalışılır. Suçlu maddî ve manevî bakımdan cezalandırılır.

Hıristiyanlıkta bunlar sözkonusu değildir. «Düşkünlük» kurumu Alevîliğe özgü bir yargı kurumudur. Bütünüyle başka bir dinde ve toplumda bulmak olanaklı değildir. Yalnız, Moğol Şamanlığında «düşkünlük» kurumunu uzaktan anımsatan bir töre vardır. Moğollarda kurban törenine yalnız aynı boydan kimseler katılabilir. Bu törenden kovulmak, boydan ve toplumdan kovulmak demektir[126].

KURBAN

Tüm yeryüzü dinlerinde kurban geleneği önemli bir yer tutar. Hıristiyanlık ve İslâmlık gibi tek tanrılı dinlerde gelenek Tevrat'ta yer alan İbrahim Peygamber'in oğlunu Tanrı için kurban etme söylencesinden kaynaklanır. Alevîler de kurbanlarını bu söylenceye dayandırırlar. Kurbanın buraya kadar olan bölümü Sünnî Müslümanlıktan ayrılmaz. Ancak kurbanın kesilmeye başlamasından, yenilmesine değin süren bir dizi törenler özgün özellikler taşır.

Alevîlikte dinsel törende kesilen kurbana «tercüman» denir. Bu kurban bayramı ve adak kurbanlarından ayrılır.

124. Buyruk (Bozkurt), s. 90.
125. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 175.
126. Mehmet Eröz: y.a.g.e.

Kişi görülüp sorulduktan, günahlarından arındıktan sonra kesilir. Kurbanın kesim ve pişirilmesinden «kurbancı» sorumludur. Kurbanın kesilmesine kimi bölgelerde «tığlama» denir. Kesim sırasında kurbanın kanı dışarı akıtılmaz. İç aksamının dışarı atılması kesinlikle yasaktır. Kurbanın kemiklerinin kırılması ya da zedelenmesi yasaktır. Kemikler eklemlerden ayrılarak pişirilir. Kurbanın çiğ dağıtılması diye bir olay sözkonusu değildir. Kurbanın kesimi ve pişimi süresince kimse kurbanın yanına yaklaşamaz.

Önce kurbanın eti büyük bir kazan içinde pişer. Kurbancı etin piştiğini anlayınca kurbandan bir tabak dolusu örnek alır. Buna «yoklama» denir. Başta dede olmak üzere topluma getirir. Dua olarak dede ve erenlere sunar. Dededen kurbana bulgur salınması için izin ister. Bu sırada kimi dedeler omaça çıkarırlar. Dede isterse kurban kazanının başına gelir. Bulgur salındıktan sonra kolunu kazanın içine daldırır. Kurbanın bir budunu bulup çıkarır. Böylece dede keramet göstermiş olur. Kurban piştikten sonra sofralar kurulur. Ayrı ayrı sofralarda kurban yenir (Bak. 4. çizelge).

Tercümanı yalnız çocuklar ve tarikata girmiş erginler yiyebilir. Yol kardeşi olmayanlar, «düşkünler» ve Alevî olmayanların yemesi kesinlikle yasaktır. Bilinçli olarak yedirene ve yiyene belâ geleceğine inanılır[127].

Kurban yendikten sonra tüm artıklar kurban derisi, kemikleri, barsağı kuyuya gömülür[128].

Alevî gelenekleri içinde eski Türk geleneklerine en çok benzeyen kurban geleneğidir. Eski Türk Şamanlığında kurbana «dolu», ya da, «tolu» denir. «Dolu» sözü gü-

---

127. Bu konuda pek çok anı dinledim. Çocukluğumda bir gün trenle köyden kente gidecektim. Yol için azık olarak kurban eti verdiler. Babam, yolda hiç kimseye vermememi sıkı sıkı öğütledi. Birinin yemesine izin verirsem evimize uğursuzluk geleceğini söyledi. Kendisinin bir kez kurbanı trende yol arkadaşlarına yedirmek zorunda kalması yüzünden iki öküzümüzün birden öldüğünü anlattı.

128. Abidin Şimşek dedenin verdiği bilgilere göre bu gelenek Ankara yakınlarındaki Kızılbaş köylerde uygulanır. Sözgelimi Daylasan köyünde böyledir.

nümüzde Alevîler arasında cemde içilen içki ve kurban anlamlarında kullanılır. Şamanlıkta kurban geleneği şöyledir:

Kurban olarak seçilen hayvanın dizgini halk arasında seçilen birinin eline verilir. Bu adama «baş tutan kişi» denir. Şaman kayın ağacının ince ve yapraklı dallarından bir demet yaparak kurbanın üzerinde yelpaze gibi sallar. Kurbanlık at, boğularak ve bel kemiği kırılarak öldürülür. Hayvanın canı çıkmak üzereyken Şaman elinde tuttuğu ekmeği hayvanın yanına getirir. Ekmeğe kurbandan çıkan kut (uğur) karıştırmış olur. Bu ekmeği yalnız kurbanın sahibi ve ailesi yer. Kurban derisi, başı, ayağı bir sırığa asılır. Et, kemikler kırılmaksızın ayrılır. Kurbanı «Kazancı» adı verilen iki uzman pişirir. Et pişirilen kazana kazancılardan başka kimse yaklaşamaz. Şaman et suyundan alır. Töslere, afsunlara dua okuyarak saçı yapar. Bu sırada manzum dua okur. Duanın her dizesinin sonunda «âmin» anlamına «çook» diye bağırır. Bu törenden sonra törene katılanlara kurban etiyle şölen verilir. Kemikler toplanıp çukura gömülür, üzeri çalı çırpı ile kapatılır[129].

İki tören arasındaki somut benzerlikler şunlardır:

— Kurban kanı dışarı akıtılmaz.

— Kurbana pişirilmesi sırasında görevliler dışında kimse yaklaşamaz.

— Kurbanı yalnız toplumun yakın üyeleri yiyebilirler.

— Tören sırasında uyaklı dualar okunur.

— Kurbanın kemikleri kırılmaz.

— Kurbanın kemikleri, iç aksamı, artıkları ve derisi yere gömülür[130].

---

129. Abdülkadir İnan: «Eski Türk Dini Tarihi», İstanbul 1976, s. 51-52.

130. Şamanlıktaki kurban derisinin başı ve ayağı ile sırığa asılması olayına Alevî köylerinde benzer bir örnek vardır. Kimi Alevî köylerinde doğduktan birkaç gün sonra ölen kuzular gelişigüzel atılmaz. Ağaçlara asılır. Öbür kuzuların sayrılığını ölen kuzunun alması istenmiş olur. Öbür kuzuların «albasması» denen uğursuzluğa uğramaması sağlanmış olur (Kendi gözlemlerim).

ÖLÜMSÜZ KEMİK

Alevî töresinde kurban kemiklerinin örselenmeme ilkesi, üzerinde durulması gereken bir inançtır.

Kemiğin örselenmemesi «kemikten dirilme» inancına dayanır. Kemikten diriltmek, Alevî ululârının güçlerinden biridir. Geçmişten günümüze birçok Alevî büyüğünün kemikleri canlandırdığı söylenir. Menâkıb kitaplarında bu konuyu işleyen birçok söylence yer alır. Sözgelimi Hacı Bektaş'a yeni mürit olmuş bir adam, onu ve öteki müritleri evine yemeğe çağırır. Yemek için evindeki tüm kuzuları boğazlar. Yenilip içildikten sonra şeyh, adamı çağırtır. Kendisine candan bağlı olduğunu kanıtlayan bu davranışı için teşekkür eder. Sonra müritlerine yenen her koyunun kemiklerini birbirine karıştırmadan ayrı ayrı kendi derilerine koyup başlarını yanlarına bıraktırır. Kalkıp iki rekât namaz kılıp dua eder. Dua biter bitmez kuzuların tümü dirilip ayağa kalkar.

Kemik, çok eski çağlardan beri insan ve hayvan vücudunun en kalıcı ögesi olarak görülüyor. Kimi halklar, ölümsüz ruhun kemiklerde bulunduğuna inanırlar. Bu yüzden, Türk, Moğol, Fin-Ugr, Lap gibi Ural-Altay uluslarında kemik saygı duyulan bir nesnedir. Avlanan hayvanın eti yendikten sonra kemikleri titizlikle korunur. Bu, yeniden dirilişin kemikler yardımıyla doğacağı inancından kaynaklanır.

Şamanlıkta iskeletin bir anlamda yaratılıştaki ilk duruma dönüş kabul edilir. Bu inanç Asya dışında kimi yerlerde de bulunur. Kuzey ve Güney Amerika'da, hatta kimi Afrika yerlilerinde bu inanç bulunur.

Kemik diriltme inancı Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi tek tanrılı dinlerde de vardır. Ancak Eliade, ilkel dinlerde karşılaşılan kemiklerden dirilme inancının tipik bir Orta ve Kuzey Asya inancı olduğunu kabul eder[131].

Kurban eti yendikten sonra kemiklerin kırılmadan büyük özenle toplanıp gömülmesi geleneği Türklerde ve Moğollarda İslâmlık öncesi dönemlerde vardır. Böylece o

131. Eliade: y.a.g.e., s. 140.

hayvanın gökte yeniden dirilerek Tanrı'ya ulaşacağına inanılır. Kemikler örselendiğinde ya da birkaçı eksik olduğunda o hayvanın sakatlanacağı düşünülür. İşte buradan çıkarak, Türkler ve Moğollarda başka bir inanç daha vardır: Düşmanın yeniden dirilip güçlenmesine engel olmak, öldürüldüğü zaman cesedini, dolayısıyla kemiklerini yakmakla olanaklıdır.

Bu inançları yüzünden Türkler ve Moğollar büyük düşmanlarının cesetlerini gerekirse mezarlarından çıkarıp yakarlar. Cengiz Han'ın oğlu Tuluy Han, Merv'de Sultan Sencer'in; Tus'da Harun Reşid'in; Gazne'de Gazneli Mahmud'un mezarlarını açtırıp kemiklerini yaktırır. Şah İsmail Dulkadirli beyleri ile İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Abdülkadir Geylânî'nin mezarlarını açtırıp kemiklerini yaktırır. Bunun nedeni sanıldığı gibi hakaret değildir. Bu kişilerin ruhlarından sonsuza değin bir zarar görmeme inancındandır. Bunları yaparken Şah İsmail onlardan tümüyle kurtulduğuna inanır[132].

KUTSAL SU

Alevîlerde suya saygı vardır. Su kutsal sayılır. Suyun kutsal sayılmasından kaynaklanan inanç, Alevî törelerine değişik biçimde yansır. Bu yüzden günde beş kez abdest savsaklanır. Bu, suyun en az düzeyde kullanılması ilkesinden kaynaklanır. Alevî inançlarına göre, kişi su ile arınamaz. Gerçek arılık, tinsel arılıktır.

Kutsal su anlayışı Alevîler arasında suyun en az düzeyde kullanımına neden olur. Bu Alevî yaşamına değişik biçimlerde yansır. Suya tükürmek, işemek büyük günah sayılır. Suyun kirletilmemesine son derece titizlikle özen gösterilir. Bu yasak yakın zamana dek Alevî yaşam biçimine egemen olmuştur. Yalnız kentleşme ile bu yasak da Alevî yaşam dünyasından silinmiştir. Günümüzde kırsal kesimde yalnız «suya tükürmeme» yasağı ile sınırlı kalmıştır[133]. Tunceli yöresi Alevîleri su başında ant töre-

132. Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.e., s. 124.
133. Doğan Avcıoğlu: Türklerin Tarihi I, s. 356.

ni yaparlar. Aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için aile büyükleri bir su başında toplanırlar. Suya on ikişer taş atıp anlaşırlar[134]. Sivas yöresinde, baharda karların erimesi sonucu akan ilk suya kargın denir. Kargının akması ile doğa yeniden canlanmış olur. Bu bir uyanış, yeniden doğuştur. Bu su kutlu sayılır. İçine giysilerden birer parça koparılıp atılır. Suya dilekler dilenir. Sayrıların iyileşmesi için bu su ile hastalar yıkanır. Küçük çocuklar göllerde yıkanmadan önce giysilerinden bir parça koparıp atarlar. Böylece sudan herhangi bir felâket gelmeyeceğine inanırlar[135].

Kimi pınarlar, su kaynakları Alevîlerce uğurlu sayılır. Buralara toplu ziyaretler yapılır. Kurbanlar kesilir, adaklar adanır[136].

Türkler arasında su eski dönemlerde de kutsaldır. Eski Türklerde suya saygı «Yer ve Suya tapınım» olayına bağlıdır. Sular tanrısallığa yaklaşır. İbn-i Fazlan, Oğuzların sudan kaçtıklarını yazar. «Büyük ve küçük abdesten sonra temizlenmezler. Cenabetten ve diğer hususlardan dolayı yıkanmazlar» diye sözeder[137]. Gardizî, 11. yüzyılda Kimek-Kıpçak Türklerinin İrtiş ırmağına taptıklarını söyler. Suyun Kimeklerin tanrısı olduğunu bildirir[138]. Göktürk yazıtlarından anlaşıldığına göre, 7-8. yüzyıllarda yere ve suya tapınım Türk devletinin resmî tapınımlarından biridir. Anıtlarda, tıpkı bugünkü şamaniarda olduğu gibi yer-su kavramları yan yana anılır.

Eski Türk destanlarında da su önemli bir ögedir. Yaratılış destanında Tanrı'ya yaratma esini veren kadın, evreni kaplayan uçsuz bucaksız suyun dalgaları içinde gö-

134. Naşit Uluğ: «Tunceli Medeniyete Açılıyor», İstanbul 1939, s. 82.

135. Tüm bu anlatılanlar çocukluk anılarım ve kendi gözlemlerime dayanır.

136. Kendi gözlemlerim. Köyümüzde birkaç su kaynağı ve pınar kutsal sayılır.

137. «İbn-i Fazlan Seyahatnamesi», İstanbul 1975, s. 32.

138. Abdülkadir İnan: «Makaleler ve İncelemeler», Ankara 1968, s. 491.

rünür. Bu görünüm, Yunan mitolojisindeki Venüs'ün doğuşunu andırır.

Su destanında, genç hakan, ordu-ulus ile dolaştığı susuz bozkırlar boyunca yanında gümüşten bir havuz bulundurur. Her konak yerinde havuza su doldurtup içine ördekler, kazlar salar. Devlet ve ulus sorunlarını suyu seyre dalan bakışlarının dalgınlığı içinde çözümler.

Oğuz destanında, yüzünü törenleri süt ya da kımız olup eritecek güzellikteki kız su ve ağaç dekoru ortasında doğar. Bir göl ortasında bir ağaç ve ağacın kovuğunda Gök, Dağ, Deniz adlı çocukları doğuracak güzel kız...

Uygur destanında Tanrı-Hanları, Tuğla ve Selenga gibi, sularla çevrilmiş, kutlu ülkede doğar.

Bozkır insanı için su, kutsal yaşam kaynağıdır. Susuzluk yıkım ve umutsuzluktur. Göç destanında **«yada taşı»**nı Çinlilere kaptıran Türklere yazgı en büyük ceza olarak susuzluğu verir. Irmaklar kurur, göllerin suyu çekilir, gökler yağmur yağdırmaz. Türkler bu yüzden yurtlarını bırakıp başka topraklara göçmek zorunda kalırlar[139].

Yer-Suların simgelediği tapınç en belirgin biçimde Oğuzlarda izlenebilir. Oğuzlar oldukça geç dönemlerde bile, inançları doğrultusunda, suya girmezler. Yabancıların da yıkanmalarına engel olurlar. Çünkü eskiden beri bütün Türk ellerinde sürüp giden köklü bir inanışa göre, su kutludur ve arıdır. Yıkanmak, arı ve kutlu olan suyu kirletmek ve böylece büyük bir günah işlemek demektir. Bu ise uğursuzluğa ve büyük bir felâkete sebep olur. Oğuzlarda suya dalmak felâket getirecek bir büyücülüktür. Suya giren yabancılar dışında, bunları cezalandırma yoluna da gidilir[140].

Suya tapınım ile ilgili inançlar, Dede Korkut öykülerinde de işlenir. Kahramanlardan Salur Kazan'ın ırmağa seslenerek söylediği sözler şamanın yer ve su ilâhilerine benzer. Olay şöyle geçer:

«Kazan'ın önüne bir su geldi, Kazan:

---

139. Nihat ami Banarlı: y.a.g.e., c. I, s. 36.

140. Faruk Sümer: «X. Yüzyılda Oğuzlar», DTCFD, XVI. 3-4, 1958, s. 141-142.

— Su Tanrı'nın yüzünü görmüştür, ben bu su ile haberleşeyim, dedi. Görelim hanım nice haberleşti:

Çığnam, çığnam* kayalardan çıkan su!
Ağaç gemileri oynadan su!
Hasan'la Hüseyin'in hasreti su!
Bağ ve bostanın zineti su!
Âişe ile Fâtıma'nın nikâhı su!
Şahbaz atların içtiği su!
Kızıl develerin gelip geçtiği su!
Ordamın haberini bilir misin, desene bana,
Kara başım kurban olsun suyum sana!»[141].

İslâmlığa geçişten sonra suya tapınımın izleri başka Türk uluslarında da sürer. Başkurtlar bir gölde ya da ırmakta ilk kez yıkanacaklarında giysilerinden bir parça ya da kuşaklarından bir iplik koparıp suya atarlar. Bir köye yeni bir gelin gelince, kadınlar «su gösterme töreni» yaparlar. Gelinin süslerinden bir gümüş para koparıp suya atarlar. Bu gelenek Ural dağlarının doğusundaki kimi boylarda da görülür. Kazak geleneğine göre bir ırmağı ilk kez geçen kimse ırmağa bir şey atmalıdır[142]. **Müko** Sünnî Kazak Türkleri 19. yüzyılda kışları yıkanmazlardı. Şamanist inanç yüzünden Moğollar da sudan kaçarlar. 18. yüzyılda Moğollar arasında çok yaygın olan bu geleneği Cengiz Han yasalaştırmıştır[143].

KUTSAL DAĞ

Alevîler arasında kimi dağlar kutsal sayılır. Yaklaşık her Alevî köyünün kutsal saydığı bir iki dağ vardır. Yağmur yağmadığı yıllarda dağlara giderler, kurbanlar sunarlar. Yörük Türkmenler göç sırasında Toros dağlarına kurbanlar keserler. Edremit yöresi Alevîleri Kazdağı'nı kutsal

* Çağıl çağıl.
141. «Dede Korkut Hikâyeleri», s. 45.
142. Abdülkadir İnan: y.a.g.e., s. 491-492.
143. Abdülkadir İnan: y.a.g.e., s. 494.

sayarlar. Orada yattığı söylenen Sarı Kız'ı ulularalr[144]. Alevîler arasında Sarı Kız üzerine söylenceler anlatılır.

Dirliğini doğadan sağlayan, doğa ile iç içe yaşayan bir halkın, dağı kutsamasından doğal bir şey olamaz. En önemli barınım birimleri olan yaylaklar, otlaklar dağların bölümleridir. Dağlardaki görkemli kayalar ve koyaklar kutsallık kazanacaktır.

Alevîler arasında bir de «yapay dağ» diye tanımlayabileceğimiz uğurlu sayılan düşek kavramı vardır. Düşek, küçük taşlardan yapılan, bir kişinin anısını temsil eden kutsal yerlerdir. Düşeklere adaklar adanır. Bunlar da dağ tapınımının bir bölüğüdür[145].

Dağlar ve tepeler geçmişin bilinen en eski dönemlerinden beri yüksek ve gökyüzüne yakın oluşları yüzünden insanlar gözünde ulu, yüce ve kutsal sayılırlar. Tanrıların oturdukları yer sayılırlar. Buralar tanrılarla ilişkiye geçilen yerlerdir. İlk kez Sümer mitolojisinde kişileşir ve tanrılaşır. Eski Hitit metinlerinde her dağın ayrı bir tanrısı olduğu yazılıdır. Eski Yunanlılarda Olimpos Dağı kutsaldır. Eski Türklerde Ötüken Dağı da aynı durumdadır. İslâm mitolojisinde Kaf Dağı kutsal biçimde anlatılır.

Alevîlikteki kutsal dağ kavramı, böylesine değişik kültürlerde de vardır. Tüm bunlara karşın bizce Alevîlikteki kutsal dağ kavramı eski Türklerdeki yer-su tapınısının bir bölümüdür. Eski Türklerde kimi dağlar, belirli boyların tapıncı durumundadır. Böylece belli bir boyun kökeni yine belirli bir dağa bağlanmış olur. Büyük şamanların güçlerinin kökeni de yine dağlara dayanır. Boyların atasının belirli dağlar olduğu yaygın bir inançtır.

Göktürklerde, «iduk yer-su» olarak adlandırdıkları kutsal yer suyu bulunur. İnan, «Ecümiz apamıs tutmuş yersub» (ataların yönettiği yer-su) ile anlattıkları kavramın, hem koruyucu ruhlar, hem de «vatan» tapıncı olan yersu olduğunu belirtir. Bu vatan yer-suyu, Ötüken ve Budun

144. Doğan Avcıoğlu: Türklerin Tarihi I, İstanbul 1978, s. 355.

145. Kendi gözlemlerim. Sivas yöresindeki pek çok Alevî köyünde böyle düşekler vardır. Buralar saygı ile korunur.

inli dağları ve ormanları temsil eder. Kutsal yer-su ruhları Göktürklerin yazgılarını yönlendirir. Yer-suların bir işlevi Tonyukuk yazıtlarında açıkça görülür. Göktürklere düşman saldırıları, Tanrı Umay ve yer-su'ların yardımıyla gafil avlanarak basılmışlardır.

Han-yoan Dağı, Hunların her yıl Göktengri'ye kurban kestikleri dağdır. Hunların bundan başka, Gan-tsuan-an adındaki, Hundağı olarak anılan bir kutlu dağı daha vardır. Hundağı'nda kurban kesilerek içki içilir. Çin kaynaklarına göre, öbür Orta Asya halkları da Göktengri'ye yüksek dağlarda kurban keserler. Bunlardan başlayarak çağdaş şamanlığa uzanan ayinlerde dağ kültü hep ön sıradadır. Orta Asya dağlarının çoğu Türkçe ve Moğolca «kutsal, kutlu, büyük ata, büyük hakan» anlamlarına gelen sıfatlarla anılırlar[146].

Oba tapıncı adı verilen tapınç, Türk ve Moğollarda çok yaygındır. Bozkırda topraktan, dağ geçitlerinde taş yığınlarından yapılan yapay tepeler (höyükler) oba adıyla anılır. Buralar gerçek dağların yerini tutmak amacıyla yapılmışlardır. Altay ve Yenisey'deki belli belirsiz ve kalıcı olamayan toprak-taş yükseltileri, dağın manevî simgeleridir. Ortam uygun olduğunda zaten bu yükseltilere gereksinim duyulmaz[147].

KUTSAL GÖK

Alevîler arasında gök kutsal sayılır. Ay, güneş ve kimi yıldızlar kutsal sayılan nesnelerdir. Bu göksel nesneler, birtakım İslâm uluları ile özdeşleştirilir. Sözgelimi «Ay, Ali; Gün, Muhammed» olarak yorumlanır. Tanrı'nın yedi kat göğü yarattığı, sonra Ay'ı nur olarak bunun içine yerleştirdiği, Güneş'i bir kandil olarak astığına inanılır[148]. Muhammed, güneş gibi açıktır, aydınlıktır, gündüzdür. Ali

146. Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.e., s. 72 ve Ümit Hassan: y.a.g.e., s. 121-122.

147. Ümit Hassan: y.a.g.e., s. 124-125.

148. Yahya Benekay: Yaşayan Alevîlik, İstanbul 1967, s. 103.

ise gizem olduğu için «aydır» ve karanlığı aydınlatır. Muhammed görünümdür, Ali özdür. Zühre Yıldızı Fâtıma olarak düşünülür. Fâtıma, Zühre Yıldızı gibi nurlu olarak düşlenir. Güzeller güzelidir, namusun, erdemin sembolüdür. Göksel nesnelere saygı duyulur. Güneşe karşı işemek, ayı parmakla göstermek günah sayılır. Çocuklar dolunayı parmakla gösterdiklerinde parmakları ısırtılır[149].

Göğü kutsama eski Türklerde de vardır. Orta Asya bozkırlarında kurulan Hun, Gök-türk, Moğol gibi çeşitli imparatorluklarda en büyük tanrı Gök Tanrı'dır. Gök Tanrı, gökteki bütün yıldızları, güneş ve ayı kapsayan nesnel bir varlıktır. Bu göksel nesnelerin tümüne Tanrı denir. Onların canlı olduğuna, ruh taşıdığına inanılır[150].

Gök Tanrı'ya tapma, eski Türklerde egemen bir inançtır. Gök Tanrı bozkır halkları inancında tek yaratıcı olarak gözükür. Din sisteminin merkezinde yer alır. Hun, Tabgaç, Gök-türk, Uygur Türkleri Gök Tanrı'ya kurbanlar sunarlar. Orhun yazıtlarında çok yerde «tengri», kimileyin de «Türk Tengrisi» biçiminde anılan kavram ulusal bir tanrı olarak düşünülür[151]. Gök-Türklerin Çin'den ayrılarak bağımsız bir devlet kurmaları onun isteği ile gerçekleşir. Hakanı Türklere Tanrı vermiştir. Tanrı, hakanı bırakıp gittiği için toplumu perişan etmiştir. Gök-türk hakanlığının kurucuları Bumin ve İstemi'yi Türk töresini yürütmeleri için Tanrı tahta çıkarmıştır. Şafak söktüren, bitkiyi yaratan ulu Tanrı'dır. O yaşam verici, yaratıcıdır. Böylece Tanrı, eşi ve benzeri olmayan, insanlara yol gösteren, onların varlıklarına egemen olan, cezalandıran, ödüllendiren bir ulu kavramdır. Bu göksel tanrı düşüncesinin, Şamanlıkla ilgisi bulunmaz. Ancak, daha sonra Türkler arasında yayılan Şamanlık, bu Gök-Tanrı anlayışına dokunmaz. Onu kendi amacına hizmet ettirecek bir biçime sokmayı başarır[152].

Şaman inancına göre, Güneş-ana ile Ay-baba'nın iki-

149. Kendi gözlemlerim.
150. Doğan Avcıoğlu: Türklerin Tarihi I, s. 351.
151. İbrahim Kafesoğlu: y.a.g.e., s. 56.
152. Ümit Hassan: y.a.g.e., s. 103.

si de kötüye karşıdır. Şamanların bir görevi de Güneş ile Ay'ın kazanmalarını kolaylaştırmaktır. Yakutlara göre, güneş ve ay, ikisi de, «tanrı»dır ve ikiz kardeştir. Yine dikkat edilmelidir ki, Şaman «cübbe» ve «külâh»ında güneş simgeleri bulunur. Yakutistan'ın kuytu yerlerinde evlerin kapıları kesinlikle doğuya açılır[152].

Altay Şamanlığının en büyük tanrısı «Ülgen»dir. Sözcük «büyük», «ulu» anlamına gelir. Ülgen ay ve güneşin ötesinde, yıldızların üzerinde yaşayan, iyilik eden bir varlıktır. Ona giden yolda yedi ya da dokuz engel vardır[153]. Bartold, Altaylılarda güneş tapıncının çok eski olduğunu belirtir. Altaylılar kurban ettikleri atın başını doğuya çevirirler.

KUTSAL EŞİK

Eşik de Alevîler arasında kutsal sayılır. Eşiğe basmak günahtır. Kesinlikle eşiğe basılmaz. Dinsel tören salonuna girerken ilk önce eşik niyaz edilir. Dede ocaklarının eşikleri kutsal sayılır. Buralara dilek dilenir[154]. Tahtacılar en ilkel barınağın kapısına bile hemen tahtadan bir eşik koyarlar.

Alevîler eşiğe saygıyı İslâm'a bağlarlar. Alevîlere göre eşik, Hz. Ali'nin sembolüdür. Halk arasında yaygın kimi söylencelere göre 12 imamlardan biri eşik üzerinde öldürülmüştür. Bu yüzden eşiğe basmak günahtır.

Eski Türkler, kapı çevresine yerleşmiş güçler olduğuna inanırlar. Bu, çekinilen güç evè mutluluk sağlar. Bir evin eşiğine basan kişi öldürülür. Orada evi koruyan bir tür eşik tanrısı yaşadığına inanılır[155].

---

153. Abdülkadir İnan: Eski Türk Dini Tarihi, s. 20-21.

154. Kendi gözlemlerim. Evimiz Şah İbrahim Velî ocağı olduğu için köyde düğün olunca gelin ilk bizim eşiğimizi öper, sonra kendi evine giderdi. Bu niyaz ile kurulacak yuvanın sağlam olacağına inanılırdı. Ayrıca çok yaşlı kadınların sabahın erken saatlerinde eşiğimizde dua ettiklerine çocukluğumda çok tanık olmuşumdur.

155. Doğan Avcıoğlu: y.a.g.e., s. 357.

KUTSAL AĞAÇ

Kızılbaş-Alevîler arasında, ağaç önemli kutsal nesnelerden biridir. Özellikle kayın kutsal sayılır. Hemen her Kızılbaş köyünde kutsal sayılan bir ağaç dalı bulunur. Buna «erkân» denir. Erkân, en titiz biçimde evde saklanır. Inanca göre erkânı yabancılar göremez. Kolluk güçleri aramaya geldiğinde kendiliğinden gizlenir. Dedenin teslim ettiği evden başka evde durmaz. Başka bir eve götürüldüğünde gece yılan olup yeniden eski yerine döner. Dileği olanlar gelip onu ziyaret ederler.

Erkân'ın dinsel törende önemli işlevi vardır. Tüm toplum görüldükten sonra erkân ortaya çıkarılır. Su ile yunur. Dede ile rehber erkânı tutar. Tüm topluluk erkânın altından geçer. Herkesin sırtına erkân sürülür. Böylece bireyler tüm günahlardan arınmış, aklanmış olur. Sonra herkes erkânın suyundan içer[156].

Erkân, Bektaşîlerde bulunmaz. Bu, Kızılbaş inançları ile Bektaşî inançları arasında önemli bir ayrımdır. Bektaşîler Kızılbaşların bu inancı ile alay ederler. «Ağaç ile eşek sürürler» diyerek, bu inancı anlamsız bulduklarını belirtirler. Kızılbaşların ağaca taptığını söylerler. Bektaşîlerde görüm'ün son günü baba, elini taliplerin sırtına sürer. Bu yüzden Kızılbaşlar «erkâncılar», Bektaşîler «pençeciler» adı ile anılırlar.

Kızılbaşların ağacı ve ormanı kutsadıkları üzerine elimizde sayısız örnek var. Kimileyin bir ağaç, kimileyin ormanın bir bölümü, ya da tüm orman kutsal sayılır. Kutsal sayılan direkler, ağaçlar vardır.

Malatya'nın Ballıkaya köyündeki Karadirek kutsal sayılır. Söylenceye göre Karadirek'i, 17. yüzyılda Erdebil'den Ballıkaya'ya gelen Şah İsmail torunlarından Şah Veli asa olarak getirir. Daha sonra köye yapılacak tekkeye direk olarak konur. Kadınlar çocukları olmadığında karadireğe sarılırlar, genç kızlar dileklerde bulunurlar. Karadirek bu işlevini 1935 yılına değin sürdürür. Bu yıl köyden birinin yaptığı ihbar üzerine kolluk güçleri gelip Karadirek

156. Kendi gözlemlerim.

tekkesini yıkarlar. Karadireği ise parçalayıp yakarlar. Halk karadireği yakan jandarmaların kente dönerken felç olduklarına inanır[157].

Yine Malatya'nın Köylüköyü yakınındaki Kurt Veli koruluğu kutsal sayılır ve en küçük ağaç kesilmez. Bu ormandan ağaç kesenlerin çarpılacağına inanırlar[158].

Geçimi ağaçtan olan Tahtacılar ağacı adeta özür dileyerek keserler. Türkmen bu vefalı geçim kaynağına karşı sonsuz saygılıdır. Ağaç kesiminden önce törenler yaparlar. Kurbanlar keserler, eti topluca yerler. Ancak bu törenden sonra ağaç kesimi olası olur[159]. Muharrem ayında ve hafta içinde salı günleri kesim yapılmaz. Yeniden işe başlayacak olanlar da ağaçlar için dua ederler.

Tahtacılar en çok sarıçam, lâdin, köknar ağaçlarına saygı duyarlar. Ağacı kutsama olayı yörüklerde vardır. Yörükler karadut ve katran ağacını kutsal sayarlar.

Ağacı kutsama Doğu Anadolu'daki Kızılbaş Kürtler arasında da önemini korur. Siirt, Tunceli, Adıyaman ve Elâzığ illeri yöresindeki Kızılbaş köyleri şuraya buraya serpiştirilmiş gibi duran meşe ve ardıç ağaçlarını kutsarlar.

---

157. 1986 yazında Ballıkaya köyüne yaptığımız araştırma gezisinde yerinde öğrendiğim bilgiler.

158. Kurt Veli koruluğu üzerine şöyle bir söylence anlatılır: 19. yüzyılın ikinci yarılarında Köylüköyü Sünnîdir. Şubat ayında bir Alevî dedesi âşığı ile Köylüköyü yakınlarından o yakınlardaki Alevî köylerinden birine gitmektedir. Köyün çobanları, dede ile alay ederler. Dedenin uzun sakalına, saçına söverler. Dede, âşığına atını tutmasını buyurur. O anda bir kurt olur. Tüm sürüyü parçalar. Çobanlar korku içinde köye koşarlar. Olup bitenleri anlatırlar. Ancak köylüler çobana inanmazlar. Sürülerin olduğu yere geldiklerinde gerçeği görürler. Dede salt tüm sürüyü kırmakla kalmamıştır. Ağıllardaki kuzuları da kırmıştır. Bunun üzerine köylüler dedenin ermiş olduğuna inanırlar. Koşup dedenin ardından giderler. Alevî olurlar. (Bu kuramsal olarak olanaklı değildir. Ancak kimi durumlarda sonradan Alevî olmuş topluluklar vardır). Dede köyü talipliğe kabul eder. Hemen asasını oraya atar. «Bu benden size anı kalsın» der. Asadan «Kurt Velî korusu» yeşerir. Koru günümüzde de aynı titizlikle korunur.

159. Doğan Avcıoğlu: y.a.g.e., s. 359.

Yılın belli dönemlerinde özellikle Temmuz ve Ağustos ayı içinde kimi Kurmançı Kürt oymakları bayramlık giysilerini giyerler. Kadınlı erkekli öbekler oluştururlar. Deyişler, dualar okuyarak bu ağaçları ziyarete giderler, törenler düzenlerler. Tören sırasında adaklar, kurbanlar sunarlar. Ağaç dallarına dilek çaputları asarlar. Benzer törenler başka Kızılbaş Kürt oymaklarında da görülür[160].

Ağacı kutsama eski Türk inançlarında da vardır. Şaman dinsel törenlerinde kayın ağacının önemli yeri bulunur. Şaman gökyüzüne yaptığı yolculuğu ağaç ile gerçekleştirir. Göğe kurban kesilirken «bozkırın uzay adamı» Şaman gök gezisine çıkar. Davulunu çalarak cinleri, perileri toplayan Şaman'ın elindeki ip ya da asa, bir kozmik bölgeyi öbürüne bağlayan yoldur. Kayın ağacı dalından dokuz basamaklı merdiven benzeri ağaç bulunur. Kurban edilen hayvanın ruhu, ağaç ve sırıkların çizdiği gök yolculuğuna çıkar. Tören iki gece sürer. İlk gece Şaman, güneş batınca bir kayın ormanına girip uygun bir yer seçer. Oraya çadır kurulur. Şaman çadırın gövdesine, önceden dokuz basamak oyulmuş bir kayın ağacı yerleştirir. Kayının yaprakları duman deliğinden çıkar. Şaman sırtına bir kayın dalı yerleştirdiği açık renk bir at seçer. Çadıra gidip kapanır. Gök yolculuğuna hizmet edecek yardımcı ruhları çağırır. Bu ruhlar kayın ağacı yolunu izleyerek gelirler.

İlk geceki bu tören, şarkılar, danslar ve kurbanın öldürülmesiyle son bulur. İkinci gece gök yolculuğu başlar. Şaman çadırdaki kayın ağacı çevresinde dönerek Gök'e tırmanmaya koyulur. Kayın gövdesine oyulmuş her basamak Gök'ün bir katını temsil eder. Gök'ün katlarında Tanrılar insanlar gibi yaşar. Şaman kayın ağacı çevresinde dönerek, basamaklarına ayağını koyarak gök katlarını birer birer tırmanır. Gücüne göre yedinci, dokuzuncu hatta daha yüksek katlara çıkar. Tanrılarla konuşur[161].

Günümüzde yaşayan Şamanlıkta da ormanın tümü

160. Ahmet Yaşar Ocak: y.a.g.e., s. 90.
161. Doğan Avcıoğlu: y.a.g.e., s. 360-361.

kutsal sayıldığı gibi, kimi ağaçlar da kutsanır. Şamanlığın en çok kutsal saydığı ağaç kayın ağacıdır. Doğu Türkistan'ın Müslüman kâmları hastayı efsunla sağaltırlarken yanlarında kayın ağacı bulundururlar. Altaylı Sagay, Kaç, Televüt ve başka ulusların kâmları kayın ağacı bulunmadan tören yapamazlar. Bu ağaç yalnızca bir tören unsuru değildir. Kendisine tapılan kutlu bir varlıktır. Kâm davullarında kayın resmi bulunur[162].

Türk boylarının kökenini anlatan söylencelerde ağaç önemli bir yer tutar. İnsanlığın yaratılışı konusundaki Türk düşüncesine göre Tanrı, yeryüzündeki dokuz insan türünü, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı bir ağaç gövdesinde barındırır. Yerden dokuz dallı ağacı yükseltir. Her dalın altına bugünkü insanlığın atalarından birini yaratır. Bu dokuz insana ağaç gölgesinde barınmayı, bir yaratılış bilgisi olarak verir.

Hun destanında Oğuz Han'ın Gök, Deniz, Dağ adlı küçük oğullarını doğuran kadın, göl ortasındaki kutsal bir ağacın kovuğunda yaratılır. Destanın İslâmlıktan sonraki biçiminde, yavrusunu ağaç kovuğunda doğuran kadının bu oğluna «Kıpçak» adı verilir. «Oyuk ağaç» anlamına gelen Kıpçak Türkleri bu çocuğun soyundan gelirler.

Uygur söylencesinde, Uygur hanı ve Tanrı'nın oğlu Bügü Han, Tuğla ve Selenga ırmakları arasındaki kutsal ağacın kovuğunda ağaçtan türer[163].

Dede Korkut hikâyelerinde Basat, «Atam adını sorarsan, kaba ağaç, anamın adını dersen kağan aslan» diye seslenir[164]. Kazan Bey oğlu Uruz ağaca :

«Ağaç ağaç der isem sana arlanma ağaç!
Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç,
Şah-ı Merdan Ali'nin düldülünün eğeri ağaç,
Zülfikâr'ın kını ile kabzası ağaç»[165].

---

162. Ümit Hassan: y.a.g.e., s. 118.
163. Nihat Sami Banarlı: y.a.g.e., s. 31 ve Ümit Hassan: y.a.g.e., s. 118.
164. Orhan Şaik Gökyay: y.a.g.e., s. 134.
165. Orhan Şaik Gökyay: y.a.g.e., s. 50.

diye seslenir. Dede Korkut'ta işlenen ağaç sevgisi 16. yüzyılda Kızılbaş ozan Pîr Sultan Abdal'ın dizelerine yansır:

Öt benim sarı tamburam
Senin aslın ağaçtandır
Ağaç dersen gönüllenme
Kırmızı gül ağaçtandır.

Ali, Fâtıma'nın yârî
Alı çekti Zülfikâr'ı
Düldül atının eğeri
O da yine ağaçtandır.

UĞURLU HAYVANLAR

Alevîlikte sevilen ve sevilmeyen hayvanlar vardır. Birtakım hayvanlar kutlu sayılır. Bir bölümünün ise uğursuzluğuna, kirli olduğuna inanılır. Uğurlu bilinen hayvanlar şunlardır:

Turna: Alevi Türkleri arasında uğurlu sayılan hayvanların başında gelir. Turna bir semahın da adıdır. Pek çok Alevî ozanın şiirlerine konu olur. Pîr Sultan Abdal, **«Hazret-i Şah'ın avazı, turna denen bir kuştadır», «Turnaya vermiş sesini»** diye tutmayı kutsar.

Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'ne göre Horasan erenleri bir toplantıya Ahmed Yesevî'yi çağırmak isterler. Yedi eren turna donuna girip Türkistan'a uçarlar. Durum Yesevî'ye ayân olur. Kalkıp Semerkant sınırına, Seyhun denen taşkın suyun üstüne gelir. Horasan erenleriyle orada buluşur. Horasan erenleri, şeyhin ayağını öperler. «Size ne malûm değil, biz sizi çağırmaya geldik» derler. Ahmed Yesevî, Horasan erenleri ile birlikte yeryüzüne iner[166].

Turna öbür Türk boyları arasında da kutsal sayılan bir hayvandır. İbn-i Fazlan, Başkurt Türklerinin turna kuşuna taptıklarını söyler[167].

---

166. «Velâyetnâme» (Hazırlayan: A. Gölpınarlı), İstanbul, 1958, s. 14-15 ve Fuad Köprülü: «Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar», Ankara, 1981, s. 33.

167. «İbn-i Fazlan Seyahatnâmesi», İstanbul 1975, s. 43.

Güvercin : Turnada olduğu gibi güvercin avlanması da hoş karşılanmaz. Güvercin ögesi birçok Alevî ozanınca işlenir. Hacı Bektaş söylencesine göre, Hacı Bektaş, Horasan'dan Anadolu'ya güvercin donunda gelir. Evliyâların güvercin donunda geldiklerine inanılır.

Güvercin eski Türk inançlarında uğurlu sayılan, tanrı görülen kuşlardandır.

Geyik : Alevîlerce ulu sayılan hayvanlardandır. Geyik avı günah sayılır, uğursuzluk getireceğine inanılır. Hacı Bektaş, Abdal Musa gibi Alevî ululara geyik donuna girerler. Orhan Gazi'nin çağdaşı Geyikli Baba, tam bir geyik-insandır. Geyikli Baba, Abdal Musa'ya geyik sütü sunarak onu da geyik türü ile akraba yapar[168]. Ünlü Kızılbaş atası Dede-Kargın geyik derisinden taç giyer.

Geyik eski Türklerde kimi boylar arasında kutsal sayılır. Eberhard'a göre eski Türk uyruklarında, geyik söylencesi kurt söylencesi kadar önemlidir[169]. Özellikle Geyikli Baba'nın geyiğe binerek gezmesi motifi, hemen aynıyla Şaman dualarında bulunur[170].

Kurt : Çağdaş Alevîler arasında tüm zararlarına karşın hoşgörü ile anılır. Kimi dedelerin kurt soyundan geldiği söylenir. Ya da dede soyu ile kurt soyu arasında ilişki kurulur[171]. Buyruk'ta bir kız, kurt donuna girmiş bir evliyâ ile evlendirilir[172].

Kurt özgürlüğün sembolüdür. Özgür bir canlıdır. Özgürlük tutkunu Anadolu halkı bu yüzden kurda hayranlık duyar.

Eski Türk inanç ve söylencelerinde kurt eşsiz bir yer

---

168. Doğan Avcıoğlu: «Türklerin Tarihi I», İstanbul 1978, s. 385.

169. Eberhard: «Çin'in Şimal Komşuları», Ankara 1942, s. 92.

170. Abdülkadir İnan: «Şamanizm», s. 83.

171. Sözgelimi kendi soyumun geçmişi böyle bir söylence ile anlatılır. Ocağımız şimdilerde bile kurt ocağı sayılır. Tarlalara zarar veren kurtçuklara bizim ocağın külünden serpildiğinde öleceklerine inanılır.

172. «Buyruk» (Bozkurt), s: 46.

tutar. Totem dönemi yaşayan Türklerin ongunu bozkurt'tır. Bozkurt, destanlarda Türkün yaşam gücünü simgeler. Borzkurt bu destanlarda tanrı kurt, ana kurt, altın bayrak adları ile anılır. Türkler önce kurda tanrı diye taparlar. Sonra kendilerinin bozkurt soyundan geldiklerine inanırlar. Destan kahramanları bozkurta benzetilir. Onlarda uzak yakın birer bozkurtluk aranır. Hakanların vücutlarına bozkurt görüntüsü işler.

Kurt-ata efsanesinin çok eski dönemlerde Hunlar çevresinde ortaya çıktığı varsayılır. M.Ö. 11. yüzyılda Balkaş gölü ile Tanrı Dağ arasında yaşayan Wu-sun boylarında, kurt-ata söylencesi ile karşılaşılır. Hunlarla ilişkili bu Wu-sun efsanesi, Hunlarda kurt-ata söylencesinin bulunup bulunmadığını kanıtlamaz. Ancak Hunlardan inen ya da Hunlarla akraba bulunan Türk boylarında kurt söylencesi yaşar[173]. Gök-türkler ve Moğollarda gök böri (mavi kurt) söylencesi yerleşir.

Göktürk destanına göre Türk soyunu büyük bir kırımdan, annesi bozkurt olan bir prens kurtarır. Anası bozkurt olduğu için öldürülmeyen genç tek başına sağ kalır. Sonra yaz kış Tanrıların kızlarıyla evlenir. Türkler bu evlenmenin çocukları olarak çoğalırlar. Bu evlenmeden doğan ilk oğulun adı «Türk»tür. Türk'ün on çocuğundan birinin adı Asena, yani bozkurt'tur. Bu ad Asena'ya eski analarının adını yaşatmak için verilmiştir.

Başka bir söylencede anne kurt, önce bir kurtarıcı; sonra anne olarak anlatılır. Sağ kalan tek Türk'ü bu dişi kurt korur, besler. Yeni Türk kuşakları, dişi kurt ile elleri ayakları kesik tek Türk çocuğunun evlenmesinden türer. Bu evlenmeden doğan çocuklardan biri Asena'dır. Asena atalarını unutmaz. Herkesin de atasını bilmesini ister. Çadırın önüne bir direk diktirir. Üzerine altından bir kurt başı koyar. Bu kurt başı Türk'ün ilk bayrağı olur.

Türkler ebedî yurtları Ergenekon'dan çıktıkları zaman hanlarının adı Börte Çene «Bozkurt»tur. Uygurların Türe-

173. Doğan Avcıoğlu: y.a.g.e., s. 388.

yiş destanında ise Tanrı, bir erkek kurt biçiminde yere iner.

Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan hanlığını ilân etmek için verdiği şölende «Kök börü bolsıngıl uran!» (Bozkurt sesi parolamız olsun) diye seslenir. Bir sabah tan ağarırken Oğuz'un çadırına gök tüylü, gök yeleli, büyük bir erkek kurt girer. Bu kurt çadırın içine süzülen bir ışıktan doğmuştur. Gök tüylü, gök yeleli kurt, Oğuz'a «Ey Oğuz, ben senin ordularının önünde yürüyeceğim» der. Kurt orduların önüne düşer. O yürüyünce ordular da yürür. Onun durduğu yerde ordular da durur. Düşmanla yapılan savaşı Oğuzlar kazanır[174].

Türkler Asya topraklarında düşmanlarının üzerine bozkurt sesi bağırarak atılırlar.

Yılan : Alevîler arasında eski dönemlerde kutsanan bir hayvandır. Giderek önemini yitirmiştir. Günümüzde de çeşitli kutsal nesnelerin yılan donuna girdiği ve canlandığı üzerine söylenceler anlatılır. Kimi ziyaret yerlerinde kutsal yılanların bulunduğuna inanılır[175]. Şahmeran öyküsünde öykü kahramanı kızın başı insan, gövdesi yılandır. Birçok öyküde şanssızlığa uğrayan kahraman, yılan donuna girer. Anadolu'da Arı kraliçenin kızı Balkız, Yılanlar kıralı ile aşk yapar[176]. Yılanı fetheden insan-ı kâmil sayılır. O kimse dört duvarı dost edinmiş olgunluğun doruklarına ulaşmıştır.

Yılanı kutsama eski Türk inançları arasında vardır. Kimi Türk boylarının bu tür hayvanlara taptıkları bilinir. Türk toteminde yılan kutsal hayvandır. On iki hayvanlı Türk takviminde yıllardan birinin adı yılan yılıdır. Altaylı Şamanlar törende giydikleri cübbede paçavradan ve uzun ipliklerden yapılmış ejder simgeleri bulundururlar. Yılan-

174. Nihat Sami Banarlı: y.a.g.e., s. 32-33.

175. Kendi gözlemlerim. Köyümüzün yakınında yüksek bir dağ başında «Kızlar» adlı bir ziyaret yeri vardır. Burada üç öbek taş yığını (düşek) vardır. İnanışa göre, burada üç kutsal yılan bulunur. Gerçekte bunlar yılan donuna girmiş kızlardır. Bu dağın adı da «Kızlar Dağı»dır.

176. Doğan Avcıoğlu: y.a.g.e., s. 365.

ejder'in Şamanlığa «Güney» etkisiyle sonradan girmesi olasıdır[177]. İbn-i Fadlan, Başkurt Türklerinin yılana tapanların bulunduğunu söyler[178].

At: Alevîlerin sevdikleri hayvanların başında gelir. Alevî ozanların şiirlerinde bol bol işlenir. Alevî söylencelerine konu olur. Alevî semahlarından birinin adı «Kır at» semahıdır.

Atlı göçebe uygarlıklarda at önemli bir rol oynar. Bu yüzden eski Türkler arasında da atı kutsama vardır. Türk mezarlarında insan kemiklerinin yanında at kemikleri ile karşılaşılır.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un çocukluğu şöyle betimlenir:

«At sürüleri güder, ata binerdi. Av avlardı.»

Oğuz daha ilk yiğitliğinde bir ormanda bir canavarı, at sürülerini ve halkı yediği için öldürür.

Atlar savaşlarda alpler gibi önem görürler. Göktürk yazıtlarında Bilge Kağan ve Kültegin'in hangi atlara bindiği sürekli vurgulanır.

Dede Korkut'ta at sevgisi çok önemlidir: Sık sık yinelenen bir sabah betimlemesi bulunur. Göçer evli Türkler arasında sabahın oluşu nasıl, hangi sesler, hangi hareketlerle belli olur, onu anlatır.

Salkım salkım tan yelleri estiğinde,
Sakallı bozaç turgay sayradkta,
Bidevi atlar sahibini görüb okradukta,
Sakalı uzun tat eri banladıkta,
Aklı-karalı seçilen çağda,
Soylu Oğuz'un gelini, kızı bezenen çağda[179].

Sabah olunca iki olay önemle vurgulanır.

— Türk kızları sabahın ilk işi olarak yıkanıp, süslenip giyinirler. Erkeklerin karşısına kesinlikle süslü, giyimli çıkarlar.

177. Ümit Hassan: y.a.g.e., s. 185-186.
178. «İbn-i Fazlan eyahatnâmesi», s. 43.
179. Orhan Şaik Gökyay: y.a.g.e., s. 35.

— Erkekler sabah olur olmaz atlarının yanına koşarlar. Atlar kendilerine bakıp sevecek, okşayacak bu sahipleri görünce sevinip kişnerler. Oğuz illerinde sabah, ezan sesleri, kuş cıvıltıları kadar, at kişnemeleriyle belli olur[180].

Yine aynı öykülerde Bamsı Beyrek boz atını şöyle över :

Açık açık meydana benzer senin alıncığın!
İki Şepçerağa* benzer senin gözceğizin!
İpeğe, ibrişime benzer senin yeleciğin!
İki ikiz kardaşa benzer senin kulacığın!
Eri muradına erdirir senin arkacığın
At demem sana, kardaş derim,
Kardaşımdan yeğ!
Başım beraberi,
Başıma iş geldi yoldaş derim,
Yoldaşımdan yeğ[181].

Köroğlu Destanı'nda da at büyük önem taşır. Nitekim Köroğlu'nun şiirlerinden biri bozularak Alevîler arasında Kırat semahı çalınıp oynanır :

İnişe gidince ceylân inişli
Yokuşa gelince keklik sekişli
Karakuş oyunlu bozkır bakışlı
Kız yeleli alma gözlü kır atım.

Kaz : Kaz, Tahtacı diye anılan Egeli Alevîlerce kutsal sayılır. Tahtacılar yaşamlarını ağaç işleri ile kazanan Türkmenlerdir.

Tahtacılar yakalarına çember ya da yuvarlak içine çapraz iki kaz ayağı işlerler. Bu her Türkmenin iş elbisesinin yakasına ve omuzlarına yakın bir yerine dikilir. Çalışırken giydiği giyside ilâhî bir uğur getiren sembol

180. Nihat Sami Banarlı: y.a.g.e., s. 35.

* Şepçerağ : Su sığırının kimi geceler otlamak için karaya çıktığı zaman yere koyup aydınlığında otladığı ışık veren bir masal taşı.

181. Orhan Şaik Gökyay: y.a.g.e., s. 68.

sayılır. Ege'de Türkmenlerin yaşadığı bölgede dağlardan birinin adı «Kaz Dağı»dır. Bu dağ kutsanarak ziyaret edilir[182].

Dede Korkut hikâyelerinde kızlar hep kaza benzetilir.

Kuzey Türkleri arasında da kaz kutsaldır. Gökyüzüne yükselerek Şaman, ağaç ya da kaz üzerinde yolculuğunu yapar. Radloff'un anlattığı gök yolculuğunda, tören hazırlıkları tamamlanınca, Şaman çadırdan çıkar. İçi otla doldurulmuş bir kaza biner.

Kaz onun yardımcı ruhudur. Kaza binen Şaman göğe uçuyormuş gibi kollarını kazın kanatlarına benzer biçimde çırpar. Şaman'ın artık kanatları vardır. Şaman, kazı öven şarkılar söyler. «Yüksel göğe ey kuş!» der. Kaz da Şaman'ın ağzıyla cevap verir. Böylece Şaman, kaz gibi şarkı söyler ve onun duygularını dile getirir. Daha sonra Şaman, kaz üstünde kurban edilecek atın ruhunun peşine düşer. Ruhu kovalama ve yakalama taklidi yapar[183].

UĞURSUZ HAYVANLAR

Tavşan : Alevîlerce uğursuz sayılan hayvanların başında gelir. Biçimsel bakımdan Alevî ve Sünnî Müslümanları ayıran en belirgin ögelerden biridir. Sünnîlerin aksine Alevîler tavşan yemezler. Sünnîler, Alevîlerin üzerinden tavşan geçen tarlayı yedi yıl ekmediklerini söyleyerek bu inançla alay ederler. Tavşan, İran Sünnîliğinde de kirli sayılır. Tavşan eti Şiîlerce de yenmez.

Alevîlerin neden tavşan yemedikleri üzerine halk arasında değişik söylenceler anlatılır. Bektaşîliğin İçyüzü adlı kitapta verilen bilgilere göre Bektaşîler şu nedenlerle tavşan yemezler :

Tavşan denen yaratık türlü hayvanlara benzer. Kafasıyle kediye, kuyruğu ile domuza ve hatta hayız görmesi

182. A. Yılmaz: «Tahtacılarda Gelenekler», Ankara 1948, s. 13-14.

183. Radloff: Sibirya'dan Seçmeler, İstanbul, s. 241 ve Doğan Avcıoğlu: y.a.g.e., s. 382.

ile insana benzer yerleri vardır. Bu benzerlikleri taşıyan hayvanların hiçbirinin eti yenmez. Ayrıca bu hayvanın birleşme, doğurma biçimlerinde de gariplikler vardır. Tavşanda et olarak bir gram bir şey bulunmaz. Pıhtılaşmış kan külçesidir. Pişirmek için de çok malzemeye gerek vardır[184].

Halk arasında da buna benzer söylentiler vardır. Sünnîlere göre ise tavşan, Hz. Ali'nin atını ürküttüğü için Alevîler tavşanı sevmezler ve yemezler[185]. Alevîler bu tür söylentilerin suçlama olduğunu ileri sürerler. Bektaşîliğin İçyüzü'nde yazar benzer bir suçlamaya örnek verir: «Sözde tavşan, Hz. Ali'nin kedisidir. Bektaşîler bu nedenle tavşanı yemezler». Yazar, Bektaşîlerin tavşanın sağlığa zararlı olduğunu bildikleri için yemediklerini savunur[186].

Ancak bunların hiçbiri inandırıcı gerçek neden olamaz. Tavşan yasağı Ön-Asya dinlerinde bulunmaz. Büyük olasılıkla bu inanç İç-Asya kaynaklıdır. Tavşan eski Türk totemidir. Totemde sevilen ve saygı duyulan yönlere karşılık, nefret edilen yanlar da vardır. Tavşan için Alevîler arasında zamanla nefret edilen yan ağır basmıştır[187]. Radloff'un anlattıklarına göre, Tatar ve Teleüt köylerinde her evin yanında tavşan derisi gerilerek dikilmiş kayın ağacı bulunur. Bu tavşan derisi çürüyünceye değin alınmaz. Çürüdükten sonra yeniden hazırlanmış deri kayın ağacına asılır. Yılda iki kez, ilkyaz ve sonyaz dönemlerinde deri üzerine süt dökülür. Yer ve gök tanrılarına kurbanlar kesilir[188].

Keklik : Alevîler kekliği sevmezler. Keklik, kızıl ayaklıdır. Halk arasında anlatılan bir söylentiye göre keklik, Hz. Hüseyin şehit edildiğinde ayaklarını onun kanına basmıştır.

184. M. Tevfik Oytan: «Bektaşîliğin İçyüzü», İstanbul 1970, s. 275-276.
185. Mehmet Eröz: Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik, İstanbul 1977, s. 415.
186. M. Tevfik Oytan: y.a.g.e., s. 276.
187. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 415.
188. Radloff: «Sibirya'dan I», İstanbul 1955, s. 340.

Bir Türkmen, kekliğin neden sevilmediğini şöyle savunur: «Keklik, vaktiyle bir ulu atanın, bir ünlü dedenin saklandığı ağacı onun düşmanlarına göstermiş, hainlik etmiş ve düşmanlara o ulu kişiyi öldürtmüş. Onun için o günden beri kekliğin gagası ve ayakları kana boyanmıştır; hâlâ da kırmızıdır»[189].

Bu savın doğru olması olanaksızdır. Kekliğin sevilmemesi, sonuçta tek tanrılı dinlerden önceki inançlara uzanır. Ve büyük olasılıkla kekliğin sevilmemesi eski Türk inançlarından kaynaklanır.

Katır: Tanrı'nın lânetli hayvanı olduğu, bu nedenle dölü olmadığına inanılır ve sevilmez.

Bu da büyük olasılıkla eski Türk inançlarına dayanır. Keklik ve katırın sevilmemesi tavşanda olduğunca katı değildir. Giderek önemini yitirmiştir.

KELİME-İ ŞAHÂDET

Kelime-i şahâdet, Müslüman olmak için baş koşul olan tümcedir. «Allah'dan başka Allah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna tanıklık ederim» anlamındadır.

Kelime-i şahâdet, Alevîlerce de kabul edilir ve uygulanır. Ancak kimi Alevîler kelime-i şahâdetin sonuna «Aliyyul veliyullah», «Ali, velîdir» sözünü eklerler.

NAMAZ

Namaz, dua ederek yere kapanmayla gerçekleştirilen tapınım biçimidir. Her Müslüman, sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde olmak üzere günde beş kez namaz kılmakla yükümlüdür. İnanca göre beş vakit namaz, Peygamberimiz Muhammed mi'racdayken farz olunmuştur. Bunlar yapılması zorunlu olan namazlardır. Ayrıca, cuma, bayram, cenaze namazları da vardır. Bunları kadınlar kılmazlar. Ramazan geceleri yatsı namazından sonra kılı-

189. Ali Rıza Yalman (Yalkın): «Cenupta Türkmen Oymakları», Ankara 1977, s. 13-14.

nan yirmi rekâtlık teravih namazı da vardır. Namazın birçok kuralları ve koşulları vardır. Namaza başlanmadan önce abdest alınması gerekir. Namaz kılınırken kıble adı verilen Kâbe yönüne yönelme zorunludur. Gün doğarken, güneş tam tepedeyken ve gün batarken namaz kılınması yasaktır.

Günde beş kez kılınması gereken ve İslâm'ın beş ana koşulundan biri sayılan namaz, Alevîlerce kılınmaz. Namazın neden kılınmadığı üzerine birbirini tutmayan bir dizi gerekçeler gösterilir.

Bektaşîliğin İçyüzü yazarına göre Bektaşîler namaz kılarlar. Ancak ibadet de kabahat de gizli olduğu için, Alevî ve Bektaşîlerin bir bölümü namazlarını gizli kılarlar! Kent ve kasaba Bektaşîlerinin bir bölümünün namaz kıldığı ise bilinen bir şeydir[190]. Bunların namazlarını gizli kılmalarının iki nedeni vardır: Birincisi, Muâviye minberde âl-i Muhammed'e (âl-i Muhammed olarak özetlenen Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'le onların oğullarını sevenler) kötü söylemeyi buyurur. Alevîler bu zalim halifelerin egemen oldukları yerlerde camilere gitmekten sakınırlar. İkincisi, Alevîler halıya, keçeye secde etmeyi uygun görmezler. Alevîlere göre, secde edilirken alın konacak yer toprak ya da topraktan üreyen ağaç, ot gibi ana madde olmalıdır. Toprakların en kutsalı Kerbelâ toprağı olduğu için secdede alnı Kerbelâ toprağına koymak tercih edilir. Yazar İslâm'ın bu ana ilkesinin Alevîlerce yerine getirilmesi gerektiğini vurgulayan, Alevî ozanlarınca söylenmiş çeşitli deyişlere yer verir.

Şinasi Koç adlı halktan bir Alevî'nin yazdığı kitapta «Beş Vakit Namaz Kimden Kaldı?» bölümünde tümden değişik bir görüş ileri sürülür:

«Hicrî tarihin 17.nci yılında Halife Ömer tarafından bütün İslâm memleketlerine emirnâme yazılıp, namazın beş vakitte kılınmasını halk-ı âleme muayyen ve mukarrek kılmıştır. Aynı zamanda o gün halka birtakım ziyafetler verildi. Ömer halka yağ, un, üzüm, hurma ve sıvı

190. M. Tevfik Oytan: y.a.g.e., s. 265-269.

gıda maddeleri gibi şeyler dağıttırdı. Ayrıca konuklara ve çocuklara ihsan ve inâmede bulundu. Böylece beş vakitte iki rekât namaz kılınması yürürlüğe girdi. Bu amaçla o gün muhteşem şenlikler yapılarak şeker bayramı adını aldı» (Bak: Ravzatü'l-Ahbab Tarihi, cilt 3, sahife 186)[191].

Yazar, Kur'an'ı baştan sona araştırdığını, Kur'an'da namazın günde beş kez kılınacağını belirten tek satır bulunmadığını belirtir. Hz. Ali'nin camide öldürüldüğü savını da yadsır[192].

Yazara göre namaz, puta taparlık döneminden kalmadır. Nitekim yazar kitabında namazın doğuşu üzerine sembolik çizimler de verir. Bu çizimlere göre Musa «bir tanrımız vardır» diye baş parmağını kaldırır. Putataparlar ise «beş ilâhımız var» diye elerini göğüslerine götürürler. Sonuçta namazın İslâm ve Muhammed'le ilgisi bulunmaz. Muhammed öldükten sonra Ömer, Osman gibi halifeler döneminde ortaya çıkmıştır. Ne var ki günlük namazı yadsıyan yazar, cenaze namazına karşı çıkmaz! Ancak üç yıl sonra yazdığı bir kitapta görüş değiştirir. Kendi çelişkisini anlar. Bu kez cenaze namazını da yadsır. Kendi bir gülbenk uydurur. Bu gülbenkle cenaze kaldırılmasını buyurur. Zaten yazar son kitabına «Buyruk» adını vermiştir!

Bu savların hiçbiri gerçek nedeni açıklamaz.

Alevîlerin çoğunluğu ise namazın bir tapınım biçimi olduğunu, Tanrı'ya tapınım için illâ günde beş kez eğilip doğrulmanın gerekli olmadığını savunur. Bu düşünceye göre Alevî cem törenleri de pekâlâ namazdır. Halka namazıdır. Sünnîler için beş vakit günlük namaz nasıl saygıdeğerse, Alevî cemi de saygıdeğerdir.

Namaz kılınmayınca namazın ön hazırlığın durumunda olan abdest de alınmaz. Alevîlerce abdest ve namaz beden ve ruhun arınması biçiminde algılanır. Alevîler, Sünnîlerin bu ibadet biçimini tümüyle biçimsel görrüler. Aleşvîlere göre Sünnîler abdest alırlar ama arınmazlar. Ale-

191. Şinasi Koç: «Gerçek İslâm Dini Nedir?», Ankara 1983, s. 50.

192. Şinasi Koç: y.a.g.e., s. 92-93.

vîlere göre ruh arınması olmadığı sürece vücut arınması sağlanamaz. Namaz kılarlar ama doğru yola girmezler.

Kökeni Oğuzlara dayanan Anadolu Alevîleri hiçbir dönemde namaz kılmamışlardır. 13. yüzyılda yaşayan Arap tarihçisi Cuveynî'de geçen bir şiirde Türkler'den «Bir ulus ki beş vakit namazı lüzumsuz görür ve mukaddes mahallerde ibadet eden kişilerin kanına girmeyi marifet bilir»[193] diye sözedilir. Öyleyse Alevîlerin namaz kılıp, abdest almamaları tümüyle eski kültürleri ile ilgilidir.

ORUÇ

Alevîlikte otuz günlük Ramazan orucu tutulmaz. Buna karşılık 12 gün süren Muharrem orucu tutulur. Bu oruç Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin ve 72 yakınının Kerbelâ'da öldürüldüğü günlerde onların anısına tutulur. Oruç, öldürme gününden (10 Muharrem) 11 gün önce başlar. Orucun sonunda aşure dağıtılır. Orucun tutulduğu günler süresince gülünüp eğlenilmez, yas tutulur. Elden geldiğince az su içilir, sulu içkilerden kaçınılır. Sulu yiyeceklerle yetinilir. Aynaya bakılmaz. Kimi bölgelerde erkekler tıraş olmazlar. Kadınlar kara giysiler giyerler.

Alevîler arasında orucun neden Ramazan ayında değil de Muharrem ayında tutulması gerektiği üzerine de birtakım gerekçeler ileri sürülür. Bu konudaki görüşler şöyle özetlenebilir: Orucun gerçek anlamı nefsi eğitmektir. Aç kalmakla oruç tutulmaz. Ramazan orucu tümüyle biçimseldir. Cennete gitmek kaygısıyla, Tanrı'yı kandırmak için bir gösterişe dönüşmüştür. Ayrıca orucun hangi ayda tutulacağı Kur'an'da belirtilmemiştir. Böyle olunca Muharrem'de tutulması daha doğrudur[194]. Şinasi Koç'a göre Muharrem orucunun Arap takvimine göre tutulması da uygun değildir. Sözkonusu takvimi Emevîler yaratmışlardır. Bu bakımdan Kerbelâ olayı 8 Nisan 680 yılında ol-

193. İlhan Arsel: «Arap Milliyetçiliği ve Türkler», İstanbul 1977, s. 117.

194. Şinasi Koç: y.a.g.e., s. 115.

duğuna göre 27 Mart'tan başlayarak 12 gün oruç tutulması gerekir[195].

Mehmet Eröz, Alevîlerin Muharrem'de 12 gün oruç tutmalarını da Şamanizmin etkisine bağlar. Bu konuda ileri sürülen Fars kültürü etkisini, savını yadsır[196]. Gerçekten İran Şiîliğinde Muharrem orucu tutulmadığı düşünülür ve on iki sayısı göz önüne alınırsa bu görüşte gerçeklik payı olabilir. Şiîlerin 30 günlük oruç tuttukları, ek olarak Muharrem'de de aynı eylemi gerçekleştirdikleri gözlenir.

ZEKÂT

Zekât İslâm'da dinsel vergi ve dayanışma sistemidir. Her Müslümanın, her yıl mal ve parasından kırkta birini yoksullara dağıtma zorunluğu vardır. Mal ve paranın helâlliğini sağlama gerekçesiyle birlikte, yoksullara yardım amacı taşır. Zekât bütün Müslümanlar için değil, yalnızca varlıklı Müslümanlar için zorunludur.

Zekât genellikle cami aracılığı ile verilen bir yardımdır. Alevîler camiye gitmedikleri için bu ilkeyi de İslâm'ın istediği biçimde yerine getirmezler. Alevîler arasında, yolkardeşliği sistemi ile başlayan büyük bir yardımlaşma düzeni vardır.

HAC

Zilhicce ayında Mekke kentine gidip Kâbe'yi görmek Müslümanlıkta hac görevi sayılır. Hac, varlıklı Müslümanlar için zorunludur. Hac, başka dinlerde de bulunmasına karşın yalnız Müslümanlıkta bir dinsel görevdir. Belli nitelikte (bülûğa ermiş, sağlıklı ve varlıklı) her Müslüman yaşamı süresince en az bir kez hacca gitmekle yükümlüdür.

Alevîlerde hac görevi yeterince yerine getirilmez. Alevîler hac olarak Kerbelâ'ya Ali ve oğlu Hüseyin'in meza-

195. Şinasi Koç: y.a.g.e., s. 115.
196. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 174.

rına giderler. Eski dönemlerde ise hac yerine Erdebil'e gittikleri anlaşılır. Bunu eleştirenlere «Biz ölüye değil, diriye varırız» diye karşılık verdikleri bilinir[197].

Günümüzde Alevîler arasında, Anadolu'daki kimi kutsal yerleri ziyaretin hac işlevini üstlendiği izlenir. Bu kutsal yerlerin başında Hacı Bektaş Tekkesi gelir. Her yıl 15-16 Ağustos günlerinde yapılan Hacı Bektaş törenlerine ilgi giderek artıyor.

Yönetimlerin hoşgörülü bakışları ile törenler bir yandan dinsel, bir yandan şölen görünümü alıyor. Bilimsel konuşmaların yanı sıra Dedebağı denen yerde kurbanlar kesiliyor, bağlama çalınıyor, semahlar dönülüyor. Hacı Bektaş törenleri yanında Elmalı'daki Abdal Musa törenleri de bölgesel anlamda aynı işlevde gelişiyor. Alevî inanç ve yaşam biçiminde İslâm'ın beş koşulundan sonuncusunun görünümü bu yönde gelişiyor.

197. Abdülbaki Gölpınarlı: «Alevî-Bektaşî Nefesleri», s. 87.

3

SÜREK

Alevîlik kökende bir yaşam biçimi, bir dünya görüşü. Bu dünya görüşünün uygulanışı. Sürek sözü bu uygulamanın adı. Uygulamada değil de, örgütlenme bakımından Alevîlik iki kola ayrılıyor: Bektaşî-Kızılbaş. Bu iki kol arasında dünya görüşü ve yaşam biçimi bakımından ayrım yok. Ayrım, örgütlenme biçiminde ve siyasal yönetim seçmede.

Yoksa Bektaşîlikle Kızılbaşlığın temel dinî inançları ortaktır. İkisi de Ali'yi ulu sayar. Müslüman topluluğunun gerçek din liderlerinin Ali'nin soyundan gelen 12 imam olduğuna inanır. İlk üç halifeyi Ali'nin hakkını çalanlar olarak görür. Her ikisi de Caferî mezhebine bağlı olduğunu savunur. Hacı Bektaş Velî'yi yolun kurucusu, en ulusu olarak bilir. Gizi esas kabul eder.

Bektaşîlik ile Kızılbaşlık arasında devletle ilişkileri, toplum düzeni içindeki yerleri ve çevre inançlarına bağlılıkları bakımlarından önemli ayrılıklar görülür.

BEKTAŞÎ SÜREĞİ

Bektaşîlik tekkeler çevresinde gelişen ve yaşayan bir tarikattır, bir yoldur. Tekke kültürü, gerek Osmanlı Devleti, gerek medrese Sünnîliği ile uzlaşmış, kurulu düzenin bir parçası haline gelmiştir. Bu yüzden tekkenin vakıfları vardır.

Bektaşî inanış sisteminin ağırlık yeri, düzenleyicisi, denetleyicisi, eğiticisi ve yetiştiricisi tekke'dir. Üyelerinin

inanışlarını tekke oluşturur. Üyelerinin yolca yürümelerini tekke sağlar. Onların ruhsal ve toplumsal gereksinimlerine tekke öncülük eder.

Hacı Bektaş Tekkesini, 16. yüzyıl başlarında Balım Sultan ile yeni bir çizgiye oturtuyor. Balım Sultan, Bektaşîlerin düzenine, örgütlenmesine yeni bir biçim getiriyor ve özel bir tören katıyor. Alevî süreğinde birtakım değişiklikler yapıyor. Tekkelerde yönetim aşamaları oluşturuyor. Yönetim aşamaları şunlardır :

1. **Âşıklık (Kalenderlik):** Bir derviş adayının denenme dönemidir. Din adamı olacak kişi bu dönemde «dede bağı», «han bağı», «balım evi», «at evi» ve «ekmek evi»nde görevlendirilir. Tutum ve davranışı izlenir.

2. **Dervişlik :** Âşıklık ya da kalenderlik aşamalarında başarılı olmuş kişi, dervişlik makamında görevlendirilir. Bu aşamada kişi hırka ve taç giyer. Aynı işyerinde bir üst düzeyde yönetici olarak hizmet görür.

3. **Babalık :** Başarı gösteren derviş, Baba görevine atanır. Baba, «dede bağı», «han bağı», «balım evi», «at evi», «ekmek evi», «mihman evi», «aş evi» babalıklarına getirilir. Son olarak «kiler evi» babası olur. Burası en yüksek makamdır.

4. **Dede-Babalık :** Bektaşî tekke düzeninin en yüksek makamıdır. Babalık evresinin tüm aşamalarını başarı ile geçen kimse kiler evi babası olduğu zaman «Dede-Baba» olur. Artık baba, «postnişin» olmuş bir dede-babadır. Dede-baba Hacı Bektaş Tekkesinde oturur. Bektaşî örgütüne bağlı bütün tekkeleri yönetir.

Dede-babalık dışında dört halifelik makamı vardır :

1. Abdal Musa Tekkesi: Antalya-Elmalı'dadır.
2. Kaygusuz Abdal Tekkesi: Mısır--Kahire'dedir.
3. Seyid Ali Sultan Tekkesi: Dimetoka'dadır.
4. Kerbelâ Tekkesi: Irak'tadır.

Bektaşîlikte on iki hizmet sahipleri biraz değişiktir. Hizmetlerin post sıraları ve temsilcileri şöyledir :

1. Horasan Postu: Hacı Bektaş Velî.
2. Aşçı Postu: Seyid Ali Sultan.

4. Nakip Postu: Kaygusuz Sultan.
5. Atacı Postu: Kamber Ali Sultan.
6. Meydancı Postu: Sarı İsmail.
7. Türbedar Postu: Karadonlu Can Baba.
8. Kiler Postu: Hacım Sultan.
9. Kahveci Postu: Şah Şazelî Sultan.
10. Kurbancı Postu: Hz. İbrahim.
11. Ayakçı Postu: Abdal Musa Sultan.
12. Mihmandar Postu: Hızır Aleyhisselâm[1].

Bir kültür kurumu olan Tekke bu olanaklarla ve liderlerle donatılmıştır. Bektaşî yoluna biçim veren bu ocaklar kapatıldıktan sonra bu nedenle, Bektaşîlik yaşayamaz olur.

Balım Sultan'ın Bektaşî Tekke düzeninde yaptığı en önemli değişikliklerden biri «mücerret» dervişlik koludur. Balım Sultan bunu Hıristiyanlıktaki papazlık örgütünden esinlenerek çıkarır. Mücerret dervişler yaşam boyu evlenmezler. «Terk» (dünya zevklerinden soyutlanmışlık) anlamında kulaklarına demir halkalar takarlar[2]. Balım Sultan öldükten sonra onun koyduğu ilkeler doğrultusunda dervişin kulağı Balım Sultan türbesinde delinip küpe takılır. Artık o derviş evlenemez. Derviş evlenecek ya da gizli bir cinsel ilişki içine girecek olursa dervişin küpesi çekilerek kulağı yırtılır. Bir söylentiye göre «eski kulağı kesiklerden» deyimi buradan kalmadır.

Teslim küpesinin geçmişi şöyle bir söylence ile anlatılıyor: Balım Sultan'ın dervişlerinden birini bilmeyerek öldürüyorlar. Bunun üzerine bir bellilik olması düşüncesi ile Balım Sultan dervişlerine küpe takıyor.

Kızılbaş süreğinde böyle bir kurum bulunmaz. Kızılbaşlıkta dede için de evlilik ve aile kurumu esastır. Bu evlenmemiş dervişler kurumu yüzünden Bektaşîlik ile Kızılbaşlık arasında önemli bir ayrım ortaya çıkar. Kızılbaşlık böyle bir örgüte kesinlikle karşı çıkar. Buyruk'ta «Mücerret» başlıklı bölümde «Ancak mücerret'in imamlığı ve

1. Ali Sümer: Hacı Bektaş Velî, Ankara 1970, s. 29-31.
2. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 75.

mürşitliği erkân değildir. Bir kimse mücerret iken Ulu Tanrı hazretlerinin gücünü, enbiyânın mucizelerini, evliyânın velâyetini, şeyhlerin kerametini ve bilginlerin ilimlerini gösterse ve yeşil kanat ile kanat açıp göğe uçsa, vurup kanatlarını kırın! Ona itibar etmek erkân değildir»[3] denir. Çok ağır biçimde eleştirilir.

Balım Sultan'dan sonra Osmanlı yönetiminde, Bektaşîlik büyük saygınlık kazanır. Anadolu ve Rumeli'de yayılır. Devletten destek ve ilgi görür. Yeniçeri Ocağı tümüyle tekkeye bağlanır[4].

Tekke kültürü gerek Osmanlı Devleti, gerekse medrese Sünnîliği ile uzlaşır. Kurulu düzenin bir parçası olur. Tekkenin vakfı vardır. İster sultanlarca, ister Osmanlı soyluları aracılığı ile kurulsun. Tekke, Osmanlı düzeninden pay alır. Böyle bir ilişki tekkeyi düzene bağlar.

Devletle tekkenin bu uzlaşması, medrese kültürünün belli sınırlar içinde de olsa tekkeye girmesini sağlamış, tekke edebiyatını bir halk edebiyatı - divan edebiyatı kırması yapmıştır. Ama tekke, medrese Sünnîliğine gene de tümden teslim olmaz. Türk dilini kullanmaya önem verir. Törenlerinde dansı ve müziği korur. Sofu dogmalarını yenmeye devam eder. Daha insancıl, daha bağışlayıcı bir tanrı anlayışını yaşatabilir.

Bektaşî tarikatı kişiyi toplum baskısı yolu ile Bektaşîliği kabule zorlamaz. Bektaşî yoluna dileyen, isteyen girer. Bektaşî olmak için bu topluluğun içinde doğmak, büyümek ya da Bektaşî ana-babanın belinden inmek gerekmez. İstekli belli hazırlıklardan, denemelerden geçtikten sonra bir giriş töreni ile tekke topluluğuna katılır. Tekkeye üye olur. Bektaşî inanış sisteminin ağırlık yeri, düzenleyicisi, eğiticisi ve yetiştiricisi tekkedir. Üyelerin inanışlarını tekke oluşturacak; üyelerin yolca yürümelerini tekke sağlayacak, onların ruhsal ve toplumsal gereksinmelerine tekke önderlik edecektir. Bir kültür kurumu olarak tekke bu olanak ve kurumlarla donatılmıştır. Bektaşî yoluna bi-

3. Buyruk (Sefer Aytekin), s. 17-18 ve Bozkurt, s. 51.
4. İslâm Ansiklopedisi: Hacı Bektaş Maddesi, s. 61-62.

çim veren bu ocaklar kapatıldıktan sonra bunun için Bektaşîlik yaşayamaz olmuştur.

Velâyetnâme'de 14. yüzyılda Bektaşî ayinlerinin din yemeği semahı ve çerağı bulunur. Tarikatın daha sonraki bütün uygulamaları, büyük bir bölümü kent merkezlerine bağlanan Bektaşîlerin düzenine bir örgütlenme ve özel tören sağlayan Balım Sultan tarafından kurumlaştırılır.

Bektaşîlik de kendi içinde iki ana kola ayrılıyor. Çelebiler kolu, Babalar (Babagân) kolu.

Bu iki kolun ayrımı, Hacı Bektaş Velî'den kaynaklanan bir sorun. Babalar pîrin mücerret yaşadığını, evlenmediğini savunuyorlar. Seyid Ali Sultan (Timurtaş)'ın Kadıncık Ana'dan Hacı Bektaş Velî'nin burun kanıyla doğduğuna inanıyorlar. Seyid Ali Sultan'ı Hacı Bektaş'ın büyütmeliği (manevî oğlu) olarak görüyorlar. İstanbul ve Arnavutluk'ta daha çok Babagân kolu tutunuyor. Babalar kolunun kurucusu yine ünlü Balım Sultan.

Çelebiler kolu, Hacı Bektaş'ın İdris Hoca'nın kızı Kadıncık Ana ile evli olduğuna inanıyorlar. Gerçek adı «Fatma Nuriye» olan Kadıncık Ana'dan Hacı Bektaş'ın oğlu Timurtaş doğuyor. Çelebiler bunun soyundan geldiklerini savunuyorlar.

İki kol arasında bu yüzden korkunç bir tartışma çıkıyor. Babalar Çelebilere «yalancı»; Çelebilerse Babalara «gaspçı» gözüyle bakıyorlar.

Bektaşîlikte iki dinsel tören var: 1. İkrar ayini, 2. Cem.

İkrar şöyle yapılıyor: Bektaşîliğe katılacak (el alacak) kişi tanınmış bir Bektaşîye başvuruyor. O kişi bir süre sınanıyor. Sonuçta bir gün pîr evinde toplanılıyor. İkrar verecek kişiye bir rehber ve bir de «sahip ve musahip» seçiliyor.

Rehber o kişiye bir tarikat abdesti aldırıyor. Tarikat abdestine göre el, yüz, baş, ayak yunuyor. İki rekât namaz kılınıyor. Kişi ölmüş gibi bir kefene sarılıyor. Kişiye Bektaşîliğini kişi ilke ve yasakları anlatılıyor. Bu ilke ve yasaklara uyacağına kişiden söz alınıyor. Ardından o kişinin boynuna «tığ-i bend» adı verilen mendil bağlanıyor. Kurbanlık koyun gibi ortaya getiriliyor. Meydanda on iki

imam postu temsil ediliyor. Talip içeri girer girmez sırası ile dört kapıyı (şeriat, tarikat, marifet, hakikat) selâmlamaya başlıyor. El göğüste, sağ ayağın baş parmağı sol ayağın baş parmağı üzerinde (mühürlü) durumda bekliyor. Her kapı selâmında bir adım ilerliyor. Böylece her kapıdan geçmiş oluyor. Mürşidin önüne geliyor. Mürşit sağ elini ikrar vererek talibin iki omuzu arasına koyuyor. Kur'an'dan bir âyet okuyor. Talibe pençe-i âl-i aba olduğunu söylüyor.

Bektaşîlikte (yaygın biçimde) avuç içi öpülüyor.

Kaşık sofrada yüz üstü konduğunda nasip kapanacağına inanılıyor. Babalar derli toplu oluyorlar. Belli giysileri var. Başlarına on iki dilimli taç giyiyorlar. Göğüslerinde, bir lira büyüklüğünde on iki köşeli teslim taşı bulunuyor. Üzerlerine hırka giyiyorlar.

Taş, hırka, sancak, çerağ, sofra pîrin denetiminde bulunuyor. Kutsal emanetler olarak sayılıyor.

Buna nasip almak deniyor.

ERDEBİL SÜREĞİ

Kızılbaşlık Bektaşîlikten kimi bakımlardan ayrılıyor. Türkmen köylüsünün Müslümanlığı, yaşam biçimi ile kaynaşıyor. Yazılı kaynakları yok. Bu inancı sözlü öğretiye ve devingenliğe itiyor. Kırsal kesimde ve göçebeler arasında yaşam kazanıyor. Anadili gibi öğretiliyor. Zorladığını belli etmeden kendini kabul ettiriyor. Alevî toplumu içinde doğup büyüyen, Alevî bir ana-babadan gelen herkes Alevî sayılıyor. Dışarıdan girmekle kolay kolay Alevî olunamıyor. Kızılbaşlığın en önemli töreni görgü Alevîliğe giriş, töreni değil. Kişi bu görgüden geçmeden de Alevî. Bu tören erginler ve evliler arasına katılma hakkı veriyor. Alevîlerin yaşamında bir başlangıç değil, bir aşama. Bu yüzden sözkonusu tören Bektaşîlikteki önemini yitirmiş durumda.

Tarikat cem'i Alevîlikte önemini yitirmesine karşılık, Abdal Musa cem'i gibi, Hıdırellez cem'i gibi Anadolu'nun bolluk törenlerine bağlanabilecek toplantılar, onların ara-

sında önem kazanıyor. Ocak ayının sonunda Abdal Musa cem'ini, Şubat ayının sonlarında da Hıdırellez cem'ini unutmadan kutluyorlar. Bunlara evli, ergen; kadın, erkek, görgüden geçsin geçmesin her Alevî katılıyor. Büyük ölçüde yerel inançların da yer aldığı bu törenlerin katı kuralları yok. Semahlar yapılıyor, bağlama çalınıyor, duvazlar okunuyor.

Köy Alevîliğinin tekkesi yok. Gerçi Alevî köyleri kutsal saydıkları birer ocağa bağlı. Bu ocaktan gelenler Peygamber soyundan sayıyorlar. Ocakların bir bölümü çevrelerinde tekkeler de geliştirmiş. Ama bu merkezler Alevî toplumunun içinde değil, uzağında. Oralardan dede yılda bir Alevî köylerine ya uğruyor, ya uğramıyor. Üstelik bu ocaklı dedeler Bektaşî tekkelerinde olduğu gibi, çeşitli yetişme ve eğitim derecesinden geçerek, bilgi ve görgülerini geliştirerek posta oturmamışlar. Dedelik Tanrı vergisi, soydan sürme. Bu ocaklar ve ocaklı dedeler Alevî toplumunu etkileri altında sıksıkı tutmaya, onların törenlerini ve törelerini yönlendirmeye, inançlarını kalıba sokmaya yetmemiş. Alevîlikte din törenlerinin hiçbiri tekkede yapılmaz. Bir köy evinde, bir su başında, bir ağaç altında yapılır. Böylece ev, aile yapısı, köy meydanı, kutsal ağaçlar, kutsal yerler, Bektaşî tekkelerinde olduğu gibi çevrelerinden soyutlanmış, yeni semboller ve inanışlarla doğal çevresinden kopmuş olarak değil, toplumda ve doğada olduğu gibi Alevîliğe giriyorlar. Yani tekke kültürü toplumun inançlarına, davranışlarına, insan ilişkilerine yön vereceğine, köylük yerin toplumu ve çevresi Alevîliğin törenler ve inançlar bütününe yön vermeye başlıyor; onları etkisi altına alıyor. Alevîlik dört duvar arasına sıkışan tekke kültürünü doğaya, köy toplumuna, köy evine, köy meydanına açıyor. Onu daha geniş bir topluluğun dini olmaya itiyor. Daha doğrusu batınî inançlar tekkelerde sistemleştirilmeden önce ne durumdalarsa, köy Alevîliği onları öylece sürdürüyor. Bunun için Alevîliğe ilkel bir topluluk dini de diyebiliriz. Köy Alevîliği bir inançlar sistemi ile bu inançların sembolik olarak oyun diye oynandığı, türkü diye söylendiği, ses ve hareket olarak anlatıldığı

bir törenler bütünü. İnançlar ve törenler birbirini anlatıyor, birbirini tamamlıyor, birbirini açıklıyor.

Azınlık toplumunun bir de kendi içinde doğacak çatışmalara dayanması olanaksız. Bu tür azınlıkların toplumcu, toplayıcı, dayanışmacı olması gerekiyor. Böylece Alevîliğin ahlâk ilkeleri birleştirici, yargılayıcı bir değerler bütünü oluyor. Onları bozan, topluluk içinde tutunamıyor; düşkün sayılıyor, hemen toplum dışına atılıyor. Ya belli bir süre, ya da tümden toplum dışı ediliyor. Düşkünlük süresince kimse onun yanına varmıyor, onunla görüşüp konuşmuyor. Eksiğini yerine getirmiyor. Malını, davarını toplum malına katmıyor.

Bu, düşman bir çevre ortasında yaşayan bütün Alevîlerin, topluluğu ayakta tutacak bir değerler sistemi yaratma işini kendi omuzlarına yüklemiş. Devlet Müslümanlığı, toplumu gerilimlerden, çatlamalardan korumak işini, okul gibi, kolluk güçleri gibi, yasa gibi kurumlarla paylaşmış. Köy Alevîliği bu işin bütün ağırlığını din inançlarına ve törenlerine yıkmış. Tarikat ceminin en önemli yanı görgüye duran kişinin bu değerlere yakışır olup olmadığını araştırmak. Başkalarını ağrıtıp incitmiş midir? Köyün hakkını yemiş midir? Komşulukta ondan hoşnut olmayan var mıdır? Ancak bu açık soruşturma olumlu ise, kişi Hak yoluna alınır. Erginler ve evliler derneğine kabul edilen kişinin elinden, dilinden ve belinden başkalarına dokunacak bir eylem, ya da bir söz çıkmamış olmalıdır. Çoğu törenlerde görgüye alınan kişinin kulağına söylenen tarikat sırrı, bundan başka bir şey değildir. Başkalarını kollama, toplumsal barışı koruma, iç çatışmaları önleme, bu değerlerin en baş görevidir.

Erdebil tekkesinin kuramcısı, Şah İsmail Ozan adıyla anılan Şah Hatayî'dir. Safevî Devleti kurulduktan sonra dedeler, İran'a gelen Moğol Şamanlığında olduğu gibi sarayda önem kazanırlar[5]. Şah İsmail ve oğullarının her birinin bir dedesi vardır. Bu dedeler her bakımdan eski Şamanları anımsatır.

5. Faruk Sümer: y.a.g.e., s. 41-42.

Şah Hatayî, Kızılbaş topluluğu üzerinde çok etkin izler bırakır. Buyruk'ta, «Birinci erkân üç Hatayî nefesi» dedirtecek ölçüde damgasını vurur[6]. Hollandalı araştırmacı Prof. Dr. Frederik De Jong, Romanya'da Kızılbaşlar arasında derleme yaparken «Şimdi biraz Kur'an okuyacağız» derler. Kur'an diye Hatayî'nin şiirleri okunur![7]

Erdebil, Anadolu Türkmeninin gönlünü kazanmak ve kendine çekmek için daha çok sözlü propaganda yöntemini seçer. Bu yetiştirilmiş halifeler ve misyoner dervişler aracılığı ile yapılır. Bu arada az da olsa yazılı kitap da vardır. Bunlardan biri Anadolu'da «Buyruk» diye bilinen «Mennâkıbü'l-Esrar Behçetü'l-Ahrar» adlı kitaptır. Kesin yazarı bilinmez. Bir süre Hatayî'nin yazdığı sanılır[8]. Son araştırmalara göre yazarı Şah Tahmasb zamanında (1576) yaşamış Bisatî adlı birisidir[9]. Bu kitap Anadolu'da çok yayılmıştır. Bütün Alevîler arasında bir tür kutsal kitap sayılır. Kızılbaşlığı Bektaşîlikten ayıran en önemli yanı ayaklanmacı özelliğidir.

İlhan Başgöz'e göre, Kızılbaş geçmişindeki bu ayaklanma geleneği Safevî kışkırtmaları ile ortaya çıkmış değil. Daha Memlûklular zamanında Anadolu'da İran'da beliren ve despot devletlere karşı daha demokratik eğilimli düzenler kurmak için çarpışan batınî hareketler zincirinin parçaları. Baba İlyas'ın, Baba İshak'ın, Şeyh Bedreddin'in ayaklanmaları bu zincire bağlanabilir. İran'daki Şiî-İsmailî hareketleri, Bizans İmparatorluğu'nda görülen Hıristiyan zındıklığı da aynı zincirin halkaları. Bunların ortak

---

6. Buyruk (Aytekin), s. 44 ve İrene Melikof: Yûnus Emre ile Hacı Bektaş, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. 20, s. 27-31.

7. Prof. Dr. Frederik De Jong'dan dinledim. De Jong, Aleviliğin en büyük araştırıcılarındandır. Romanya, Macaristan, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Mısır'da sayısız gereç derlemiştir. Utrecht Üniversitesi İslâm Bilimler Bölümü başkanıdır. Bu bilgileri 26 Mart 1989 günü Utrecht yakınlarındaki evinde edindim.

8. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 62; Fuat Köprülü: «Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar», s. 178.

9. Abdülbaki Gölpınarlı: «Şiîlik», s. 178.

yanları var; devlet baskısından, devlet dininden hiş hoşlanmıyorlar, devlet gücü önünde eğilmiyorlar. Dışarıya kapalı topluluklar biçiminde yaşıyor, dualarını ve törenlerini gizli yapıyorlar. Bu yüzden yeraltı örgütleri haline geçmeleri çok kolay oluyor. İranlılar bir yandan, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar bir yandan vuruyorlar, fakat bir türlü susturup yok edemiyorlar. Din inanışları Mani dini ile Hıristiyan zındıklığının karışımı. Özellikle Doğu ve Orta Anadolu'da, Mezopotamya'da, Türkistan Türkleri arasında yaygın bu inanış. Kadınları din törenlerinin dışına itmiyorlar, kadın papazları, din ululuları bile var. Şah İsmail'i (16. yüzyıl) büyük bir siyasî güç konumuna getirip devletin başına oturtan da bu Türk Alevî aşiretleri. Ancak Şah İsmail güçlendikten ve Mehdî olduğunu kabul ettirdikten sonradır ki, Anadolu Alevîleri, o vakitki adıyla Kızılbaşları, Safevîlere destek olmaya, onların Osmanlılarla savaşlarına militan bir kuvvet halinde katılmaya başlıyorlar. İki yüzyıl kadar süren bu Alevî ayaklanmaları çağı, Safevî gücünün İran'da zayıflaması ile yavaşlıyor. 1731'de Afşarlar'dan Nadir Şah'ın Safevî hanedanını ortadan kaldırması ile kesiliyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusçuluğu önplâna çekmesi, Alevîleri Türk kültürünün, Türk dilinin asıl koruyucusu sayması, onları has Türkler olarak bağrına basması, bu İran etkisini tümden siliyor[10]. Hele, İran'da uygulamaya konan Şiî devlet ideolojisinin katılığı ile bu kopuş doruklara ulaşıyor. Şimdiye değin sürekli kendilerinin İranlı Şiîlerle aynı inancı paylaştıklarını sanan Anadolu Alevîleri, şaşırıyorlar. Kendi inançlarını bir kez daha gözden geçirme gereğini duyuyorlar.

10. İlhan Başgöz: y.a.g.e., s. 22-24.

4

TÖREN

Alevî dinsel törenleri «Ayin-i Cem» diye adlandırılıyor. Ancak, bu adla anılan tören birkaç amaca yönelik. Ayrı amaçlarla yapılan törenlerde kimi değişik uygulamalar oluyor. Dinsel töreni şu başlıklarda inceleyebiliriz:

1. Yol Kardaşlığı.
2. Görüm ya da Görgü.
3. Abdal Musa ve Nevruz cemleri.

Batı Anadolu'da yaşayan Tahtacılar arasında bir dizi dinsel - yarıdinsel tören daha bulunur. Ev ondalama, baş yülüme, ocak kazdırma, çeğildeş olma gibi adlarla anılıyor. Ayrıca Tahtacıların cem töreni ile öbür Alevîlerin cem törenleri arasında önemli ayrımlar var. Genelde Alevî dinsel törenleri sazlı-sözlü anlatıya dayanıyor.

Oysa Tahtacı dinsel törenleri tiyatro gibi uygulamayı, oynamayı da içeriyor. Tüm bu konumu ile, büyük olasılıkla, Tahtacı dinsel törenlerini Alevî cemlerinin ilk biçimi sayabiliriz. Nitekim Buyruk'ta da bu törenlerin ipuçları bulunuyor*.

CEM

«Ayin-i Cem» halk arasında kısa olarak «Cem» olarak adlandırılır. «Ayin-i Cem» terimi «toplantı töresi, bir araya gelme biçimi, geleneği» anlamındadır. Kısa adı ile «Cem» terimi de bu anlamları karşılar.

* Bu konuyu yakında çıkacak olan «Türklerde Din Olayı» kitabımızda ele alacağız.

Bu dinsel törende 12 hizmet vardır. 12 hizmetin on iki sahibi bulunur. Törende bu on iki hizmet yerine getirilemediğinde, yenen-içilenin helâl olmadığına inanılır[1]. Bu 12 hizmet şunlardır[2]:

Dede: Birinci hizmet dedenindir. Bektaşîlerde bu hizmeti Baba üstlenmiştir. Dinsel töreni o yönetir. Sorunları o çözer. Toplumu o aydınlatır. Toplumu o yönlendirir. Topluma doğru yolu göstermek onun görevidir. İnanca göre dede, Ali'nin ve dolayısı ile Peygamber'in soyundan gelir. Peygamber soyu dışında bir kişinin dedelik yapması olası değildir[3]. Ancak, dede olabilmek için Muhammed-Ali soyundan olmak da yeterli görülmez. Dedenin ilmi ile etkin olması gerektiği savunulur[4]. Davranışları ile halka örnek olması gerektiği vurgulanır. Okur-yazar kimse olması istenir[5]. Kur'an'ın buyruklarına uyması gerektiği belirtilir. Yalnız bu vasıfları bulunduran dedenin dedeliğine saygı duyulacağı bildirilir[6].

Rehber: Dededen sonra en önemli hizmet rehberindir. Rehber, talibe ışığa, aydınlığa giden yolu gösteren kimsedir. Dedenin yardımcısı, dedenin bulunmadığı yerde onun vekilidir. Rehberi dede seçer ve böylece rehberlik soydan gelmez. Dede halk içinden uygun bulduğu bir kişiyi rehber seçer. Rehberin halk arasında sevilen, saygın bir kişi olmasına özen gösterir[7].

Çerağcı: Çerağ ya da delil adı verilen aygıtı yakan kimsedir. Bu aygıt yağ ile çalışır. Eski dönemlerde aydınlatma aracı olarak kullanılmıştır. Çağdaş aydınlatma araç-

1. Buyruk (Haz. Fuat Bozkurt), İstanbul 1982, s. 151.
2. Çeşitli kitaplarda 12 hizmet değişik verilir. Bu yerel ayrılıklardan kaynaklanır. 12 hizmet konusunda şu kitaplara bakılabilir: Buyruk (Haz. Fuat Bozkurt), s. 151; M. Şerif Fırat: Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara 1981, s. 121; M. Tevfik Oytan: Bektaşiliğin İçyüzü, İstanbul 1979, s. 200; Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 115-125.
3. Buyruk (Haz. Fuat Bozkurt), s. 17.
4. Buyruk, s. 18.
5. Buyruk, s. 23.
6. Buyruk, s. 24.
7. Buyruk, s. 29.

larının bulunuşu ile yalnız sembolik bir anlamı kalmıştır. Çerağcı bu hizmeti yerine getirir. Çerağcı bu işi yerine getirmek üzere temiz bir bez içine tuz kor. Kurbanın eritilmiş yağını bir kaba koyar. Birtakım törenden sonra çerağ yakılır[8].

Süpürgeci : Carcı da denir. İsrafil'den kaldığına inanılır[9]. Ancak bu hizmet için başka söylenceler de vardır. Dinsel törende her hizmetten sonra ortaya çıkar. Koltuğunun altında sembol bir süpürge bulunmaktadır. Bu süpürgeyi meydana üç kez çalar. «Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali!» der. Böylece hizmetler arasında kısa bir dinlence verilmiş olur.

Gözcü : Dinsel törenin genel düzeninden sorumlu kişidir. Törene uygun hareket etmeyenleri önce uyarır, gerekirse cezalandırır. Törene uymayan hareket yapılırsa dedeye yansıtır. Hareketi yapanların dara çekilmelerini ister. Bu hizmetin Karaca Ahmed'ten kaldığına inanılır[10].

Dolucu : Sâki de denir. Dinsel törende «dolu» adı verilen içkiyi dağıtan kişidir. Alevî dinsel törenlerinde yaşlı erenler ve sazcı, dolu içebilir. Kimi zaman bu hizmeti görenler musahip ve eşlerinden oluşur. Böylece dört kişilik bir öbek oluştururlar. Kurban pişerken dedenin önüne gelirler. Sağ ellerinde dolu şişesi, sol ellerinde bardaklar vardır. Ellerini sarkıtıp başlarını eğip öne doğru eğerek dara dururlar. Dedenin yanındaki yerlerini alarak dolu dağıtırlar[11]. Bu hizmetin İmam Hüseyin'den kaldığına inanılır[12].

Pervâne : Kimi bölgelerde İznikçi adı verilir. Dinsel törenin yapıldığı yer ile dışarı arasındaki ilişkileri sağlar. Evlere dedenin buyruklarını iletir. Köyde olup bitenlerden dedeye bilgi verir. Dinsel tören yapıldığı sırada

8. Buyruk, s. 31 ve 145.
9. Buyruk, s. 145.
10. Buyruk, s. 145.
11. Mehmet Eröz: Türkiye'de Alevîlik-Bektaşilik, İstanbul 1977, s. 118.
12. Buyruk, s. 145.

köyde herhangi bir olay olmamasına çalışır. Aralıklarla dedeye ve topluma «Kurtla kuzu yanyana!» biçiminde bilgi verir. Bu herşeyin yolunda olduğu anlamındadır.

Kapıcı : Dinsel törenin yapıldığı evin kapısında bekler. Eve yabancı biri yaklaştığında içerdekilere bilgi verir. Yabancıyı içeri sokmaz. Dinsel tören başlarken kapıda durur ve gelenlerden «Hu», «Eyvallah!» diye selâm alır.

Kurbancı : Dinsel törende kurbanların kesilmesi ve pişirilmesinden sorumlu kimsedir. Kurbanları dedenin önüne getirir. Kurbanın bağlı olan ön ayaklarını sağ eli ile kavrar. Sağ ayak baş parmağını sol ayağı üzerine kor. Öne doğru eğilir. Dededen niyaz alır. Dede «Kurbanınız kabul olsun. Hak Muhammed Ali yardımcınız olsun» diye dua eder. Bundan sonra Kurbancı kurbanı dışarı çıkarır. Kurbanı kesip pişirmeye koyulur. İnanca göre derisi yüzülen kurban bıçak değdirilmeden kara kazanda bütün olarak kaynatılır. Kemikleri kırılmaz. Yalnızca eklemlerinden ayrılır. Kurban piştikten sonra suyuna bulgur eklenir.

Kuyucu : Kurbanın barsak, kemik ve derisi dışarı atılmaz. Bunlar bir kuyu kazılarak oraya gömülür. Bu işleri yapan hizmet sahibi kuyucudur. Musahibi ile birlikte bu işi üstlenir. Komşular da ona yardımcı olurlar. Kurban yenip bittikten sonra tüm artıklar toplanıp bu kuyuya doldurulur ve üzeri kapatılır.

Selman : Kurban yenmeden önce ve yendikten sonra başta dede olmak üzere tüm toplumun ellerini yıkatma görevini yapar. Sağ elinde ibrik, sol elinde leğen dedenin önüne gelir. Dede şehadet parmaklarını leğenin üzerine uzatır. Selman üç damla su döker. Her su döküşte «Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali!» der. Sonra topluluğa döner. «Erenler, hayır hizmet eyleyin!» der. Sonra topluluğa döner. «Erenler, hayır himmet eyleyin!» der. Dedenin parmaklarından damlamış olan üç damla suyu içer. Topluluk «Nuru iman olsun, gittiği yer gam kasavet görmesin, Hak Muhammed Ali şefaatçın olsun!» diyerek dua eder. Bu işlemlerden sonra sofra kurulur. Kurban yendik-

ten sonra Selman aynı biçimde yine gelir. Omuzunda havlu vardır. Başta dede olmak üzere yaşlıların ellerinin yunmasını sağlar.

Bu on iki hizmet sahibini belirledikten sonra Alevî dinsel törenini anlatmayı sürdürebiliriz.

Dinsel tören genellikle kışın yapılır. Dedenin köye gelmesi ile hazırlıklar başlar. Pervâne her eve giderek çağrı yapar. Böylece toplum dinsel törene karar verir. Tören yapılacak yer saptanır. Hizmet sahipleri belirlenir. Törenin cuma günü akşama başlamasına çalışılır.

Töreni yürütecek dede baş köşede bir post üzerinde oturur. Dedenin oturduğu makama «Mürşit postu» denir. Dinsel tören başlarken 11 hizmet sahibi dede önünde ayaklarını mühürleyip dizilirler. Dede onlara şu duayı okur:

«Allah... Allah... Allah... Akşamlar hayrola. Hayırlar feth ola. Şerler def ola! Hizmetiniz kabul ola! Muradınız hasıl ola! Hazıran, gaiban, zahir, bâtın ayini cem erenlerinin nur cemallerine aşkola! On sekiz bin âlemle birlikte mü'min müslüm cümle kardaşlarımızı Muhammed-Ali eşiğinden mahrum etmeye. Allah, cümlemizi dîdar-ı Ehl-i Beyt'e, meşreb-i Hüseyn'e nail eyleye. Hizmet sahiplerinin hüsn ü hizmetleri üzerinizde ola. Saklaya, bekleye. Dil bizden, nefes Hacı Bektaş Velî'den ola. Gerçek erenlerin demine hû!»

Bu duadan sonra hizmet sahipleri topluca meydana niyaz edip yeniden dara dururlar. Dede:

«Tecellâ, tevallâ Hakk'a yazıla. Tecellânız temiz, yüzünüz ak ola. Tecellâ gören cehennem nârı görmeye. Erenlerden hizmet, Allah eyvallah!» der.

Bu duadan sonra hizmet sahipleri hizmetlerinin başına giderler. Süpürgeci meydana üç kez süpürge çalıp dara durur. Darda iken:

«Allah... Allah... Allah... Güruh-u naciyim, Kırklar meydanında süpürgeciyim. Hüseyn-i Kerbelâ için gözlerim kan yaştır. Yüz bin lânet olsun, Yezid'in bağrı kara taştır. Pîrimiz Kırklar içinde Seyyid-i Ferraş'tır. Ber Cemâl, Muhammed Kemal, İmam Hasan, İmam Hüseyin, Ali (r.a.) bülende salâvat!» gülbenkini okur.

Dede :

«Allah... Allah... Allah... Hizmetin kabul ola. Muradınız hasıl ola. Seyyid Ferraş efendimizin himmeti üzerinde ola. Gerçek erenlerin demine hû!» der.

Süpürgeci bulunduğu yeri niyaz edip geri geri çekilerek meydandan ayrılır. Dinsel törenin başlangıcı böyle olur. Bundan sonra tören yerine getirilir. Ancak, başında da belirttiğimiz gibi her dinsel tören bir amaca yöneliktir ve onun için yapılır. Yapılış biçiminde ayrılıklar vardır. Bu bakımdan törenleri öbeklere ayırmıştık. Şimdi amaç ve türlerine göre törenleri inceleyebiiiriz.

A. YOL KARDEŞLİĞİ :

Yol kardeşliği, Alevîlikte iki erkeğin ve böylece iki ailenin kardeş olması demektir. Bu kardeşlik «âhiret kardeşliği» ya da «musahiplik» adı ile de anılır. Yol kardeşliğinin Muhammed ile Ali'den kaldığına inanılır. Nitekim Buyruk'un ikinci bölümü bu konuya ayrılmıştır[13]. Orada anlatılanları şöyle özetleyebiliriz :

Muhammed mi'racdan döndükten sonra ona inananlar çevresine toplanırlar. Tanrı'nın neler söylediğini öğrenmek isterler. Muhammed, Tanrı'nın kendisinden sonra yerine Ali'yi vekil gösterdiğini anlatır. Deve palanlarından bir minber yaptırır. Üzerine çıkar. Yanına Ali'yi çağırır. İkisi bir gömleğe girerler. İki baş, bir gövde olurlar. Muhammed: «Ali ile ben ikimiz bir ağacın meyvesiyiz.» der. Sonra inananlara döner. «Ey inananlar, her iki kişi birbirinizi kardeşliğe kabul edin!» diye buyurur. O zaman her inanan kendisine bir kardeş bulur. Bu seçimde Ali yalnız kalır. «Ey Tanrı'nın elçisi, ben kiminle kardeş olayım? Ben tek kaldım.» der. Muhammed: «Ey Ali, sen benimle kardeşsin. Tıpkı Mûsâ ve Hârun gibi. Bundan sonra sen de seni izleyenlerin ve inananların belini bağla!» diye karşılık verir. Böylece Muhammed ile Ali yol kardeşi olurlar.

Bu olay üzerine Alevîler arasında başka söylenceler

13. Buyruk, s. 12-16.

de vardır. Musahipliğin Hayber savaşından sonra ortaya çıktığı da söylenir[14].

Kökeni nasıl açıklanırsa açıklansın yol kardeşliği Alevîlikte çok önem verilen, sonradan kazanılan bir akrabalık türüdür[15]. Bu şaşırtıcı bir yöntem ve erkân dizisi içinde yürütülür. Ancak böylece tam bir cemiyet üyeliği statüsü, toplumsal konum sağlanmış olur. Alevîlikte yol kardeşsiz erkâna girmek olası değildir. Bektaşîlikte, mezhebe gönül veren ve lâyık olan kadın-erkek, evli-bekâr her birey tek başına nasip alır, Bektaşî olur. Alevîlerde ise her şeyden önce Alevî bir ana-babadan olmak gerekir. Ancak böyle kimseler evlendikten sonra başka evli çiftle yol kardeşi olarak topluluğa katılabilirler. Bektaşîlikte tek tek katılma yerine burada, dört kişilik iki çiftin erkâna girmesi sözkonusudur. Artık burada dışarıdan bir derneğe girişi andıran bir katılma yoktur. Toplumun doğal üyeliğinden resmî üyeliğe yükseliş vardır[16].

Her Alevî çifti bir yol kardeşi tutmak zorundadır. Bu dört kişilik iki aile Alevî toplumunun çekirdeğini oluşturur. Bu dört kişi birbirinin kardeşi sayılır. Alevîlerde kardeş çocuklarının evlenebilmesine karşın, birbirlerine yol kardeşi olanların çocukları evlenemez. Bu, yol kardeşliğinin ne denli ileri ve köklü olduğunu gösterir. Yol kardeşlerinden bir kadın ve karşı taraftan bir erkek ölse, yaşayan kadınla erkek evlenemez. Yol kardeşi olan erkeklere kardeş, kadınlara bacı denir. Namus ve mal mülkleri dışında hemen herşeyleri ortak sayılır. Biri mal varlığını yitirse, hayvanları ölse, ürünü zarar görse, yol kardeşi derhal yardımına koşar. Gücüne göre ona mal mülk verir. Para sağlar. Yiyecek sağlar. Bunu severek ve töreye dayanan bir iş, bir görev olarak yerine getirir. Yol kardeşleri birbirinin gidişini, çocuklarının durumunu izlerler. Gençlerin kötü yola sapmaması için, erkândan

14. Mehmet Fuat Bozkurt: «Sivas Töreleri», Anadolu Gazetesi 11-18 Şubat, Sivas 1978.

15. Ali Rıza Balaman: Evlilik-Akrabalık Türleri, İzmir 1982, s. 82.

16. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 110-111.

ayrılmamaları için göz kulak olurlar, birbirlerine destektirler. Acıları, tasaları, sevinçleri ortaktır[17].

Yol kardeşini kişi kendi seçer. Ancak, bu seçimde kimi ölçüler vardır. Yol kardeşlerinin aynı yaşlarda olmaları gerekir. Aynı dili konuşur olmaları gerekir. Aynı eğitim düzeyinde olmaları ve evli olmaları salık verilir. Böylece, dili aynı olmayan, aynı yerde oturmayan, yaş, düzey ve konum bakımından birlik göstermeyen kişilerin yol kardeşlikleri sakıncalı görülür[18].

Tüm bu koşullar yerine getirildikten sonra yol kardeşi olacak kişiler dinsel törende dede karşısına çıkarlar. Dede bunlara yol kardeşi olmanın yükümlülüklerini ve koşullarını anlatır. Bunları kabul edip etmediklerini sorar. Yol kardeşi olacaklar olumlu karşılık verince dede bir gülbenk okur. Bu gülbenke «Gözlengeç Duası» adı verilir:

«Bism-i şah, Allah... Allah... Yüzüm yerde, özüm darda. Dar-ı Mansûr'da, ellerim gani dergâhında. Erenlerden hal hayırlısı şey'en ederim. Allah... Eyvallah, hû dost!»

Gülbenk okunduktan sonra yol kardeşi olacaklar yerlerine otururlar. En az bir yıl beklemeleri gerekir. Bu süre sınama süresidir. Anlaşamayacak olurlarsa sınama süresi içinde vazgeçeceklerdir. Böylece kardeşlik andı bozulmamış olacaktır.

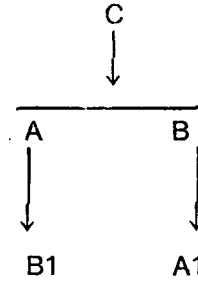
Tüm sınamalar olumlu geçerse o kişilerin yol kardeşi olmaları uygun görülür. Yol kardeşi olacaklar, gündüzden boy abdesti alırlar. Akşam dinsel tören başlar. Önce toplum gelir yerini alır. Çerağ uyandırılır. Çerağ gülbenki okunur. Ardından kurbancı kurban ile içeri girer. Kurban sahipleri ile birlikte dara durur. Kurbancı kurbanın sağ kulağını sağ kulağına kapatır. Sağ ayağını ise sağ gözünün üstüne tutar. Kendi ayaklarını mühürler. Böylece bir süre kıbleye doğru durur. Bu sırada dede bir tekbir çeker. Tekbir bittiğinde kurbancı: «Hayır himmet eyleyin!» diyerek kurbanı alıp dışarı çıkar. Yanında bulunan yar-

17. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 111-112.
18. Buyruk: s. 53.

dımcılarıyle niyazlaşır. Bu arada kuyucu gelir. Kurbancı ve yardımcılarıyle niyazlaşır. Herkes işine başlar.

Bu sırada dinsel tören sürmektedir. Bir bacı eşiğe niyaz edip bir döşek getirir. «Hayır himmet eyleyin!» deyip döşeği meydana yayar. Döşek üzerinde dara durur. Hayır dua alıp yerine oturur.

Rehber, yol kardeşi olacak kişilerle birlikte içeri girer. Yol kardeşi olacakların eşleri de yanlarındadır. Rehberle birlikte beş kişilik bir öbek oluştururlar. Beşi birlikte dinsel tören yapılan evin eşiğinin sağını-solunu öperler. Sonra sürüne sürüne gidip delili niyaz ederler. Rehber sağ başta olmak üzere döşek üzerinde dara dururlar. Dara duruş düzeni şöyledir :

A : Yol kardeşi olacak birinci kişi.
B : Yol kardeşi olacak ikinci kişi.
A1 : Birinci yol kardeşinin eşi.
B1 : İkinci yol kardeşinin eşi.
C : Rehber.

Kadınlar erkeklerin eteklerinden tutarlar. Rehber, yol kardeşi olacakların boyunlarına birer mendil ya da tülbent bağlamıştır. İki mendilin ucunu sağ eli ile tutar. Darda tümünün ayakları mühürlüdür.

Rehber: «Aşk ola!» dedikten sonra beşi birlikte meydanı niyaz edip yeniden dara dururlar. Bundan sonra rehber ile pîr arasında şu konuşmalar geçer :

Rehber: «Hû tarikat erenleri!»

Dede: «Hû şeriat yolcusu! Nerden gelip nereye gidiyorsunuz?»

Rehber: «Şeriattan gelip, tarikata gidiyoruz.»

Bunu söyledikten sonra beşi birlikte dardan ayrılıp giderler. Oradan geri dönerler.

Rehber: «Hû tarikat erenleri!»

Dede: «Hû tarikat yolcusu! Nerden gelip, nereye gidiyorsunuz?»

Rehber: «Tarikattan gelip, marifete gidiyoruz!»

Yeniden geri dönerler. Eşiğe varıp geri gelirler. Dara dururlar.

Rehber: «Hû marifet erenleri!»

Dede: «Hû marifet yolcusu! Nerden gelip, nereye yidiyorsunuz?»

Rehber: «Marifetten gelip, sırr-ı hakikate gidiyoruz.»

Dede: «Gidemezsiniz! Kış var. Aşılmaz yüksek dağlar var. Geçitsiz ırmaklar var. Bu belleri aşamazsınız. Bu selleri geçemezsiniz. Demirden leblebidir, yenilmez. Oddan gömlektir, giyilmez. Gelme, gelme! Gelirsen dönme! Gelenin malı gider, dönenin canı gider. Öl ama ikrar verme. Öl, ikrarından dönme! Hal böyledir. Bu halleri ben size demiş ve duyurmuş olayım evlâdım!»

Rehber: «Dedem, cemaatin varlığına, Tanrı'nın birliğine inanarak, Muhammed-Ali'nin yoluna, Hünkâr Hacı Bektaş Velî'nin katarnıa girerek; Muhammed ümmeti, Allah'a kul, Hüseyin'e talip olmak için, adlarını andığımız kişilere inanarak, güvenerek geldik. Ölümümüz olur, dönüşümüz olmaz. Önünüzde başımız açık, ayağımız yalın. Özümüz darda, yüzümüz yerde. Pîrden ne gelirse 'Allah, Allah eyvallah' dedik durduk darına. Boynumuz kıldan ince. Yolumuz kılıçtan keskin. İnandık iman getirdik. Huzurunuzda birliğe yettik.»

Dede: «Eyvallah talip! İkrarın imanına yoldaş olsun! Hak, Şahmerdan tümümüzü doğru yoldan ayırmasın! Diz çökün!»

Rehber: «Sana Muhammed-Ali'nin yoluna girmek üzere bir çift kurban getirdim. İşte yularları.»

Rehber mendillerin uçlarını dedeye verir. Dede yol kardeşi olacaklara öğüt vermeye başlar:

«Evlâdım, siz yol kardeşi oldunuz. Başta yol kardeşi, yol kardeşinden evini ayırmayacak. Malını ayırmayacak. Birbirinin evinde olanı alıp izinsiz götürecek. Allah korusun aranızda tartışma çıksa, Temmuz sıcağında bir tülbent kuruyuncaya dek dargın dursanız, derdinize derman olmaz!

«Musahip musahibe demese beli,
Dünya âhirette eğridir yolu.
Ona şefaat etmez Muhammed-Ali
Söyleyen Muhammed, dinleyen Ali!

Musahip, musahipten yolun ayıra,
Hak vura onun temelini devire,
Yedi cehennem nârın ona buyura,
Söyleyen Muhammed, dinleyen Ali!»

«Talip olmak için sizden dört şey isterim. Önce şeriatı bilmek gerek. İkincisi tarikatı bilmek gerek. Üçüncüsü marifetten bilgi sahibi olmak gerek. Dördüncüsü sırr-ı hakikate ermek gerek. Bunlara ulaşmak için, yalan söylemeyeceksiniz. Dedikodu etmeyeceksiniz. Elinizle koymadığınızı almayacaksınız. Gözünüzle görmediğinize 'gördüm' demeyeceksiniz. Kimseyi incitmeyeceksiniz. Büyükleri sayacaksınız. Küçükleri seveceksiniz. Sonuçta, Ulu Tanrı'nın yasak dediğini yasak, gerçek dediğini gerçek bileceksiniz. İşittiniz mi evlâtlarım?»

Yol kardeşleri: «Eyvallah!» diye karşılık verirler.
Dede: «'Şah Hatayî'yim' demiş ol.»

Her meyveden yemiş ol,
İster tutsun, ister tutmasın
Hele, bir 'gel' demiş ol!

«Ey talip, benim sana bu sözleri söylediğime bu cemaat şahit olsun mu? Vaktin imamı şahit olsun mu? Ay, gün şahit olsun mu? Yer, gök şahit olsun mu? Ölünceye dek ikrarınızdan dönmeyeceğinize, elinizden geldiğince,

gücünüzün yettiğince Allah'a kul, Muhammed'e ümmet, Ali'ye talip olacağınıza, Hüseyin'in yolundan ayrılmayacağınıza söz veriyor musunuz?»

Yol kardeşleri: «Eyvallah dedem!»

Bundan sonra yol kardeşleri ile eşlerinin üzerine bir çarşaf örtülür. Rehber kıyıda durur. Dede, İsm-i Âzam duasını okur. Dua bitince çarşaf yol kardeşlerinin üzerinden kaldırılır. Rehber sağ başta yerini alır. Dördü yan yana dizilirler. Ayaklarını mühürleyip dara dururlar. Dede şu gülbengi okur:

«Allah... Allah... Allah... Geldiğiniz yoldan, durduğunuz dardan, çağırdığınız pîrden şefaat göresiniz! Cenâb-ı Hak, Hünkâr Hacı Bektaş Velî Sultan ikrarınızda ber-karar eyleye! Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Allah'a kul, Muhammed'e ümmet, Ali'ye talip eyleye! Bu yoldan, bu dardan, bu pîrden ayırmaya! Cedd-i cemâlim yaramaza, uğursuza, pîrsize dûş getirmeye! Şeytan'ın şerrinden, gafil gadadan, görünmez belâdan koruya! Cenâb-ı Allah, hayırlı devlet, gökten hayırlı rahmet, yerden hayırlı bereket nasip eyleye! Darınız, niyazınız kabul ola! Gerçeğin demine hû!»

Yol kardeşleri, secdeye eğilir.

Dede: «Ey talip, girdiğin Hak kapısı, durduğun Mansûr darı. Ne gördün, ne işittin?»

Rehber: «Hak gördüm, Hak işittim. Er gördüm, meydana geçtim. Allah, Allah eyvallah!»

Dede: «Eyvallah kapısı nedir?»

Rehber: «İkrar, iman.»

Dede: «İkrarın imanına yoldaş olsun! Dara gel, doğru söyle! Dost gönlünü incitme! Doğrulun!»

Yol kardeşleri secdeden başlarını kaldırırlar. Diz çökerler. Dede bu kez dinsel törendeki topluma seslenir:

«Göz erenler gözü, nicesiniz? Bu sofuların dostu olan onların ayıbını, yanlışını söylesin!»

Bu soru üzerine toplumda kim: «Bir ayıbını, yanlışını görmedik. Şaha varıncaya kadar razıyız!» diye yol kardeşlerine yardımcı çıkarsa, yol kardeşlerinin eşleri gidip o kimse ile niyazlaşırlar.

Dede yol kardeşlerine döner: «Önce özünüzü ara-

yın, sonra Hakk'a yarayın!» «Kendi özünüzle nasılsınız?» diye soru yöneltir.

Rehberin solundaki kişi rehberin elini öper. Ardından dördü, birbirine niyaz ederler.

Dede, yol kardeşlerine sorar: «İlk kapı şeriat, ikincisi tarikat, üçüncüsü marifet, sonra sırr-ı hakikat, hak mı?»

Rehber: «Eyvallah!»

Dede: «On iki Muharrem, üç Hıdırellez, kırk sekiz perşembe orucu hak. Bu oruçları tutacaksınız! Yalan söylemeyeceksiniz! Dedikodu yapmayacaksınız! Elinizle koymadığınızı almayacaksınız. Gözünüzle görmediğinizi söylemeyeceksiniz! Hû!»

Yol kardeşleri, eşleri ile birlikte ayağa kalkarlar. Dededen başlayarak toplumdaki tüm büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperler. Sonra dedenin önünde dara dururlar. Dede küçük bir dua ya da gülbenk okur:

«Naz, niyaz, tecellâ, temenna Hak defterine kayıt olsun!» diye duayı bağlar. Törende bulunanlar: «Hû, sofular, menziliniz mübarek olsun! Allah ikrarınızda berkarar eylesin!» diye iyi dilekte bulunurlar.

Rehberle birlikte beşi topluca erkâna yatarlar. Rehber yanındaki kişi ile yüz yüze yatar. Öbürleri yüzükoyun birinci kişinin yanına yatarlar. Parmakları açık durur. Dede: «Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali!» diyerek rehberi omuzundan parmaklarına kadar üç kez sıvazlar.

Rehber: «Devlet tacı!» diye niyaz alır.

Rehberin yanındaki er ise rehberin omuzundan: «Selman-ı Pâk!» diye niyaz alır. Bu sırada sol eli ile sağ dirseğini tutar. Hutbe-i şerif okunur. Erlere iki, eşlerine birer kez el ile vurulur. Kadın gebe ise el vurulmaz. Omuzundan niyaz alınır.

Burada şu dörtlük okunur:

Hâl erenler hâlidir
Yol erenler yoludur
Gafil olman gâziler
Gelen ustaz elidir.

Rehber: «Kalkın, ya Allah!» der.

Yol kardeşleri ve eşleri başlarını secdeden kaldırıp dara dururlar. Eşlerden bir bacı sırası ile dedenin dizini, kuşağını, elini öper. Beşine birden erkân gülbengi okunur. Sonra döşek gülbengi okunur. Döşek atan bacı döşeği dışarı götürür. Üç kez batıya doğru silker. Döşeği alıp gelir ve dara durur. Hizmet duası alır. Yol kardeşleri eşleri ile birlikte yerlerine otururlar. Bundan sonra süpürgeci meydana gelir:

«Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali!» diyerek sağ eli ile üç kez süpürgeyi yere sürüp dara durur. Sonra şu duayı okur:

«Hüseyn-i Kerbelâ için gözlerim kan yaştır. Yüzbin lânet olsun Yezid'in bağrı taştır. Pîrimiz Kırklar içinde Seyyid Ferraş'tır. Ber Cemâl, Muhammed Kemâl, İmam Hasan, İmam Hüseyin, Ali Bülent ra salâvat!»

İbrikçi (selman) önce delilin dibine su damlatır. Sonra dede ve rehberin eline su döker. Süpürgecinin ayağına su damlatır. Leğenin içindeki suyu: «Hayır himmet eyleyin!» diyerek içer. Sonra süpürgecinin sol yanında dara durur. İkisine bir gülbenk okunur. Gülbengin sonunda:

«Selman-ı Ferraş'ın, Selman-ı Pâk'ın hizmeti hazır ola! Gerçeğin demine hû!» denir.

Dara duranlar birbirleri ile niyazlaşırlar. Bu sırada dolucu doluyu getirir. Doluya hayırlı duası okunur. Dolucu doluyu bir kaba boşaltır. Bardağı kaba basar. Bez ile bardağın dibini siler. Böylece dolu, beze damlatılmış olur. Dolucu: «Hayır himmet eyleyin!» diyerek, delilin dibine doludan bir damla döker. Burada:

«Kadeh seni, bade seni!
Vermeyelim yade seni.
Münkir'in ne haddi var?
Zerre kadar tade seni!»

«Hayır himmet eyleyin Şah aşkına, Ali aşkına!» der. Doluyu dede ya da rehbere verir.

Dede ya da rehber: «Hayır himmet eyleyin!» diye verilen doluyu içer. Sonra niyaz eder. Sonra dede, yol kar-

deşi olan dört kişiyi karşısına çağırır. Doluyu baştakine verir. Onlar da birbirine verip niyazlaşırlar. Bir dolu da ikinci yol kardeşine verilir. O da öbürlerine verir. Yine niyazlaşırlar.

Dede: «Nefsinize uymayın. Yolunuzdan ayrılmayın. Çiğ lokma yemeyin. Malı mala, canı cana katın. Halinize haldeş, yolunuza yoldaş olun!» diye yol kardeşlerine öğüt verir .

Bundan sonra çerağcıya ve dinsel törende bulunan ileri yaştaki erenlere dolu verilir. Bu dolu, «su»dur, şerbettir. Anadolu'nun hemen her yerinde cem'e en küçük alkol giremez. Alkollü olanlar cem'e alınmaz. Alkol kesinlikle yasaktır. Kurban pişip indiği zaman kurbancı gelip haber verir. Süpürgeci ortaya çıkıp üç kez süpürgeyi meydana sürer. Ardından ibrikçi gelir. Dede başta olmak üzere yaşlı erenlerin eli yunur. Bundan sonra sıra sofranın gelmesindedir. Sofracı sofra elinde ortaya gelir. Ayaklarını mühürleyerek şu duayı okur:

«Evvel Allah diyelim,
Kadîm Allah diyelim,
Gelen Ali sofrası
Yiyen gâzilere şah diyelim.
Şah versin, biz yiyelim.
Gerçeğin demine hû diyelim!»

Sofracı sofrayı açar. Kurban leğen içinde getirilip ortaya konur. Sofracı kurbanın kellesini ayırır. Dört kapısı tamam olmayan, kelleden yiyemez. Tüm bu kurbana «Tercüman» denir. Tercümanı, görülmemiş olanlar, görgüye erkâna girmemiş olanlar, yol kardeşi olmayanlar yiyemez. Yaşlı dul kadınlar ve erkekler, sakatlar, hastalar, kimsesiz yoksullar, 12 yaşından küçük olanlar yiyebilirler[19]. Kurban sahiplerinin dördü birlikte dedenin sofrasına oturur. Önce dede: «Destur Şah!» der. Dördüne birer lokma verir. Böylece kurban yenmeye başlar. Kurbanın bitiminde son lokma kırklar aşkına yenerek sofra bağlanır. Dede sofra duası okur:

19. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 116.

«Bism-i Şah, Allah, Allah... Elhamdülillâh, nimet-i devlet ziyade ola! Er, Hak bereketin vere! Bu gitti, yenisi gele! Nimet-i Celîl, berekât-ı Halîl ola! Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin! Bir nimet-i nûr ola! Cömert lokma sahibi ve bilcümle âl-i Resûl cümlemizin yüzümüz ak, gönlümüz pâk, düşmanlarımız hâk ola! Hak Muhammed-Ali, on iki imam, on dört masum-u pâk, on yedi kemerbest gözcümüz ve bekçimiz ola! Dîdârından, katarından, dirlik ve birliğinden ayırıp, şaşırıp düşürmeye! Çağırdığımızda omuzumuzda ola! İmdad-ı resûl ola! Üçler, beşler, yediler, kırklar, üç yüz altmış altılar, binbirlerin himmeti dâim, nazarları üzerlerimizde hâzır ve nâzır ola! Kutb-ı âlem, şah-ı ekram, zât-ı tamam, hayat-ı müdamın desteği has-u tam, pîrimiz, üstadımız, mecle-i mülâzımımız, Hünkâr Hacı Bektaş Velî efendimizin kerametleri zâhiren ve bâtınen üzerimizde hâzır ve nâzır ola! Arafat'ta İmam Cafer sürüsüne karışa! Gerçeğin demine hû!»

Sofra toplanıp artan ve dökülen yemek kuyuya gömülür. Sonra yine süpürgeci gelir. Süpürgeyi üç kez yere sürerek hizmetini yerine getirir. Bunu ibrikçinin gelişi izler. İbrikçi sağ elinde ibrik, sol elinde leğenle içeriye girer. Dede ve yaşlı erenlerin eline su döker. Böylece son hizmet de yerine getirilmiş olur. Artık zaman ilerlemiştir. Dede cem dağılma gülbengini okur:

«Oturan duran, koğusuz gaybetsiz evine varan, hâzıran gaiban, pîran, üçler beşler, yediler kırklar, kerem-i evliyâ, Allah, Allah, eyvallah!.. Cümle gerçeklerin demine hû! Dost!»

Böylece dinsel tören biter. Törene katılanlar evlerine dönerler.

Yol kardeşliği töreni ülkemizdeki Alevî arasında genellikle böyle yapılmaktadır. Bu arada yörelere göre kimi değişiklikler olduğu bilinmektedir. Bu tören Buyruk'ta ise daha karmaşık anlatılmaktadır[20]. Bu da törenin eski dönemlerde daha değişik yapıldığını düşündürmektedir. Nitekim Buyruk'ta «Dördünüz bu gece bir döşekte yatacak-

20. Mehmet Fuat Bozkurt: y.a.g.e., 11-18 Şubat 1978, Sivas.

sınız!» biçiminde bir kural bulunmaktadır[21]. Osman Bayatlı'nın bildirdiğine göre bu gelenek yakın zamana değin Ege bölgesinde Tahtacılar arasında uygulanmıştır[22]. Yine değişik Buyruk yazmalarında değişik törenlerin olduğu gözden kaçmamaktadır.

Yol kardeşliği Kızılbaşlara özgüdür. Daha önce de belirttiğimiz gibi Bektaşîlik'te bu örgütlenme biçimi bulunmaz. Buna karşılık Bektaşîlikte ikrar töreni vardır. İkrar töreni ise şöyle yapılmaktadır :

B. İKRAR

Bektaşîlik'e girmek için düzenlenen ilk büyük törene «İkrar ayini» adı verilir. İkrar vermeyen kimse Bektaşî olamaz. «İkrar ayini» Bektaşî olmak isteyen kimsenin isteğini belirtmesi ve bunu yetkiliye ulaştırması törenidir. Tarikate giriş nedeniyle düzenlendiği için önemli bir tören sayılır. Obür törenlerde olduğu gibi büyük bir ciddiyetle yürütülür. Düzenlenişi genellikle şöyle olur[23] :

Bektaşî olmak isteyen kişi kendisine bir rehber bulur. Gerekli yolu, tarikata girmesi için genel işlemleri ondan öğrenir. Rehber, durumu tekkenin en büyük yöneticisi olan «Baba»ya bildirir. O kişinin tarikata alınmasını uygun bulduğunu açıklar. İstekli kimse bir süre denenir. Sonra bu kişi çeşitli görevliler tarafından tarikat için yetiştirilir. Tarikat dilinde buna «nasip almak» denir.

Nasip alacak kişiye tekke kurallarına göre tarikat abdesti aldırılır. Bu abdestin özelliği el, yüz, baş, ayağın yıkanmasıdır. Bundan sonra iki rekât namaz kılınır. Bu ön işlemler yapıldıktan sonra «talip» beyaz kefene sarılır. Talibin ölmüş gibi görünmesi, yeni inanç dünyasında dirileceği anlamına gelir. Kefene sarılmış talibe şu öğüt verilir :

«Erenler meydanında, Pîr huzurunda mürşidine teslim-i rıza oldun mu? Yalan söyleme, haram yeme, livâta

21. Buyruk (Haz. Sefer Aytekin), Ankara 1958, s. 200-201.
22. Osman Bayatlı: Alevî Gelini, İzmir 1956.
23. İsmet Zeki Eyüboğlu: Bütün Yönleriyle Bektaşîlik (Alevîlik), İstanbul 1980, s. 193-196.

ve zina etme, elinle koymadığın bir şeyi alma, gözünle her gördüğünü söyleme. Gelme, gelme.. dönme, dönme... Gelenin başı, dönenin malı... Allah-Muhammet-Ali, On İki İmam, hânedan-ı Ehl-i Beyt'e iman ettin mi, kazâ ve kadere bel bağladın mı? Bunun ikisini bir bilip, bir gece ve gündüz gönlünde Allah-Muhammed-Ali'yi mürşidin vasıtasıyla bir bildin mi? Hak dediğimiz hak, bâtıl dediğimizi bâtıl bildin mi? Tarikat-ı Nâciye'den olup Cafer-i Sâdık'ın mezhebini hak tanıdın mı? Teverra ve teberra'yı kıldın mı? Bu ikrardan dönersen huzûr-i mahşerde yüzün kara olsun mu? Allah-Muhammed-Ali, Hünkâr Hacı Bektaş Velî ikrarında sahib-kadem eyleye, hû...»

Talibin boynuna «tığ-bend» adı verilen beyaz bir mendil takılır. Kurban edilecek bir koyun gibi meydanın ortasına getirilir. Meydanda on iki imamı gösteren on iki post vardır. Postların herbirinde bir baba oturur. Talip içeri girince, Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat denen dört kapıya adlarını anarak şöyle selâm verir:

Esselâmünaleyküm şeriat erenleri
Esselâmünaleyküm tarikat erenleri
Esselâmünaleyküm marifet erenleri
Esselâmünaleyküm hakikat erenleri

Bu selâmlar karşılığında törende bulunan kişilerden «Aleykümselâm!» karşılığını alır. Sonra elini göğsüne, sağ ayağının baş parmağını sol ayağının üzerine koyarak ayakta durur. Her selâm verişte bir adım ilerleyerek dört kapıdan girmiş sayılır.

Bu işlemlerden sonra talip, mürşidin önüne ulaştırılır. Mürşit sağ elini talibin iki omuzu arasına kor. Kur'an'ın «Tanrı'nın yardımı üzerine olsun» anlamına gelen âyetini okur. Talibin iki omuzu arasına koyduğu elinin «pençe-i âl-i aba» olduğunu söyler. Bundan sonra talibin boynundan tığ-bent çözülür. Mürşit, talibin kulağına: «Girme girme, dönme dönme... Eline, diline, beline sağ ol. Mürşidin Muhammed, rehberin Ali» der. Talibin üzerinden tören böyle sürüp giderken zeytinyağından, ince bir fitilden oluşan cılız bir kandil yanar. Ortalık yarıka-

ranlık bir durumdadır. Törenin bitiminde öbür çerağlar yakılır. Ortalık birdenbire pırıl pırıl oluverir. Talip, mürşitten başlayarak bir bir tüm imamların postları önünde durur. Önce eğilip postu, sonra postta oturan imamların elini alarak avucunun içini öper. Bu el öpme sırasında, daha önce talibin tekkeye aldığı koç kurban edilir, sofralar düzenlenir. Meydanda dolu içilir, söyleşiler yapılır, öğütler verilir, birlik çağrıları yapılır. (Dolu, dua edilmiş kutanmış sudur.) Gülbenk okunur. Nefesler okunarak tören sona erer.

«İkrar ayini» denen özel törenin genel çizgilerinin bunlar olduğu belirtilir. Alevîlikte olan yol kardeşliği töreninde olduğu gibi bunda da yerel değişikliklerin olduğu anlaşılır. Ancak genel çizgileriyle yukarda anlatıldığı biçimdedir.

C. GÖRGÜ

Alevî dinsel törenlerinin en önemlisini, halk arasında «görgü» ya da «görüm» adı verilen dinsel tören oluşturur. «Görmek» köküne dayanan sözcük, dinsel bir terim olarak «görülüp sorulmak» anlamını taşır. Alevî inancına göre bu olay, Hz. Muhammed'in: «Ölmeden önce ölün, mahşer olmadan hesabınızı görün!» buyruğuna dayanır. Bu hadîs Alevîlerce kutsal sayılan Buyruk'ta verilir ve dinsel bakımdan açıklanır[24].

Görgü, toplumdaki ergin kişilerin bir yıl içinde yaptıklarının sorgusunu oluşturur. Ergin kişi, belli bir yaşa gelmiş ve yol kardeşi tutmuş kişidir.

Görgü de genellikle perşembeyi cumaya bağlayan akşam yapılır. Daha önce «Cem» başlığı altında anlattığımız biçimde dinsel tören için dede ve toplum odadaki yerini almıştır. Görülmek üzere yol kardeşi olmuş iki aile ortaya gelir. Bu, dört kişiden oluşan bir katardır. Aralarında yaşça büyük olan erkek sağ baştadır. Solunda eşi yer alır. Öbür çift ise onun yanındadır. Bu dört kişi yalın ayaktır. Bellerine kemerbest kuşağı bağlamış-

24. Buyruk (Hz. Fuat Bozkurt), s. 68.

lardır. Dört kişilik katarın en sağında rehber bulunur. Böylece dara dururlar. Rehber meydanı niyaz ettikten sonra dedeye ve dinsel törendekilere karşı şöyle seslenir:

«Allah, Allah... Eli erde, yüzü yerde, özü dar-ı mansûrda, Hak-Muhammed-Ali yolunda! Erenler meydanı, pîr divanında, canı kurban, teni tercüman. On iki imam ve on dört masum pâk efendilerimizin dostlarına dost, düşmanlarına düşman olmak kavliyle, hak erenlerin nasihatını kabul, muktezasıyle amel etmek üzere, yalın ayak, yüzü yerde sürünerek gelmiş, cem erenlerinin izn-i icazetiyle, Muhammed-Ali yoluna, Seyyid Muhammed Hünkâr Hacı Bektaş Velî tarik-i nazenine dahil olmak üzere koç kuzulu kurbanlariyle gelmişler. Hakkı görüp râh-ı hak bilmiş, Nesimî gibi yüzülüp, Mansûr gibi asılıp, Fazlı gibi borçtan halâs olmak dilerler. Himmet-i pîr niyaz ederler. Allah, eyvallah!»

Rehberin bu sözlerine karşılık dede törende bulunanlara yüksek sesle üç kez şu soruyu yöneltir:

«Ey cem erenleri, siz bu canlardan razı mısınız?»

Bu soru üzerine cemde o erkek ve kadınlardan isteği olan, şikâyeti olan söyler. Sorunlar gereğince çözümlenir. İstekler yerine getirilir. Haklı haksız istekler belirlenir. Bu sırada dede ile birlikte tüm toplum da bir yargıç görevini üstlenmiştir. Kapalı bir çevrede gelişen olayları zaten hemen herkes bilir. Kimin haklı, kimin haksız olduğunu bilirler. Böylece dedenin yanlış bir yargıda bulunması olası değildir. Toplum yönlendirici ve belirleyicidir. Bu dört kişiden istenecek şeyler böylece karara bağlanır. Şikâyet sahipleri ile barıştırılır.

Dede: «Duran, oturan boynuna!» diye toplumdan gerçekleri anlatmalarını ister. Toplum:

«Tövbe günahlarımıza estağfurullah. Elimizle, dilimizle, belimizle işlediğimiz günahlarımıza tövbe estağfurullah, isyanımıza tövbe estağfurullah!» diye dua eder. Duayı şu gülbenk ile bağlar:

«Cân-ü dilden el bağladım evliyâ erkânına,
Hamd-ü lillâh gene durdum, pîrimin divânına,

Ei'aman sığındım erenler lûtf-u ihsanına,
Bu yolda canım kurban pîrimin fermanına!
Ber cemâl-i Muhammed, kemâl-i Hasan, Hüseyin,
Âli bülend-i salâvat.»

Dinsel törende bulunan kişiler: «Allahümme salli alâ seyyidina Muhammedin ve alâ âl-i Muhammed» diye salâvat getirirler.

Görülmek üzere meydanda darda duran dört kişi yüzüstü secdeye kapanırlar.

Dede: «Geldiğin Ali yolu, durduğun Mansûr darı, gördüğün hak dîdârı. Hak cesedine ne işittin?» diye bu dört kişiye sorar.

Dardakiler başlarını secdeden kaldırmaksızın:

«Hak gördük, Hak işittik» derler.

Dede secdede duran kişilere öğüt verir:

«Allah, eyvallah kapısı. Döktüğün varsa doldur! Ağlattığın varsa güldür! Yıktığın varsa kaldın! Doğru gez, dost gönlünü incitme! Mürşide teslim-i rıza ol! Yalan söyleme! Kovu kovlama! Haram yeme! Zina etme! Gözünle görmediğini söyleme! Gelme, gelme! Dönme, dönme! Gelenin malı, dönenin canı! Riya ile ibadet, şirk ile tâat olmaz. Söylediğin meydanın, sakladığın senin. Allah, eyvallah!»

Görgüsü yapılanlar kalkarlar.

Dede: «Erenler meydanında, pîr huzurunda mürşide teslim oldunuz mu? Allah-Muhammed-Ali, on iki imam ve Ehl-i Beyt soyuna iman ile ikrar ettiniz mi? Kazaya razı olup bağlandınız mı? Nâcilerin pişüvâsı İmam Cafer Sâdık'ın ictihadı üzere Hak dediğimizi Hak bilip, bâtıl dediğimizi bâtıl bildiniz mi? Muhammed-Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in sevdiğini sevip, tevellâ; sevmediğini sevmeyip teberra ettiniz mi? Dört kapı, kırk makam hak mı? Sûret-i hak görüp dünya menfaatleriyle gözünü kamaştıracak münafıkların sözlerine aldanıp erenler yolundan uzaklaşırsanız mahşer günü yüzünüz kara olsun mu?»

Görülen dört kişi: «Allah, eyvallah!»

Dede: «Allah-Muhammed-Ali, Hünkâr Hacı Bektaş Velî ikrarınızda sabit kadem eyleye! Gerçek erenlerin demine hû!»

Bu duadan sonra görülenler dedenin önüne diz üstü otururlar. Dede sağ başta oturan kişinin sağ elini tutar. O kimse ise sol eliyle dedenin eteğinden tutar. Öbür üç kişi de birbirinin eteğinden tutarlar.

Dede: «Bismillâhirrahmânirrahîm. İnnellezine yabayluneke inemma yübayiunallah, yedullahi fevka eydihim. Fe men nekese fe innema yeküsü alâ nefsih ve men evfa bima ahede aleyhullahe se yütihi ecren azima» âyetini okur. Âyetin okunması bitince dede bu kez, dinsel törendekilere dönerek şu duayı okur:

«La feta illâ ali lâ seyfe illâ Zülfikâr! Nasrun min Allahi ve fethun karib ve beşşrill mü'minin. Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali! Pîrimiz, üstadımız kutb-ı amel Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Şah-ı Horasan! Destur pîr!»

Dede taliplerin sırtına erkânı sürer. Görülmekte olan bu dört kişi meydanı öpüp geri çekilirler. Yerlerine otururlar. Böylece bu dört kişi, dede katında, toplum önünde görülüp sorulmuştur. Toplum önünde tüm suçlar açıklanmış, karşılanabilecek borçlar ödenmiş, karşılanamayanlar Tanrı'nın büyüklüğüne, bağışlayıcılığına sığınılarak bağışlanmış, kişiler aklanmıştır. Bu görülen kişilerin kurban kesmeleri gerekir. Kurbancı kurbanları meydana getirir. Meydana getirilen kurbanlıklara su ve tuz verilir. Kurban sahipleri ve kurbancı, kurbanlıklarla birlikte dara dururlar. Yine yüzler dedeye dönüktür. Sağ el ile kurbanın sağ ayağı havaya kaldırılır.

Dede kurban duası okur. Kimi zaman Kur'an'dan Saffât sûresinin 103-107. âyetlerini okur. Çok kez kurban için yazılmış deyişler okunur. Bunun saz ile söylendiği ve bu sırada toplumun ağladığı olur. Sonuçta kurban duasını dede:

«Kurban-ı Halil, ferman-ı Celil, tığ-ı Cebrâil, itaat-ı İsmail» biçiminde bağlar.

Kurbancı: «Allahü ekber, Allahü ekber, Allahü ekber... Eşhedü enlâ ilâhe illâllah. Allahü ekber, Allahü ekber, Allahü ekber ve lillâhil hamd» diye üç kez tekbir getirir.

Dede: «Lâ feta illâ âli lâ seyfe illâ Zülfikâr. Nasrün min Allahi ve fethün karib ve beşerü'l-mü'minin. Ya Allah,

ya Muhammed, ya Ali. Pîrimiz, üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş Velî. Gönül birliği ile diyelim bir Allah, Allah!..» diye topluma seslenir. Törende bulunanların tümü secdeye eğilir. Tümü «Allah ,Allah...» diye çağrışır. Dede secdeye eğilip Allah, Allah... diye çağrışan topluma şu duayı okur:

«Allah... Allah. Akşamlar hayır ola! Hayırlar feth ola! Şerler def ola! Münkirler mat, münafıklar berbat ola! Mü'minler şâd ola! Meydanlar abâd ola! Sırlar mesrûr ola! Hak-Muhammed-Ali yardımcımız ola! On iki imam, on dört masum-u pâk, on yedi kemerbest katarlarından, dîdârlarından ayırmaya! Pîrimiz, üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş Velî mûin ve destgirimiz ola! Cenâb-ı Hak, münkir münafık şerrinden, ad-u mekrinden hıfz-ı emande eyleye! Allah, devlet ve milletimizin kılıcını keskin, sözünü üstün eyleye. Gökten hayırlı rahmet, yerden hayırlı bereket ihsan eyleye! Namerde muhtaç eylemeye! Lokmaya sevap yazıla! Kazaları, âfetleri, belâları defetmiş ola! Dil bizden, nefes Hazret-i Hünkâr'dan ola! Nûr-u nebî, kerim-i Ali, gülbenk-i evliyâ, Hünkâr Hacı Bektaş Velî... Gerçek erenlerin demine, hû!»

Kimi kez sazcı bu duadan sonra kurban üzerine yazılmış üç deyiş çalıp söyler.

Dede, sazcıya ya da sazcılara şu biçimde dua eder:

«Allah, Allah... Hizmetiniz kabul ola! Muradınız hâsıl ola! Ağzınız ağrı, acı, dert görmeye! Andığınız erenlerin, evliyâların himmetleri üzerinizde hâzır ve nâzır ola! Demi-i Hünkâr, kerem-i evliyâ, gerçek erenlerin demine, hû!..»

Duadan sonra süpürgeci ortaya gelir. Meydana üç kez süpürge çalar. Ardından dara durur. Dede süpürgeciye dua eder:

«Allah, Allah... Hizmetin kabul ola. Seyyid Ferraş efendimizin himmeti üzerinde ola! Erenler demine, hû!»

Böylece bir hizmet bitmiştir. Kısa bir aralık verilir. Bunu belirtmek için süpürgeci, topluma yönelik olarak şöyle seslenir:

«Dar çeken dîdâr göre! Erenler sefasına ere! Gerçeğin demine, hû..»

Dinsel törenin ilkelerinden birine göre tören sırasında gelişi güzel giriş çıkışlar olmaz. Ancak bu biçimde ara verildiğinde kişiler gereksinimlerini sağlamak için dışarı çıkabilirler. Ayrıca bu süre bir dinlenme süresidir. Toplum kendi içinde küçük söyleşiler yapabilir. Rahat oturabilir. Daha önce de söylediğimiz gibi süpürgecinin her defasında meydanı süpürmesi bir hizmetin bittiği anlamındadır. Alevî dinsel törenleri «Hizmet» adı verilen on iki bölümden oluşur.

Çerağın uyanması ile yeni bir hizmete başlanır. Çerağcı çerağı yakmak için temiz bir bez içine tuz kor. Kurbanın eritilmiş yağını bir kaba koyar. Bunları meydana bırakıp dara durur. Çerağcı önce Kur'an'ın Nûr sûresinin 35. âyetini okur. Ardından şu gülbenki söyler:

«Çerağ-ı rûşen, fahr-i dervişan, zuhûr-i iman. Himmet-i pîr-i Horasan, kürşad-ı meydan, kuvve-i abdalan, kanun-u evliyâ, gerçek erenlerin demine, hû!.. Çerağ-ı evliyâ nûru's-semavat, ki menzildir ol tûr-u münâcat! Kaçan kim rûşen ola, kıl niyaz. Muhammed-Ali'ye candan salâvat!..»

Törende bulunanların tümü salâvat getirir. Bu salâvattan sonra çerağcı, çerağın sağına, soluna ve önüne niyaz edip ayağa kalkar. Geri geri gidip meydanın ortasında dara durur. Bu kez şu dizeleri okur:

«Çün çerağ-ı fahri uyardık, Hudâ'nın aşkına!
Fahr-i âlem ol Muhammed Mustafa'nın aşkına!

Sâki-i kevser Aliyyel Murtaza'mn aşkına!
Hem Hatice-Fâtıma Hayrünisâ'nın aşkına!

Şah Hasan, hulk-i Rıza, hem Şah Hüseyn-i Kerbelâ,
Ol imam-ı evliyâ Zeynel-abanın aşkına!

Hem Muhammed Bâkır, ol kim nesl-i pâk-ı Murtaza,
Caferü's-Sâdık İmam-ı rehnümânın aşkına!

Musa-i Kâzım, imam-ı serfinaz-ı ehl-i hak!
Hem Ali Musa Rıza'yı sabiranın aşkına!

Şah Tâki ve Nâki hem Hasanü'l-Askerî,
Ol Muhammed Mehdî-i sahib livânın aşkına!

Pîrimiz, üstadımız Hacı Bektaş Veli'nin aşkına!
Haşre dek yanan yakılan âşıkanın aşkına!»

Çerağcı bu dizeleri bitirdikten sonra dinsel törende bulunanların tümü :

«Allahümme salli alâ seyyidina Muhammed ve alâ âli Muhammed» diye salâvat getirirler.

Dede darda duran çerağcıya şu duayı okur :

«Allah, Allah... Hizmetin kabul, muradın hâsıl ola! Cabir Ensârî'nin himmeti üzerinde ola! Gerçek erenlerin demine, hû!»

Çerağcı yerine oturur. Sazcı üç deyiş çalıp söyler. Deyişlerin çerağ ile ilgili olmasına özen gösterilir. Sözgelimi Hatayî'nin bir deyişi şöyle okunur :

Hata ettim Hudâ yaktı delili.
Muhammed Mustafa yaktı delili.

Ol âl-i abadan Haydar-ı kerrar,
Aliyyü'l-Murtaza yaktı delili.

Haticetü'l-Kübrâ, Fâtıma Zehra,
Ol hayrünnisâ yaktı delili.

İmam Hasan aşkına girdim meydana,
Hüseyn-i Kerbelâ yaktı delili.

İmam Zeynel, İmam Bâkır-ı Cafer,
Kâzım Musa Rıza yaktı delili.

Muhammed Tâki'den hem Ali Nâki,
Hasanü'l-Askerî yaktı delili.

Muhammed Mehdî ol sahip zaman,
Eşiğinde âlet, yaktı delili.

Bilirim günahım hadden aşubdur,
Hünkâr-ı Evliyâ yaktı delili.

On iki imamdandır bu nûr Hatayî,
Şir-i yezadan Ali yaktı delili[25].

Deyiş bittiğinde sazcı sazının üzerine eğilerek dededen dua alır:

«Allah... Allah... Hizmetin kabul ola! Muradın hâsıl ola! Muhammed-Ali, Ehl-i Beyt katarından ayırmaya! Adlarını andığımız on iki imamların hizmeti üzerinde ola! Dilin dert görmeye! Dil bizden, nefes Hazret-i Hünkâr'dan ola! Gerçeğe hû!»

Çerağcının hizmeti bitmiştir. Süpürgeci meydana çıkar. Üç kez süpürgeyi yere sürüp dara durur. Dede süpürgeciye dua eder:

«Allah... Allah... Hizmetin kabul, muradın hâsıl ola! Seyyid Ferraş yoldaşın ola! Ellerin dert, gönlün keder görmeye! Gerçekler demine hû!»

Bundan sonra sağ elinde ibrik, sol elinde leğenle ibrikçi gelir. İbrikçi meydanda şu duayı okur:

«Bism-i şah. Men gulâm-ı Haydar'ım, adûdan etmem havf-u bak. Çünkü bu hizmette bana örnektir Selman-ı Pâk. Ber Cemal, Muhammed Kemal, İmam Hasan, İmam Hüseyin, Ali bülend ra salâvat!..»

İbrikçi sözünü bitirince gözcü: «Hak gelsin, pîr!» der.

Dede, ibrikçinin hizmeti için hayır dua eder:

«Yardımcı Şahmerdan Ali olsun! Muhammed-Ali şefaatçın olsun! Gerçeğin demine, hû!»

İbrikçi leğeni dedenin önüne koyar. Dede şehadet par-

25. Deyişin özgün biçimi değişiktir. «Hata ettim, Hudâ suçum bağışla!» biçimindedir. Her dize «Suçum bağışla!» sözleri ile biter. Deyiş Sadeddin Nüzhet Ergün'ün Hatayî Divanı, İstanbul 1956'da, s. 140'ta yer alır. Deyişin, görüm sırasında çerağın uyanışında bizim verdiğimiz biçimde okunduğunu Alevî dedesi Abidin Şimşek bildirdi. Kendisine deyişin özgün biçiminin «Suçum bağışla!» sözleri ile bittiğini söylediğimizde «Öyle de söylenir, böyle de» karşılığını verdi.

mağını leğenin üzerine uzatır. İbrikçi üç damla su damlatır. Her damlatışta :

«Ya Muhammed, ya Ali!..» der.

Sonra törende bulunanlara seslenerek :

«Erenler, hayır himmet eyleyin!» der.

Toplum: «Himmet erenlerin!» diye karşılık verir.

Bunun üzerine ibrikçi, pîrin parmaklarından süzülüp leğene damlayan o üç damla suyu içer. Toplum suyun içilişi sırasında :

«Nûr olsun, iman olsun! Gittiği yer gam kasavet görmesin! Hak-Muhammed-Ali şefaatçin olsun!..» diye yakarır. Ardından ibrikçi dara durur. Dede, ibrikçiye dua eder :

«Allah... Allah... Hizmetin kabul ola! Muradın hâsıl ola! Dileğini Hak-Muhammed-Ali vere! Ellerin dert görmeye! Gönlün incinmeye! Yoluna hizmet ettiğin pîrin himmeti üzerinde ola! Dil bizden, nefes Hünkâr'dan ola! Gerçeğe hû!..»

İbrikçi yerine oturur. Sazcı sazını eline alır. Dededen izin alarak deyiş çalıp söylemeye başlar. Bu bölümde Hatayî, Pîr Sultan Abdal, Nesimî gibi ozanların tevhid deyişleri okunur. «Lâ ilâhe illâllah» diye toplum yakarır. Birlik çağrıları yapılır. Sözgelimi Dedemoğlu'nun şu deyişi bu bölümde söylenip çalınır :

Medet, ey Allahım medet,
Gel derdime derman eyle!
Yetiş ey, âl-i Muhammed,
Gel derdime derman eyle!

Hasan, Hüseyin aşkına
Yardım eyleyin düşküne
İmam Zeynel'in aşkına,
Gel derdime derman eyle!

İmam Bâkır'ın katına,
Cafer'in ilm-ü zatına,
Musa Rıza hizmetine,
Gel derdime derman eyle!

Şah Tâki ve ba Nâki,
İmam Hasanü'l-Askerî,
Yarlıga men kemteri,
Gel derdime derman eyle!

Gel Hak'tan dilek dile,
Mehdî Sahip zaman gele ,
Dedemoğlu secde kıla,
Gel derdime derman eyle!

Deyiş bittikten sonra dede dua eder :

«Allah... Aliah... Vakitler hayır ola! Hayırlar feth ola! Şerler def ola! Secdeye inen başlarınız ağrı, dert görmeye! Adlarını andığımız on iki imamların himmetleri üzerlerimizde ola! Gerçek erenlerin demine, hû!... Allah... Allah... Allah... himmetleri üzerlerimizde ola! Gerçek erenlerin demine, hû!.. Allah... Allah... Allah...»

Süpürgeci meydana çıkar. Üç kez süpürgeyi yere sürer. Topluma şöyle seslenir :

«Dar çeken dîdâr göre! Dîdâr gören cehennem nârı görmeye! Erenler sefasına vara! Gerçeğin demine, hû!..»

Böylece bir hizmet daha bitmiştir. Dinsel törene bir süre ara verilir. Törende bulunanlar bu sürede dinlenirler. Sigara içerler, su içerler. Çeşitli gereksinimlerini giderirler. Sonra dede :

«Edeb, erkân!» sözü ile töreni yeniden başlatır. Tüm toplum diz çöker.

«Hüseyn-i Kerbelâ için gözlerim kanlı yaştır,
Yüzbin lânet olsun Yezid'in bağrı yaştır!
Pîrimiz Kırklar içinde Seyyid Ferraş'tır,
Ber cemâl, Muhammed kemâl, İmam Hasan,
İmam Hüseyin
Ali ra bülende salâvat!..»

Tüm toplum: «Allahümme salli alâ seyyidina Muhammed ve alâ âli Muhammed!..» diye salâvat getirir.

Dede, süpürgeciye şu duayı okur :

«Allah... Allah... Hayırlar feth ola! Şerler def ola! Münkir münafık mahf ola! Süpürgeci Selman, kör olsun

Yezid ü Mervân. Carımıza yetişsin ol Şahmerdan! Hizmetin Hakk'a geçe! Seyyid-i Ferraş'ın himmeti üzerinde ola! Yüzün ak ola! Nûr-u Nebî, kerem-i Ali demine, hû!..»

Süpürgeci yerine oturur.

Sıra Miraçlama'nın okunmasına gelir. Burada bir Miraçlama okunur. Hatayî'nin «Geldi Cebrâil çağırdı, Hak Muhammed Mustafa,» biçiminde başlayan Miraçlama'sı en çok çalıp söylenen Miraçlama örneğidir. Sözünü ettiğimiz Miraçlama'nın, «Ayak üzerine kalktı, ümmetini diledi» dizesi okunduğunda törende bulunanlar ayağa kalkarlar. Miraçlama'nın «Kudretten üç hon geldi, südü elma baldan aldı» dizesinden sonraki bölüm Kırklar Semahı olarak oynanır. «Muhammed de Kırklar ile bile girdi semaha» dizesinde dede de semaha katılır ve sonra yerine oturur (3. çizelgede oynanışı gösterildi). Semah bittikten sonra semahcılar dede karşısında dara dururlar.

Semah, dinsel törenin on iki hizmetinden biridir. Hizmeti törende bulunan er ve bacılar yerine getirirler.

Dede semahcılara dua eder:

«Allah... Allah... Hayır hizmetiniz kabul, muradınız hâsıl ola! Dileğinizi Muhammed-Ali vere! Döndüğünüz semahlardan hayır hasenat göresiniz! Ebû Zerr-i Gaffarî'nin, Hazret-i Fâtıma'nın hüsn-ü himmeti üzerinizde ola!.. Aliyyü'l-Murtaza Kırklar semahına hayr ede! Gerçeğe hû!..»

Duadan sonra semahcılar yerlerine otururlar.

«Rehber: «Edeb, erkân!» diye seslenir. Törende bulunanlar diz üstü çökerler. On iki hizmet sahibinden sayılan Dolucu «sakka» meydana çıkar. Elinde su dolu bir kap vardır. Su ile birlikte dara durur. Darda dolucu şu duayı okur:

«Allah... Allah...
Din Muhammed dinidir,
Salli alâ nazik cemâl,
Kevser suyun verenler aşkına!
Şahım Ali, hem şehsuvar, hem sâkidir
Hem saklıdır, kâinatın aynıdır.
Kimse bilmez bu sırrı, Hak bilir,

Perverdigâr arşı yarıldı çıktı, Düldül ber ile hem bile
Ey hevariç yola gel, eyleme Şah'ı inkâr!
Çeşm-i bedden saklasın Hak seni!
Ol gevher harmanından sen kaimişsin yadigâr!
Dediler ki şu cihanın nûru kimdir, kim ola?
Şah Hasan, Hüseyin adı ondan kaldı yadigâr!
Cömertler cömerdi sensin, ey Emîrü'l-Mü'minîn,
Cömertler erkânı budur dedi Kamber sofradar!
Ben Şah'ın Mecnun'uyum, Şah bana Leylâ göründü,
Eşiğinde bunca yıl olmuşum tozlu gubar!
Şah Hatayî'm, kande olsan sen bu sırrı söyle gıl!
Lâ feta illâ Ali lâ, seyfe illâ Zülfikâr!
Mey olsun içenlere, rahmet gençlere!
Geçmişiz bir can u baştan, erenler aşkına!
Ahmed-i Muhtar, Haydar-ı kerrar aşkına!
Gözüm yaşın sel ettim, şah-ı şehidan aşkına!
Derdim ya Ali, sakka İmam Hasan, İmam Hüseyin!»

Dolucu bu duayı okuduktan sonra çerağa bir damla su döker. Sonra su isteyenlerin tümüne su dağıtır. Su isteyenler bittikten sonra dolucu kalan suyu:

«Sakka İmam Hasan, Şah Hüseyn,

Eşk içene rahmet, gerçekte lânet Yezid'in canına!» diyerek avuç avuç törende bulunanların yüzüne serper. Bu anda törendekiler de onunla birlikte aynı sözleri söylerler. Su bittikten sonra dolucu meydanda durur. Şu dizeleri okur:

«Yüz bin lânet olsun münafık canına!
Ben demedim, Hak buyurdu bunu senin şanına!
Ümmetiyim dersin, salâvat verirsin, Peygamber'e
Ali'ye şekkin var, ne amel ahd-i peymanına!
Elli kere hacca varsan tavafın olmaz kabul!
Arafat'a çıkarsın da kelp düşer kurbanına!
Ali hazretinden avdeti kesmedin,
Şefaati kimden uman, cürmüne isyanına!
Ey Azrâil, ah seni takvimi inkâr eyledin,
Yuh senin çürük geçmiş, ol fasit imanına!
Gel Sultan Hatayî'm sen bu sırrı söyle gıl!

Şah bir keremganidir, kalmaya cümlenin isyanına!
Lâ feta illâ Ali lâ, seyfe illâ Zülfikâr!»

Dizelerin bitiminde dolucu dede önünde dara durur. Dede şu duayı okur :

«Allah... Allah... Hizmetin kabul, muradın hâsıl ola! Selman-ı Pâk'ın hizmeti üzerinde ola! Gerçeğin demine, hû!»

O gece cuma gecesi ise, üç tekbir alınır. Ardından dede gülbenk okur. Sazcı ağıt çalıp söyler. Ağıtların söylenmesi bitince sofracı meydana çıkar. Dara durur. Sofracı :

«Evvel Allah diyelim,
Kadîm Allah diyelim,
Gelen Ali sofrası,
Yiyen gazilere şah diyelim,
Şah versin, biz yiyelim,
Gerçeğin demine hû diyelim!..»

Dede sofracıya dua eder :

«Allah... Allah... Hizmetin kabul ola! Sofra Kamber sofrası ola! Gerçek erenlerin demine, hû!»

Ardından sofralar gelir. Meydandaki boşluğa sofralar kurulur. Bunlar basit yer sofralarıdır. Üzerlerine ince ekmekler serilir. Bulgur ile pişirilmiş kurban ekmeklerin üzerine yayılır. Toplum öbek öbek sofraların çevresine oturur. (Sofraya oturuş düzeni s. 233'te verildi.) Kurban yenmeye başlamadan önce dede kurban için Kur'an'ın İnsan sûresinin 8. ve 9. âyetlerini okur. Ya da kurban gülbengi okur. Çok kez duanın sonunu şöyle bağlar :

«Allah... Allah... Lokma hakkına, evliyâ keremine, gerçeklerin demine, destur u pîr, izn-i mürşid yürüyenin lokması yürüye, gerçeğe hû!..»

Bundan sonra kurban yenmeye başlanır. Genellikle kaşık, çatal ve bıçak kullanılmaz. İnce biçimde açılmış köy ekmeği ile kurban yenir. Bütün sofralar yemeğini bitirince dede sofra için yeniden dua eder :

«Allah... Allah... Elhamdülillâh, elhamdülillâh. Sümme elhamdülillâh!... Nimet-i Celil, berekât-ı Halil, şefa-

at-ı Resûl, inayet-i Ali, himmet-i Velî! Bu gide, çoğu gele! Hak-Muhammed-Ali kabul ede! Yiyene helâl, yedirene delil ola! Yiyeni, yedireni, pişirip getireni, Hak saklaya, Hızır bekleye!.. Sey'en lillâh, Allah eyvallah!.. Hu!»

Dua edildiği sırada hizmet edenler ve yemek yiyenler parmak uçlarını sofraya koyarlar. Her dilek sonunda «Allah... Allah...» diye çağrışırlar. Bundan sonra sofralar kaldırılır. Toplum yeniden yerine oturur.

Süpürgeci ortaya gelir. Üç kez ortaya süpürge çalar. Dede, süpürgeciye şu duayı okur:

«Allah... Allah... Hayır hizmetinde şefaat bulasın. Seyyid Ferraş'ın himmeti üzerinde ol! Gerçeğe hû!..»

Kimi bölgelerde bundan sonra sazcı üç deyiş daha okur. Kimi bölgelerde ise deyiş okunmaksızın dinsel tören bitirilir. Dinsel törenin bitirilmesi için bir gülbenk okunur. Buna cem birleme gülbenki adı verilir. Dedenin okuduğu cem birleme gülbenki şöyledir:

«Allah... Allah... Akşamlar hayr ola! Hayırlar feth oia! Mü'minler şâd ola! Hak-Muhammet-Ali, erenler ceminde hizmet edenleri, cemde bulunan bacı-kardeş cümle muhibi ehl-i hey'etle birlikte dîdârlarından, katarlarından ayırmaya! On iki imam, on dört masum-u pâk, on yedi kemerbestin hizmetleri üzerimizde ola! Kutbü'l-ârifîn, gavsü'l-vâsılîn, Seyyid Muhammed Hünkâr Hacı Bektaş Velî mûin ve destgîrimiz ola! Üçler, beşler, yediler, Kırklar, ve ricale'l-gayb erenleri, sefa nazarlarını esirgemeye! Cenâb-ı Hak cümlemizi münkir ve münâfık şerrinden, âd-u mekrunden hıfz-ı emande eyleye! Dertlerimize derman, gönüllerimize iman, hastalarımıza şifa, borçlarımıza eda nasip eyleye! Güruh-u naciye ve zümre-i sâlihîne katılmak nasip eyleye! Namerde muhtaç eylemeye! Vaktimiz hayır gele! Dil bizden, nefes Hazret-i Şahmerdan Ali'den ola!..»

«Oturan duran, koğusuz gaybetsiz evine varıp yastığına baş koyan, sağ yata selâmet kalka... Ali yoldaşı, Hızır kılavuzu ola!.. Gerçek erenlerin demine, hû!..»

Böylece dinsel tören için gerekli olan 12 hizmet yerine getirilmiş olur. Törende bulunanlar meydanı niyaz edip evlerine giderler. Dede ile hizmet sahibi diye anılan gö-

revliler kalır. Dede dışardan bekçileri de çağırır. On bir hizmet sahibi dede karşısında dara durur. Dede bunlara şu duayı okur:

«Allah... Allah... Hizmetleriniz kabul, muradlarınız hâsıl ola! Allah korktuğunuzdan emin, istediğinize nail eyleye! Hizmetinde bulunduğunuz erenlerin ve evliyâların hizmetleri sizinle birlik ola! Nûr-u Nebî, kerem-i Ali, gerçeklerin demine, hû!..»

Duadan sonra dede ayağa kalkar. Çerağı meydanın ortasına getirir. Yüzü mürşit postuna dönük biçimde oturur. Hizmet sahipleri, pîrin arkasında, oldukları yerde ayakta beklerler.

Dede:

«Allah... Allah... Batın oldu çerağ-ı nûr-u Ahmed! Zahir oldu, şems-i mah-ı Muhammed! Allah, eyvallah, hû dost...! der.

Böyiece çerağı «sırr eder». Bu çerağı söndürmek demektir. On iki hizmet sahipleri topluca meydanı öpüp evlerine giderler. Alevîlerin en büyük dinsel töreni bitmiş olur.

D. ABDAL MUSA VE NEVRUZ BAYRAMI

Bu tür dinsel törenler toplumu birleştirmeyi amaçlayan törenlerdir. Abdal Musa adı verilen dinsel tören genellikle İç ve Doğu Anadolu'da yaşayan Alevîler arasında yaygındır. Nevruz ve Hıdırellez gibi günlerde yapılan dinsel törenler ise Batı Anadolu'da yaşayan Alevîlerin yaptıkları dinsel törendir. Bu tür dinsel törenlerin ortak özelliği, ayrıcalıksız tüm topluma açık olmalarıdır. Oysa daha önce anlattığımız Yol Kardeşliği ve Görgü adı verilen dinsel törenlere herkes katılamaz. Toplumda herhangi bir suç işlemiş kişiler o törenin dışında kalmak zorundadırlar. Tarikat dilinde suçlu kimseye «Düşkün» adı verilir. Düşkün olan kimse öbür dinsel törenlere katılamamasına karşın, bu törene katılır.

Bu dinsel törenlerin başka bir özelliği de kısa süreli olmalarıdır. Genellikle bir gece yapılır. İki ya da üç ge-

ce üst üste yapıldığı pek seyrektir. Dinsel görünüm altında olmasına karşın bir şölen, bir eğlenti havasını taşır. Eski Anadolu halklarının kimi geleneklerini anımsatır.

ABDAL MUSA'nın gerçek yaşamı söylencelerle karışmıştır. Yaşamı hakkkında kesin bilgiler elde yoktur. Ancak, Orhan Gazi döneminde yaşadığı ve Yeniçerilerle birlikte savaşlara katıldığı tarihsel bir gerçektir[26].

Abdal Musa'nın söylenceye dayanan yaşamı Abdal Musa Velâyetnâme'sinde ayrıntılı biçimde anlatılır[27]. Orada, Abdal Musa'nın kendisini yakalamaya gelen Teke Beyine karşı dört-beş yüz müridiyle semah ede ede yürüdüğü anlatılır. Günümüzde Antalya-Elmalı'ya bağlı Tekke köyünde mezarı ve tekkesi bulunmaktadır.

Söylencesel yaşamını anlattığımız Abdal Musa'nın Alevî ve Bektaşîler arasında önemli bir yeri vardır. Kış ayları geldi mi, köyün büyükleri bir araya gelir. Abdal Musa birlik kurbanı yapılmasına karar verirler. Abdal Musa kurbanı görüm yapılsın yapılmasın, her yıl yapılan bir kurbandır. Görüm yapıldığında da son gece Abdal Musa'ya ayrılır. Abdal Musa için köyün tüm evlerini pervâneler dolaşır. Abdal Musa töreni için yardım toplarlar. Toplanan yardımlar birleştirilir. Köylünün yardımı ile yiyecekler yapılır, ince ekmekler açılır. Özellikle gençler «Abdal Musa dileklerini versin» diye gece sabahlara dek çalışırlar. Tüm gereksinimler karşılanır. Bu işlerin bitirilmesi iki üç gün zaman alır.

Şimdi tüm ayrıntılarıyla Antalya-Elmalı Tekke köyünde yapılan bir Abdal Musa törenini verelim. Bu tören Belgin Aygün tarafından ses alıcısına alınmış ve diploma tezinde verilmiştir[28]. Tören, köydeki Abdal Musa tekkesine kurban kesmek için gelen iki ailenin gelmesi nedeniyle düzenlenir. Tören Doğu ve İç Anadolu'da yapılanlardan biraz ayrılır. Bu bakımdan da incelenmeye değer :

---

26. Mehmet Eröz: y.a.g.e., s. 58.

27. Abdal Musa Sultan ve Velâyetnâmesi (Yayınlayan: Adil Ali Atalay), İstanbul 1978.

28. Belgin Aygün: Alevi Törenleri ve Semah (Basılmamış Bitirme Tezi), Ankara 1982, s. 70.

«Akşam saatlerinde törene katılmak isteyenler birer birer gelmeye başlarlar. Tören odasına girenler eşik niyazı, aşçı niyazı, kurbancı ve ayakçı niyazı yaparlar. Kapıda şu duayı okurlar:

«Bism-i şah. Allah, Allah... Eşik özüm, meydan yüzüm, çırak gözüm. Bercemal-i Muhammed kemâl, İmam Hasan, Şah İmam Hüseyin, Ali ra bülend salâvat.»

İçeriye adım atan, dördüncü niyazı gözcüye, beşinci niyazı babaya (dede) verir. Önce besmele çeker. Ardından şu duayı okur:

«Ve lillâhi meşruki vel mavruhi le hey nema tevellü fessema veçullah!» diyerek babaya niyaz eder.

Altıncı niyazı meydancı (çerağcı), yedinci niyazı güvende (sazcı), sekizinci niyazı sâki postuna yapar. «Cümleden cümleye» diyerek ortaya gelir. Ortayı niyaz edip yerine oturur.»

Törene gelmeden önce herkes evinde abdestini almıştır. En temiz ve yeni giysilerini giymiştir. Toplum derlendikten sonra tören başlar. Tören babanın şu dua ve sözleriyle açılır:

«Erenler, birler ikiyiz, birliğe başlayacağız. Birbirimize dargın, küskün varsa, barışalım, görüşelim!»

Baba bu sözleri üç kez yineler. Ardından Arapça bir dua okur. Daha sonra şu düvazı okur[29]:

Abdal Musa Sultan gazaba geldi
Fetheden Urum'u yaratan medet
Cihan harab oldu insan az kaldı
Yine ferman senin el'aman medet.

Biz de sevenleriz Ali'nin soyun
Bizler de anlarız Hasan Hüseyin
Zindanda vermişsin Zeynel'in payın
Bâkır'ı zindanda var eden medet.

---

29. Abdal Musa Sultan ve Velâyetnâmesi (Yayınlayan: Ali Adil Atalay), İstanbul 1978, s. 63-66.

Yetiş İmam Ca'fer al elden bizi
Her dem arzumendiz, isteriz sizi
Zülfikârı attı yuttu denizi.
Necef deryasını kurutan medet.

Mürşidim Kâzım Rıza'ya varalım
Derdimize derman anda görelim
Tâki, Nâki, Askerîye erelim
Mehdî'yi mağarada sırreden medet

Hüseyin Gazi Sultan bellisin, cansın
Niyazım kabul et müşkülüm kansın
Hüseyn ovasının gözcüsü sensin
Ayırma koyunu sürüden medet.

İmdat sizden ancak Urum erleri
Gaib erenleri Horasan pîri
Muallâkta tutan bab-ı Hayber'i
Cengde Muhammed'e car eden medet.

Balım Sultan gerçek sırr-ı Ali'sin
Mü'minlerin kanadısın kolusun
Pîrim Hünkâr Hacı Bektaş Velî'sin
Cansız duvarları yürüten medet.

Kul Hüseyn'im aydur gönle değmeyin
Giderip yükünü alıp yığmayın
Sırlarınız gönlünüzden koymayın
Mü'minin kalbinde yer eden medet.

Baba bundan sonra Cem açılış gülbengini okur:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Akşamlarımız hayır ola, hayırlar vâsıl ola, şerler def ola, münkirler mat ola, münafıklar berbat ola, mü'minlere şâd-ı hürmet ola, üç ile beşi kesmeye! Namerde muhtaç etmeye, neydim, ne oldum dedirtmeye, kendinden başkasına muhtaç etmeye! Gökten hayırlı rahmet, yerden hayırlı bereket, evliyâlardan himmet, Hz. Peygamberimizden şefaat eyleye! İkrarımızda sabit ve kadem eyleye! Dertlerimize deva, hastalarımıza şifa, borçlarımıza sır ihsan eyleye! Hak eren, Rum erenleri,

Horasan pîrleri, gaip erenleri, pîrimiz Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Balım Sultan, Abdal Musa Sultan, Kaygusuz Sultan, Mehterşah Sultan, Niyaz Baba Sultan, Velî Baba Sultan, Cemal Baba Sultan, Koluaçık Hacım Sultan ve cümle sultanları dâim ve kaim eyleyip keremlerimize berdevam eyleye! On iki imam, on dört masum-u pâk, on yedi kemerbest, yetmiş iki şehid-i şühedâ efendilerimiz şefaat eyleye! Cümlemizi Ehl-i Beyt güruhundan eyleye! Hak erenler, Hızır Nebî, medet senden ya Ali! Pîrimiz, tarikat pîri Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Balım Sultan, Abdal Musa Sultan, Kaygusuz Sultan yolumuza kılavuz ola! Hak erenler kesilmiş olan kurbanı İmam Hüseyin Efendimizin sürüsüne kata! Binbir sevap eyleye! Hak erenler, bu cem'e geleceğim diye evinden abdest alıp da, adım adım geldiği adımlarına binbir sevap ihsan eyleye. Allah Allah diyen canlardan Allah razı ola! Bu cemin toplanmasına sebep olan canlardan da Allah razı ola! Hak erenler hepimizin ibadetini, namazını niyazını kabul ve makbul eyleye! Hak erenler cümlemizi güruh-u naci fırkasından eyleyip cennet ve cemâlinden mahrum eylemeye! Dil bizden, nefes On İki İmam, Şah Abdal Musa'dan ola! Akşamlarımız hakkında hayırlısı ola! Gerçekler demine hû diyelim, hû...»

Bütün toplum bu söz üzerine «Hû!..» der.

Baba: «Cümle kardeşler, aşk oslun!»

Toplum bir ağızdan: «Aşk olsun!»

Bu açılış gülbenginden sonra çerağcı Baba'nın yanına gelir ve şu gülbengi okur:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Nûr-u Muhammed, Ali'den doğuptur, şems-i ulemâ! Fakirler de zerresinden alalım destur! Allah, eyvallah! Bercemâl-i Muhammed kemâl, İmam Hasan, Şah İmam Hüseyin Ali ra bülend salâvat!

Çerağcı bunun ardından çerağların yanına gider. Orada ise şu gülbengi okur:

«Bism-i Şah. Allah, Allah!.. Çerağı rûşen, fahr-i dervişan, himmet-i pîran, pîr-i Horasan! Bercemâl-i Muhammed kemâl, İmam Hasan, Şah İmam Hüseyin, Ali ra bülend salâvat!..»

Aynı yerde şu ikinci gülbengi okur:

«Bism-i Şah! Allah, Allah... Seyyid-i saadet, muhib-i saadet, hulâsa-i mevcûdat, sefi-il yevmil, Arasat-ı mevcûdat. Bercemâl-i Muhammed kemâl, İmam Hasan, Şah İmam Hüseyin, Ali ra bülend salâvat!..»

Bu kez de ortaya gelir ve şu gülbengi okur:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... çün çerağ-ı fahri uyandırdık ol Hudâ'nın aşkına! Sâki-i kevser Aliyyü'l-Murtaza'nın aşkına! Hem Hatice, hem Fâtıma hayrünnisânın aşkına! On dört masum-ı pâk, âl-i aba'nın aşkına! On yedi kemerbest, yetmiş iki şehid-i şühedânın aşkına! Hem Hasan hulk-i Rıza, Şah Hüseyin-i Kerbelâ'nın aşkına! Hem Muhammed Bâkır, nesl-i pâk-i Murtaza, hem Zeynel-abanın aşkına! Ca'fer-i Sâdık, İmam-ı rehnümânın aşkına! Hem Musa-i Kâzım serfirazı ehl-i hak, ol İmam Rıza-ı esfiyânın aşkına! Hem Muhammed Tâki, Aliyye'n-Nâki, Asker-i Mehdî sahip livânın aşkına! Pîrimiz, Hünkârımız Hacı Bektaş Velî'nin aşkına! Haşre dek yanan yakılan âşıklar aşkına! Bercemâl!..»

Yerine otururken ise şunları söyler:

«Erenler, âşıklar, sadıklar, bağrı yanıklar, erenlerin cümleden cümleye aşk olsun! Bercemâl!..»

Tüm toplum bir ağızdan:

«Aşk olsun!»

Baba, çerağcıya dua eder:

«Bism-i Şah! Allah, Allah... Çıraklarımız aydın ola! Meydanlarımız kürşad ola! Hizmetlerimiz kabul ola! Muratlarımız hâsıl ola! Dilde dileklerinizi, gönülde muratlarınızı vere! Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar katarından, Fâtıma güzârından ayırmaya! Dil bizden, nefes On İki İmam, Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Şah Abdal Musa'dan ola! Abdal Musa Sultan'ın dem-i devranı yürüye! Şah İsmail efendimiz hâzır ve nâzır ola! Gerçeğe hû!..»

Çerağcı yerine otururken yukarıda verdiğimiz duayı okuyup oturur. Baba bir gülbeng daha okur:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Darda duranlar, bizâr görenler. Hak, Muhammed-Ali isteklerini, dileklerini vere! Gerçeğe hû!..»

Bu sırada sazcılar saz çalmaya başlarlar. Bu dinsel

törende üç sazcı görev yapmaktadır. Okudukları deyiş yine «Düvaz İmam» adı verilen On İki İmam'ların adı geçen bir deyiştir[30]:

Muhammed-Ali'yi candan sevenler
Yorulup yollarda kalmaz inşaallah
İmam-ı Hasan'ın yüzün görenler
Hüseyin'den mahrum olmaz inşaallah.

Zeynel Âbidin'den bir dolu içen
Muhammed Bâkır'dan kaynayıp coşan
İzn ile İmam Ca'fer'e ulaşan
Bundan özge yola sapmaz inşaallah.

Musa-i Kâzım'dan gelen erenler
Can baş feda edip dîdâr görenler
İmam-ı Rıza'yı zehir verenler
Divanda şefaat bulmaz inşaallah.

Bir gün olur okuturlar defteri
Şah oğlunun belindedir teberi
Uyanırsa Tâki, Nâki, Askerî
Açılan gülümüz solmaz inşaallah.

Şah Hatayî'm bu iş bir gün bitere
Özünü katagör ulu katara
Mehdî şevki bu cihanı tutara
Şah oğluna sitem olmaz o zaman.

Deyiş bittikten sonra baba (dede), sazcılara dua eder: «Bism-i Şah! Allah, Allah... Nefeslerimiz kimya olsun! Dinleyen canlara şifa olsun! Hak-Muhammed-Ali yardımcınız olsun! Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar, Fâtıma güzârından ayırmasın! Abdal Musa Sultan'ın dem-i devranı yürüsün! İmam Bâkır efendimiz yardımcınız olsun! Gerçeğe hû!..»

Toplum: «Aşk olsun!» diye dilekte bulunur.

30. Abdülbaki Gölpınarlı: Alevî-Bektaşî Nefesleri, İstanbul 1963, s. 56.

Bundan sonra ilk semah yapılır. İlk semah olarak bu yörede «BABA SEMAHI» yapılır. Semahcılar önce babanın önüne niyaz ederler. Sonra semaha kalkan kadınlar erkeklere kuşak bağlarlar. Kuşak göbeğin üst bölümünden bağlanır ve önde düğümlenir. Kuşak bağlama işi bitince kadınlar, erkeklerin önünde secdeye varırlar. Bundan sonra semah başlar. Semahı iki kadın, iki erkek oynar. Açılış semahı olması nedeniyle cem evindekilerin tümü ayağa kalkar. Semahın sözleri şöyledir:

Şükür olsun Yaradanın demine
Seyyah talip düşmüş bahar evine
On İki İmam Hazret-i Ali yoluna
Hû diyen canlara dedem aşk olsun!

Türbe bağlarına zeyn olur güller
Çevirmiş etrafın şakır bülbüller
Muhabbeti cana katacak yerler
Muhabbete giren cana aşk olsun!

Semahın başlangıcında ezgi yavaş çalınır. Buna koşut olarak kollar yavaş yavaş kaldırılıp indirilir. İki dize söylendikten sonra «Şah, Şah!» diye tempo tutulur. O zaman yavaş dönüşler de başlar. Bundan sonra semahın hızlı bölümü gelir. Hızlı bölüm aşağıda örneğini vereceğimiz deyiş ile yapılır. Bu deyiş on kıtadan oluşan uzun bir deyiştir. İlk beş dörtlük hızlı, ikinci beş dörtlük yeldirme olarak oynanır. Böylece semah üç evreli bir semahtır. Yavaş, hızlı ve yeldirme bölümlerinden oluşur:

Şah Abdal Musa'ya bende olalı
Cümlenin muradın verir tez elden
Karada sancaklar niyaz edeli
Muhammed'in yadigârı ezelden.

Mermer çırak batın olmaz, batında
Rücceti var Muhammed'in zatında
Halâs eyle bizi nârın katında
Eşiğin bekleyip tozun tozaldan.

Semahın bitiminde baba şu duayı yapar:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Elleriniz ağrımasın! Dilleriniz yorulmasın! Hak-Muhammed-Ali yardımcınız olsun! Allah, Allah diyen canlardan da Allah razı olsun!..

Bism-i Şah. Allah, Allah... Darda duranlar, bîzâr görenler... Hak-Muhammed-Ali isteğinizi vere! Gerçeğe hû!..»

Önce semah eden erkekler, sonra kadınlar babaya niyaz ederler. Daha sonra semahcı kadınlar, semahcı erkeklere niyaz ederler. Kuşaklar çözülür. Kadınlar, erkeklerin elini öperler. Göğüslerine ve yüzlerine yüz sürerler. Ardından kadınlarla erkekler birbirine değmeden sarılır gibi yaparak birbirlerini kutlarlar. Bu kutlama işlemi sürerken sazcılar, Genç Abdal'dan bir deyiş çalıp söylerler. Toplum «Aşk olsun!» diyerek sazcıları ve semahcıları kutlar.

Böylece «Dolu İçme» bölümüne gelinir. Dolucular dolu ile dara dururlar. Baba dolu için dua eder:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Dolularınız dolu ola! Kalbiniz gani ola! Hak-Muhammed-Ali yardımcınız ola! Getirmiş olduğunuz dolular Ebû Kevser'den ola! Dil bizden, nefes On İki İmam, Hünkâr Hacı Bektaş Velî'den, Şah Abdal Musa'dan ola! Akyazılı Sultan efendimiz yardımcınız, şefaatçınız ola! Gerçeğe hû!..»

İkinci gülbenk ise şöyledir:

«Bism-i Şah! Allah, Allah... Demlerimiz dem ola! Cemlerimiz cem ola! Hak-Muhammed-Ali yardımcımız, şefaatçımız ola! Çekecek olduğumuz demler Ebû Kevser'den ola! Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar katarından ayırmaya! Şah Abdal Musa devranı yürüye! Yürüyen kişi yürüye! Gerçeğe hû!..»

Dolucular hizmetlerine başlarlar. Önce dolular büyükçe bir kaba boşaltılır. Dolucular kahve fincanından daha küçük kadehleri doldururlar. İlk doluları «Birliğimize, muhabbetimize erenler!..» diyerek kendileri içerler. Sonra erenlere dolu dağıtmaya başlarlar. Dolu dağıtılırken dolucu eli ile tüm kadehi kavrar. Dolu kabı sol elinde, kadeh sağ elindedir. Kadehin içindekini erenler göremezler. Doluyu vereceği zaman hafifçe öne eğilir. Kadehi alan kim-

se de kadehi sağ eli ile göstermeksizin alır. Doluyu içtikten sonra yine aynı biçimde kadehi dolucuya verir. İlk dolu sıra dolusudur. Sıra ile herkese verilir. Sıra dolusu iki ya da üç kez herkesi dolaşır. Ondan sonra yalnız içki kullananlara dolu verilir. Bu sırada sazcılar dolu üzerine yazılmış deyişler çalıp söylerler. Sözgelimi :

Bize de Şah'tan bir dolu geldi
Bir sen iç sâki, bir de ceme ver
Hünkâr Hacı Bektaş deminden geldi
Bir sen iç sâki, bir de ceme ver!

Payım gelir erenlerin payından
On İki İmam meclisi, Ali soyundan
Kırkların ezdiği engür suyundan
Bir sen iç sâki, bir de ceme ver!

Bu arada «Lokma Faslı» başlar. Yufka ekmekler içine konmuş kurban eti cemde bulunanlara dağıtılır.

Dolu ve lokma işi bittiğinde, baba deyiş çalmış olan sazcılara şu duayı okur :

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Nefesleriniz kimya olsun! Dinleyen canlara şifa olsun! Hak-Muhammed-Ali yardımcınız, şefaatçınız olsun! İsmini okuduğumuz Muhammed-Ali, pîrimiz Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Abdal Musa Sultan burada hâzır ve nâzır olsun! Yapmış olduğumuz ibadetler makbul olsun! Hak katında kabul olsun! Dil bizden, nefes On İki İmam, Hacı Bektaş Veli, Şah Abdal Musa'dan olsun! İmam Bâkır efendimiz yardımcımız, şefaatçımız olsun! Gerçeğe hû!..»

Toplum bu dua için: «Aşk olsun!..» der.

Dolucular ortaya gelirler ve şunları söylerler :

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Eksik verdik, artık aldık. Artık verdik, eksik aldık. Kemik bizden, kerem erenlerden, eksik bizden, tamam erenlerden. Aşk olsun içenlere, rahmet olsun göçenlere!..»

Baba topluma döner :

«'Sâkiler, eksik verdik, artık aldık; artık verdik, ek-

sik aldık, hakkınızı helâl edin!' diyorlar. Helâl ediyor musunuz?»

Toplum: «Helâl olsun!..» der.

Baba yeniden doluculara döner: «Siz de helâl edin!»

Dolucular: «Helâl olsun!»

Baba bu kez doluculara ve dolu sahiplerine dua eder: «Bism-i Şah. Allah, Allah... Hizmetleriniz kabul olsun! Muratlarınız hâsıl olsun! Yüzleriniz ak olsun! Hak erenler keselerinize Halil İbrahim bereketi versin. Üçler, Beşler, yediler, Kırklar katarından, Fâtıma güzârından ayırmaya! Dil bizden, nefes On İki İmam, Hünkâr Hacı Bektaş Veli'den. Gerçeğe hû!..»

Dolucular yerlerine otururlar. Süpürgeci yeri süpürür. yeniden semah başlar.

KIRKLAR SEMAHI çalınacaktır. Semah başlamadan baba dışarı çıkar. O dışardayken sazcılar semahı çalmaya başlarlar. Cem evinde bulunanlar sıra gözetmeksizin semaha kalkarlar. Çerağcı çerağ tepsisiyle gelip semahcıların ortasındaki boşluğa oturur. Genç-yaşlı hemen herkes semaha çıkar. Semaha çıkmayanlar ayağa kalkmışlardır. Onlar da oldukları yerde kollarını hareket ettirirler. Semahın sözleri şöyledir[31] :

Çıktım kırklar yaylasına
Çağırdım üçler aşkına
Yüzümü yerlere sürdüm
Yediler, kırklar aşkına

Hû Ali'm hû
Gerçekler demine hû!..

Gelsin Muhammed'im gelsin
Düşmüşlerin elin alsın
Canım Hakk'a kurban olsun
Yediler, kırklar aşkına

Hû Ali'm hû
Gerçekler demine hû!..

31. Sadeddin Nüzhet Ergün: Hatayî Divanı, İstanbul 1956, s. 96.

Gelin şu faktan geeçlim
Akı karayı seçelim
Âbs-ı kevserden içelim
Yediler, kırklar aşkına

Hû Ali'm hû
Gerçekler demine hû!..

Bu dünya kurulu faktır
Gerçeklere sözüm yoktur
Ali bir Muhammed haktır
Yediler, kırklar aşkına

Hû Ali'm hû
Gerçekler demine hû!..

Şah Hatayî'm gel varalım
Dergâhına yüz sürelim
Anlar dursun biz varalım
Yediler, kırklar aşkına

Hû Ali'm hû
Gerçekler demine hû!..

Son dörtlükte baba içeriye girer. O da semah dönenlere katılır (s. 234'deki çizelgede gösterildi). Bir süre dönüp, sonra yerine oturur. Semahın bitiminde semahcılar dara dururlar. Baba onlara dua eder. Semahcılar yerlerine otururlar. Bundan sonra son bir semah vardır. Ona bakalım :

GÖZCÜ SEMAHI : Antalya yöresinde dinsel törenin son semahıdır. Semahcılar önce babaya niyaz ederler. Babanın sağ dizi ile göğsünü öperler. Başlangıçta anlattığımız baba semahında olduğu gibi bu semahta da kadın semahcılar erkek semahcılara kuşak bağlarlar. Ardından kadınlar, erkeklere niyaz ederler.

Sazcılar semahın sözlerini söylemeye başladıklarında semahın yürüme bölümü başlar. Bu semahta her ileri yürüme sırasında ayak başparmakları mühürlenir. Semahın sözlerinin bir bölümü şöyledir :

Salâvat getirin Muhammed-Aii'ye
Bizim dinden yüksek din bulunur mu?
Övüp yaratana şükür diledi
Yaban arısında bal bulunur mu?

Onu şu cihana ceyran eyledi
Hakk'ın cemâlini seyran eyledi
Ali'n, İsmail'in kurban eyledi
Şöyle bir mübarek din bulunur mu?

Semahın ikinci bölümü ise Pîr Sultan Abdal'ın ünlü şiiri ile oynanır:

Hızır Paşa bizi berdar etmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim
Siyaset günleri gelip yetmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Gönül çıkmak ister Şah'ın köşküne
Can boyanmak ister Ali müşküne
Pîrim Ali On İki İmam aşkına
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Her nereye gitsem yolum dumandır
Bizi böyle kılan ahd ü amandır
Zincir boynum sıktı hayli zamandır
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Ilgın ılgın esen seher yelleri
Yâre selâm eylen Urum erleri
Bize peyik geldi Şah bülbülleri
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Çıkarım bakarım kale başına
Mü'min Müsülmanlar gider işine
Bir ben mi düşmüşüm can telâşına
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Yaz seli gibiyim akar çağlarım
Hançer alıp ciğerciğim dağlarım
Garip kaldım şu arada ağlarım
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Pîr Sultan'ım eyder mürvetli Şah'ım
Yaram baş verdi, sızlar ciğergâhım
Arşı direk direk olmuş ahım
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Bu semahın bitimi ile sazcıların görevi biter. Ellerinde sazları ile dara dururlar. Baba şu gülbengini okur:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Hizmetleriniz kabul olsun! Muratlarınız hâsıl olsun! Hizmetlerinizle beraber yüzleriniz ak olsun! Hak erenler keselerinize Halil İbrahim bereketi versin! Üçler, beşler, yediler, Kırklar Ehl-i Beyt sevgisinden ayırmasın! İmam Bâkır efendimiz üstümüzde hâzır ve nâzır olsun! Gerçeğe hû!»

Sazcılar yerlerine otururlar. Sofracı girer ve şu gülbengi okur:

«Allah, dost medet, sofra geldi nöbet. Muhammed-Ali'ye verelim candan salâvat!»

İbrikçi içeri girer. Eller yıkanır. Ardından basık yer sofraları gelir. Baba sofraya dua eder:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Sofray-ı merdan, hizmet-i Yezdan, bereket-i Halil İbrahim! Sofra Ali'nin, nimet Veli'nin, şöhret Muhammed'in! Lokma hakkına, evliyâ keremine, gerçekler demine, yürüyen kişi yürüye, gerçeğe hû!..»

Sofracı sofraları sermeden:

«Evvel Allah dedik
Kadîm Allah dedik
Geldi Ali sofrası
Destur ya Şah! dedik.»

diye kısa bir dörtlük okur. Babanın izniyle sofra serilir. Lokma yendikten sonra sofracı yine terceman okuyup sofraların toplanması için babadan izin alır:

«Bismi- Şah. Allah Allah
Evvel Allah dedik
Kadîm Allah dedik
Hâl oldu Ali sofrası
Toplansın destur şah dedik

Üstadımız, pîrimiz Kamber Ali Sultan. Bercemal!»

Babanın izniyle sofralar toplanır. Bundan sonra baba sofra sonu duası okur:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Sır ola, nûr ola, yediklerimiz tuhur ola! Bu gitti dolu, Allah ulu, pîrimiz tarikat pîri, kubbe-i âlem Hünkâr Hacı Bektaş Velî! Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin! Hak-Muhammed-Ali bereketini versin! Pişiren, taşıran, getirip götüren, kazana koyana sağlık sefalık, dirlik birlik, hayırlı evlât, hayırlı devlet ihsan eylesin! Kurban sahiplerinin kurbanı kabul ve makbul olsun! Kurbanına köyüne, binbir sevap eylesin! Sağlıkla sefalıkla, dirlikle birlikle bu aylara, bugünlere yine tekrar dönüş eylesin! Yiyenlere helâl, yedirene delil olsun! Bu haneden gelmiş geçmiş ve bu yurtlardan nesli kesilmiş olanların da ruhlarına olsun! Dil bizden, nefes On İki İmam, Hacı Bektaş Velî'den, Şah Abdal Musa'dan olsun! Kamber Ali Sultan efendimizin himmetleri üstümüzde hâzır ve nâzır olsun! Gerçeğe hû!..»

Yine ibrikçi gelir. Eller yıkanır.

Aşçı elinde leğen ortaya gelir ve şu sözleri söyler:

«Bism-i Şah. Allah, Allah!.. Kızıldeli ocağından olduk, uyandık. İnip Hakk'ın eşiğine dayandık. Al, yeşil nûrlara boyandık. Üstadımız, pîrimiz Kırklar içinde Seyyid Ali Sultan, Kızıldeli Sultan! Bercemâl.»

Bundan sonra baba, aşçıya dua eder:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Hizmetleriniz kabul olsun, muratlarınız hâsıl olsun! Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar katarından, Fâtıma güzârından, Ehl-i Beyt sevgisinden ayırmasın! İkrarınızda sabit ve kadem eylesin! Dil bizden, nefes On İki İmam, Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Şah Abdal Musa'dan olsun! Seyyid Ali Sultan, Kızıldeli Sultan efendimiz üstümüzde hâzır ve nâzır olsun! Gerçeğe hû!..»

Ardından sofracı duasını almak üzere ortaya gelir. Şunları söyler:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Hak verdi, biz yedik. Şahın demine hû dedik, hû!..»

Bu kez baba, sofracıya dua eder:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Hizmetiniz kabul olsun,

muradınız hâsıl olsun! Yüzleriniz ak olsun! Dil bizden, nefes On İki İmam, Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Şah Abdal Musa'dan olsun! Kamber Ali Sultan efendimiz üstümüzde hâzır ve nâzır olsun! Gerçeğe hû!..»

Sofralar böylece kaldırılır.

Süpürgeci ortaya gelir ve duasını okur:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Hasan, Hüseyin ile iki gözüm de yaştır. Yezid'e lânet etmek erenlere iştir. Ali ile Fâtıma Kırklara baştır. Üstadımız, pîrimiz Kırklar içinde Ferraş'tır. Bercemâl...»

Baba da süpürgeci için şu duayı eder:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Hizmet eriniz kabul olsun! Muratlarınız hâsıl olsun! Yüzleriniz hizmetlerinizle beraber ak olsun! Dil bizden, nefes On İki İmam, Hünkâr Hacı Bektaş Velî'den olsun. Seyyid Ferraş efendimiz bizimle birlik olsun! Gerçeğe hû!»

Sıra ibrikçinin duasını okuyup hayırlısını almasına gelmiştir. Elinde ibrikle içeri girer:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Haydar'ın râhından olduk şinşirak, yüz sürdük dergâhına olduk pâk! Erenler meydanında olduk şark-ı şark! Üstadımız, pîrimiz Kırklar içinde Selman-ı Pâk. Bercemâl!..»

Baba, ibrikçiye yukardakilerde olduğu gibi bir dua eder.

Bu kez dolucular gelirler ve «Sâki suyu» dağıtmaya başlarlar. Sâki suyu dinsel törende dağıtılacak sudur. Kimi zaman içersine Abdal Musa yatırından toprak ve kolonya katıldığı olur. Dolucular bu suyu bir kap içinde dinsel törene getirirler. Törende bulunanlara birer yudum verirler. Sudan her içen «Lânet Yezid'e!» der. Sonra dolucular şöyle dua ederler. Bu dolucu (sâki) duasıdır:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Ey Yezid, din-i har, nasıl girdin Hüseyin'in kanına! Ben demedim, Hak buyurdu senin şanına, lânet olsun senin fâsık imanına! Ca'fer-i Sâdık'a baş indirmedin, şefaati kimden umarsın ey Yezid? Şah Hüseyn'im Kerbelâ'da Ehl-i Beyt'inle susuz kalan, Saka Hüseyin, cennetullah Hüseyin ve rahmetullah Hüseyin!»

«Saka Hüseyin, cennetullah Hüseyin, rahmetullah Hüseyin!» sözlerini tüm toplum bir ağızdan yineler. On İki İmamların adını anarak tekbir getirirler.

Baba doluculara dua eder:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Hizmetleriniz kabul ola! Muratlarınız hâsıl ola! Yüzleriniz ak ola! Kesenize Halil İbrahim bereketi vere! Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar katarından, Fâtıma güzârından, Ehl-i Beyt sevgisinden ayırmaya! Dağıtmış olduğunuz saka suyu İmam Hüseyin efendimizin cennet-i alâda kevser başında verdiği sulardan ola! Dil bizden, nefes On İki İmam Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Şah Abdal Musa'dan ola! İmam Hüseyin efendimiz üstümüzde hâzır ve nâzır ola! Gerçekler demine, hû!»

Sâki suyunun topluma dağıtılması bitince birkaç damla su da çerağa damlatılır. Sıra kurbancının duasını okumasına gelmiştir. Kurbancı şu duayı okur:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Ferman-ı Celil, delil-i Cebrâil, kurban-ı İsmail, tekbir-i Halil, Allahü ekber. Lâ ilâhe illâllah. Allahü ekber ve lillâhil ilhamd lâ feta illâ Ali lâ seyfe illâ Züflikâr, lâ havle velâ kuvvete illâ billâhil Aliyyülazim. Bismillâhi Allahü ekber. Bercemâl.»

Baba da kurbancıya şu hayırlı duayı eder:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Hizmetleriniz kabul ola! Muratlarınız hâsıl ola! Hak-Muhammed-Ali yardımcınız, şefaatçiniz ola! Fâtıma güzârından ayırmaya! Dil bizden, nefes On İki İmam, Hacı Bektaş Velî, Şah Abdal Musa'dan ola. Kasab-ı cömert efendimiz üstümüzde hâzır ve nâzır ola! Gerçeklere hû diyelim, hû!..»

Bundan sonra kurban sahipleri meydana çıkarlar. Baba onlara da dua eder:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Kurbanlarınız kabul olsun, muratlarınız hâsıl olsun! Cümle dileklerinizi, gönülde muradınızı versin. Kurbanlarınızı binbir sevap, yarın Sırat köprüsünde yardımcınız olsun. Kurbanlarınız İmam Hüseyin efendimizin sürüsüne katılsın. Dil bizden, nefes On İki İmam, Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Şah Abdal Musa'dan olsun! Gerçeğe hû!..»

Ardından iznikçiler (pervâne) gelip dualarını okurlar:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Pervâneydik, döne geldik. Aş oduna yana geldik. Kemik bizden, kerem erenlerden; eksik bizden, tamam erenlerden! Üstadımız, pîrimiz Kaygusuz Sultan. Bercemâl!..»

Baba, iznikçilere şöyle dua eder:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Hizmetleriniz kabul, muratlarınız hâsıl ola! Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar, Kaygusuz Sultan efendimiz üstümüzde hâzır ve nâzır ola! Gerçekler demine hû diyelim, hû!..»

Böylece cemin sonuna gelinmiştir. Baba dinsel töreni bitiriş duaları okur. Bu son dualara ve yapılan işlemlere «Cem Birlemek» denir. Dualar şöyledir:

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Oturan duran, kovusuz gaybetsiz hanesine varan, yastığına niyaz edip başını koyan, sağ yatıp sağlam kalka! Şah Abdul Musa Sultan yardımcısı ola! Gerçeğe hû!..»

«Bism-i Şah. Allah, Allah... Sır ola, nûr ola! Yediklerimiz tohur ola! Bu gitti, ganisi gele! Hak bereketini vere! Sofra dolu, Allah ulu, pîrimiz tarikat pîri, kubbe-yi âlem Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin! Hak-Muhammed-Ali bereketi versin! Pişiren taşıran, getirip götüren, kazanıp koyana sağlık, sefalık, dirlik, düzenlik, hayırlı evlât, hayırlı devlet ihsan etsin! Kurban sahibinin kurbanı kabul ve makbul olsun! Kurbanına, köyüne binbir sevap eylesin! Sağlıkla, sefalıkla, dirlikle, birlikle bu aylara, bu günlere tekrar tekrar dönüş eylesin! Yiyene helâl, yedirene delil olsun! Bu haneden gelmiş geçmiş ve bu yurtlardan nesli kesilmiş olanların da ruhlarına olsun! Dil bizden, nefes On İki İmam, Hünkâr Hacı Bektaş Veli'den, Şah Abdal Musa'dan ola! Kamber Ali Sultan efendimizin himmetleri üstümüzde hâzır ve nâzır ola! Gerçeğe hû!..»

Böylece dinsel tören son bulur. Bundan sonra halk birer birer babaya niyaz edip evlerine dönerler.

NEVRUZ Bayramı törenlerini ve zaman zaman adı geçen Muhabbet Cemlerini de bu öbekte gösterebiliriz. Abdal Musa ile birlikte tüm bu törenlerin ortak özellikleri hemen herkese açık olmaları ve toplumu birleştirme, bir

araya getirme amacıyla yapılmış olmalarıdır. Kuşkusuz törenlerin yapılışlarında ayrılıklar vardır. Ancak bu değişiklik Alevî dinsel törenlerinde her zaman görülen bir durumdur. Yerel ayrılıklar her zaman hoşgörü ile karşılanır. «Oralarda o biçimde yapıyorlar, biz böyle yapıyoruz» derler.

Nevruz Bayramı Cemi daha çok Ege'de yapılır. 22 Mart günü yapılan bu dinsel tören gerçekte ateşe tapan eski İranlılardan kalmıştır. Bu gün, eski İran takviminin yılbaşı günüdür. Bu gün, doğanın yeniden canlandığına inanılır. Nitekim «Nevruz» sözü Farsça «yeni gün» anlamındadır. Hıristiyanlar da Paskalya bayramını aynı güne getirmişlerdir[32]. Çin kaynakları bahar ve güzde eski Türkler arasında bu tür bayramların olduğunu bildirirler[33]. Ancak Alevîler 21 Mart'ı Hz. Ali'nin doğum günü olarak varsaydıkları için Nevruz şenliği yaparlar[34].

Nevruz törenlerinin daha çok açık havada ve kalabalık topluluklarca yapıldığı anlaşılır. Törenin zaman zaman dinsel görünümü aşıp bir şenlik havasına bürünmesi ise doğal karşılanır. Tören büyük coşku ile kutlanır. Bağlamadan deyiş ezgileri yükselir. Diller «Ya Muhammed, ya Ali» çağırır. Semahlar kalabalık topluluklarca yapılır. Dinsel törenin kuralları tam uygulanmaz. Şenlik havası içinde başlar ve aynı hava içinde biter.

E. ÖLÜM TÖRENİ

İnsanoğlu, ölümün kaçınılmazlığını bilen tek yaratıktır. Ölüm kaçınılmaz, sonsuzda yitme, ürkütücüdür. Bu iki açmaz en yoğun biçimde ölüm törenlerinde düğümlenir.

Ataları kutsama, gömütleri koruma, tümü kişioğlunun

---

32. Orhan Hançerlioğlu: İnanç Sözlüğü, İstanbul 1975, s. 451.

33. İbrahim Kafesoğlu: Eski Türk Dini, Ankara 1980, s. 27.

34. Şinasi Koç: Gerçek İslâm Dini Nedir? Kur'ân'a Bakar mısınız?, Ankara 1983, s. 114; M. Tevfik Oytan: a.g.e., s. 410-411.

sonsuza karşı direnişleridir. Ölüm törenleri ise sonsuza yolculuğun başlangıcıdır. Ölüm, her uygarlıkta ayrı biçimde algılanır. Ama tümünde ortak olan bir yan vardır: Acı. Tüm yasaklamalara karşın hiçbir din ölümün acısını ortadan silememiştir. Kişi ne ölçüde inanmış olursa olsun, bu güzel yaşamdan koptuğunu pek iyi bilir. Ve sonsuzluk yalnızca acı verir, kuşku verir, korku yaratır.

İslâm'da ölüm töreni için ayrı bir namaz vardır. Ölüm namazını imam ya da toplumdan biri kıldırır. Bu namaza durmak her kişi için zorunlu değildir.

İslâm'ın bu kuralını yerine getirme toplumlarda belli bir birikim ister. Her şeyden önce Arapça duaları okuma kolay bir iş değildir. Hele, tüm kalabalığın önünde Kur'an'dan kimi bölümler okumak, sorular sormak sıradan; okumamış bir kimse için tümden içinden çıkılmaz bir durumdur. (Nitekim son yıllarda Alevî köylerinde cami yapılmasını zorlayan en büyük etken bu ölü kaldırma törenleri olmuştur. Eski dedelerin ölümü ile köylerde cenazeler ortada kaldığında Alevîler devletten cami ve Sünnî hoca istemek zorunda kalmışlardır.)

Oysa Anadolu Türkmeni, kendi sorununa yıllar önce çözüm bulmuştur. Ege'de yaşayan Tahtacı Türkmenler «İsm-i Âzam duası» adını verdikleri Hatayî'nin deyişleri ile ölülerini kaldırmışlardır. Bu ölüm töreni, çok değil; 25-30 yıl öncesine değin sürmüştür.

(Şu yakınlarda bir Alevî dedesi tüm namazlar gibi cenaze namazının da İslâm'da olmadığını ileri sürüp, kendisi birtakım deyişlerle yeni bir tören önermişti. Sözkonusu dede, Türkmen ölüm törenini bilseydi sanırız yenî bir tören uydurmasına gerek kalmazdı.)

Sonuçta Türkmen ölü kaldırma töreni şöyle olur: Ölüm törenine katılacakların tümü abdest alır. Ölü yıkanır. Ölünün yakınları birer tas su dökerler. Buna «Âhiret suyu» denir. İnanca göre bu su, Hz. Ali ile Fâtıma'dan kalmıştır.

Ardından ölü yüksekçe bir yere uzatılır. Tüm topluluk ölünün ardında Fatmana darına durur. Dede ya da bir bilen İsm-i Âzam duasını okur. Bu dua gerçekte Hatayî'nin deyişidir. Başka ozanların da benzer içerikte deyiş-

leri vardır. Gerekirse o deyişler de okunabilir. Böylece ölüm töreni yerine getirilmiş olur. Ağıtlar, destanlar, deyişlerle ölü son yolculuğa yolcu edilir.

Türkmen ölüm töreni, genel çizgileri ile böyledir. Türkmenler kendileri de bunun cenaze namazı olduğunu bilirler. Ancak özellikle ağaç işlerinin yoğun olduğu dönemlerde cenaze namazı kıldıracak hoca bulmak olanaksızdır. Türkmen, herkesin bildiği Türkçe deyişlerle, ölüsünü kaldırmada sakınca görmez.

Gel gönül okuyalım İsm-i Âzam duasını
Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr
Yakın bil silelim gönül tasını
Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr.

Ali bağladı devin bağını
Yüreğine çekti hicran dağını
Hurma kabı ile bağladı kabını
L.

Biz de çığrışırız ya Muhammed, ya Ali
Onlar da iki cihanın serveri
Bu dua ile dürüst oldu dini imanı
L.

Mûsâ Nûr dağında Hakk'a çok niyaz eyledi
Ehl-i Hak idi Nemrut buna neler eyledi
Erenler, evliyâlar bu duayı söyledi.
L.

Hamza Kaf dağında cenk ederdi her dem
Kırardı, kâfirlere vermezdi aman
Bilirdi bu duayı okurdu hemen
L.

Münafık hain bu mânâsını bilmedi
Astılar Mansur'u ikrarından dönmedi
Halil bu duayı bilirdi oda yanmadı
L.

Süleyman Peygamber'in eğitti en güçten beri
Hikmetinden ferman yazdı ismi cinde peri
Ali gazaya giderken okurdum duayı
L.

Yusuf'u zindana attılar, Yakub çekti ah u zâr
Yusuf zindanda amma onlara da yâr
İns-i cinni bu dua ile verdi karar
L.

Gel oku bu duayı gitsin kalbinden kibirle kin
Okurdu bu duayı her zaman iman ile din
Okudu direk tuttu asûman-ı zemin
L.

Zülfikâr tacı Düldül geldi Ali tahtına
Ali bindi gitti kâfir kastına
Hem dahi yazıldı Zülfikâr'ın üstüne
L.

Eyyûb'a verdiler bir mefa
Eyyûb çok çekti cevr ile cefa
Bu duayı okurken buldu derdine şifa
L.

Aslan donuna girdi yola yattı Şahmerdan
Onun ağzına mührünü attı ol peygamber
Bu duayı okur Sultan Şah Hatayî'm hemen
L.

Ölü kaldırmada okunan başka bir İsm-i Âzam duası da şöyle :

Hak Teâlâ'nın nûrundan zuhûr etti Zülfikâr
Düldül ile Kamber bile geldi Zülfikâr
Muhammed-Ali emreyledi gaza geldi Zülfikâr
L.

Muhammed Mi'rac'a çıktı orda gördü Ali'yi
İndi kırklardan içti doluyu
Âhiretine gerek olsun oku bu duayı
L.

İllâ fetâ ilminden bilmeyen mü'min
Mü'min, mü'min değildir
Bilip zikretmeyen de aydın değildir
L.

Ölünün giysilerinden mezarın içine konduğu oluyor.
(Nazilli'nin Alamut köyünde derlenmiştir.)

İÇİNDEKİLER

Önsöz 5
1. GEÇMİŞ 7
Alevî kavramı 7
İslâm'da bölünme 8
Şiîlik 12
Alevîlerin yaşadığı yerler 13
Anadolu'da Alevîlik ... 13
Topraklar daralıyor ... 15
Göçebe Türkmen Müslümanlığı 17
Baba İlyas 19
Türkmen Öfkesi 20
Aleviliğin derlenişi ... 25
Hacı Bektaş Velî 26
Urum abdalları 28
Yeniçeri Ocağı 29
Abdal Musa 30
Osmanlı ile uzlaşma ... 31
Osmanlı'dan kopuş 32
Şeyh Bedreddin 34
Ortam 36
Ayaklanma 39
Anadolu'ya uzanan el ... 40
Kızıl başlık 42
Kızılbaş derlenişi 45
Şeyhlikten Şahlığa 47
Yol ayrımı 48
Rum ili kaynıyor 53
Şahkulu ayaklanması ... 54
Büyük hesaplaşma 56
Türkmen kıyımı 61
Ayaklanmalar zinciri ... 62
Türkmenin sakalı 64
Saz ile, söz ile direniş 65
Bektaşîliğe Osmanlı Tokadı 69
Korku hâlâ yaşıyor ... 75
Kalsın benim dâvam ... 77

2. İNANÇ - YAŞAM ... 81
Eline - diline - beline sahip olmak 81
Dinsel tören 82
Yol kardaşlığı 90
On iki hizmet 91
Dört kapı 92
Esrime 95
Din adamı 98
Sayrı ocağı 100
Ateş 102
Tahta kılıç 104
Hz. Ali kavramı 105
Kader 108
Saz ile söz 116
Giysi 120
Gülbenk 124
Gizem 125
Düşkünlük 126
Kurban 129

Ölümsüz kemik 132
Kutsal su 133
Kutsal dağ 136
Kutsal gök 138
Kutsal eşik 140
Kutsal ağaç 141
Uğurlu hayvanlar 145
Uğursuz hayvanlar 151
Kelime-i şahâdet 153
Namaz 153
Oruç 156
Zekât 157
Hac 157

3. SÜREK 159
Bektaşî süreği 159
Erdebil süreği 164

4. TÖREN 169
Cem 169
Yol kardeşliği 174
İkrar 185
Görgü 187
Abdal Musa ve Nevruz Bayramı 201
Ölüm töreni 219

KAYNAKÇA 225

Çizimler 230
Kırklar semahının oynanışı 231
Kırklar semahına dedenin katılımı 232
Kurban sofrası düzeni 233

KAYNAKÇA

Mustafa Akdağ: Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I-II, İstanbul 1977.

Mustafa Akdağ: Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Ankara 1975.

İlhan Arsel: Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, Ankara 1975.

İlhan Arsel: Şeriat ve Kadın, İstanbul 1987.

İlhan Arsel: Arap Milliyetçiliği ve Türkler, İstanbul 1977.

İlhan Arsel: Biz Profesörler, Ankara 1979.

İbrahim Arslanoğlu: Pîr Sultan Abdallar, İstanbul 1984.

Âşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî: Tevarih-i Âl-i Osman (Düzenleyen: Atsız), İstanbul 1949.

Besim Atalay: Bektaşilik ve Edebiyatı, İstanbul 1340.

Süleyman Ateş: Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli, Kılıç Kitabevi.

Doğan Avcıoğlu: Türklerin Tarihi I-V, İstanbul 1978-1982.

Mehmet Aydın: Bayat, Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi, Ankara 1984.

Şevket Süreyya Aydemir: Suyu Arayan Adam, İstanbul 1967.

Belgin Aygün: Alevî Törenleri ve Semah (Basılmamış bitirme tezi, A.Ü. TTCF Tiyatro Bölümü, Ankara 1982).

Elizabeth E. Bacon (Çev. Tansu Say): Esir Orta Asya, İstanbul.

Nihat Sami Banarlı: Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, İstanbul 1971.

Ömer Lutfi Barkan: Kolonizatör Türk Dervişleri, Vakıflar Dergisi II, Ankara 1942.

Ömer Lutfi Barkan: Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1980.

V.V. Barthold: İslâm Medeniyeti Tarihi, Ankara 1977.

V.V. Barthold: Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Ankara 1975.

Osman Bayatlı: Alevî Gelini, İzmir 1956.

Mehmet Bayrak: Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri, Ankara 1985.
Mehmet Bayrak: Halk Hareketleri ve Çağdaş Destanlar, Ankara 1984.
Mehmet Bayrak: Pîr Sultan Abdal, Ankara 1986.
Yahya Benekay: Yaşayan Alevîlik, İstanbul 1977.
İsmail Beşikçi: Doğu Anadolu'nun Düzeni, İstanbul 1970.
John Kingsley Birge: The Bektashi Order of Dervishes, London 1939.
Pertev Naili Boratav: Türk Folkloru, İstanbul 1973.
Pertev Naili Boratav: Türk Halk Edebiyatı, İstanbul 1973.
Fuat Bozkurt: Semahlar, İstanbul 1990.
Buyruk (Haz. Fuat Bozkurt), İstanbul 1982.
Buyruk (Haz. Zafer Aytekin), Ankara 1958.
Claude Cahen: Selçuklulardan önce Anadolu'da Türkler, İstanbul 1979.
Abdülhalik Çay: Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ankara 1985.
Ömer Rıza Doğrul: Yeryüzündeki Dinler Tarihi, İstanbul 1963.
W. Eberhard, (Çev. Nimet Ulutan): Çin'in Şimal Komşuları, Ankara 1942.
Ebû'l-Ferec Tarihi II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1945.
Ebûlgazi Bahadır Han, (Haz. Muharrem Ergin): Türklerin Soykütüğü, İstanbul.
M. Eliade: Shamanism, New York 1964.
Elvan Çelebi: Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsıbü'l-Ünsiyye, (Hazırlayanlar: İsmail E. Erünsalan - A. Yaşar Ocak), İstanbul 1984.
Sadettin Nüzhet Ergun: Bektaşi-Kızılbaş-Alevî Şair ve Nefesleri, 3 cilt, İstanbul 1944-1945.
Hasan Basri Erk: Tarih Boyunca Alevîlik, İstanbul 1954.
Mehmet Eröz: Türkiye'de Alevîlik-Bektaşilik, İstanbul 1977.
İlhan Cem Erseven: Alevîlerde Semah, Ankara 1990.
Özgül Erten: Yüzyılımızda Kadınımız ve Kadınlarımız, Ankara 1978.
İsmet Zeki Eyuboğlu: Alevîlik-Sünnîlik, İstanbul 1979.
İsmet Zeki Eyuboğlu: Bütün Yönleriyle Bektaşilik (Alevîlik), İstanbul 1980.
Sabahattin Eyüboğlu: Pîr Sultan Abdal, İstanbul 1977.
Suraiya Faroqhi'nin Der Bektaschi-Orden in Anatolien Wien 1981.
M. Şerif Fırat: Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara 1981.

Ziya Gökalp: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, İstanbul.
Ziya Gökalp: Türk Töresi, İstanbul 1976.
Orhan Şaik Gökyay: Dedem Korkud'un Kitabı, İstanbul 1973.
Abdülbâki Görpınarlı: Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik, İstanbul 1979.
Abdülbâki Gölpınarlı: Alevî-Bektaşî Nefesleri, İstanbul 1963.
Abdülbâki Gölpınarlı: Pir Sultan Abdal, İstanbul 1981.
Abdülbâki Gölpınarlı: Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İstanbul 1969.
Abdülbâki Gölpınarlı: Tasavvuf, İstanbul 1985.
Abdülbâki Gölpınarlı: Sosyal Açıdan İslâm Tarihi, İstanbul 1975.
Abdülbâki Gölpınarlı: Vilâyetnâme, İstanbul 1958.
Adil Gülvahaboğlu: Hacı Bektaş Velî Laik-Ulusal Kültür, Ankara 1987.
Ziya Gürel: Hak Âşıklarından Deyişler, Ankara 1980.
Orhan Hançerlioğlu: İnanç Sözlüğü, İstanbul 1975.
F. Hasluck, (Çev. Ragıp Hulûsi): Bektaşîlik Tetkikleri, İstanbul 1928.
Ümit Hassan: Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler, İstanbul 1985.
Ahmet Sabri Hemedanî: İmam Cafer Buyrukları, İstanbul 1974.
Walter Hinz, (Çev. Tevfik Bıyıkoğlu): Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Ankara 1945.
İbn-i Bibi: Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, (Çeviren: M. Nuri Gençosman), Ankara 1941.
İbn-i Batuta Seyehatnâmesinden Seçmeler, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1971.
İbn-i Fazlan Seyahatnâmesi, (Haz. Ramazan Şeşen), İstanbul 1975.
Abdülkadir İnan: Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976.
Abdülkadir İnan: Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1968.
Abdülkadir İnan: Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1972.
F. de Jong: Turuq and Turuq-Linked İnstitutions in Ninenteenth century Egypt, Leiden 1978.
İbrahim Kafesoğlu: Eski Türk Dini, İstanbul 1980.
İbrahim Kafesoğlu: Türk Millî Kültürü, Ankara 1977.
Yusuf Kalafat: Doğu Anadoiu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990.
Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi, 5. Cilt, Ankara 1983.

Namık Kemal: Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1975.
Mehmed Kırkıncı: Alevîlik Nedir?, İstanbul 1987.
Lord Kinross: Atatürk, Bir Milletin Doğuşu, İstanbul 1978.
Şinasi Koç: Gerçek İslâm Dini Nedir?, Ankara 1983.
Kadri Kemal Kop (Sevengil): Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu, Ankara 1969.
M. Fuad Köprülü: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara 1972.
M. Fuad Köprülü: Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981.
Necdet Kurdakul: Bütün Yönleriyle Bedreddin, İstanbul 1977.
Bekir Sıdkı Kütükoğlu: Osmanlı-İranlı Siyasî Münasebetleri, İstanbul 1962
L. Ligeti: Bilinmeyen İç Asya, (Çev. Sadrettin Karatay) I-II, İstanbul 1970.
(Birikim Yayınevi): Maraş'tan Sonra...?, İstanbul 1979.
İren Melikoff: Yûnus Emre ile Hacı Bektaş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 20, İstanbul 1973.
İrene Melikoff: «Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu», Tarih ve Toplum, s. 17.
Naima Tarihi (Çev. Zuhuri Danışman), İstanbul 1969.
Bedri Noyan: Pirevî (basıldığı yer ve yıl belli değil).
Bedri Noyan: Bektaşilik-Alevilik Nedir?, Ankara 1988.
Ahmet Yaşar Ocak: Babaîler İsyanı, İstanbul 1980.
Ahmet Yaşar Ocak: Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul 1983.
Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul 1978.
M. Tevfik Oytan: Bektaşiliğin İçyüzü, İstanbul 1979.
Oruç Beğ Tarihi (Baskıya hazırlayan: Atsız), İstanbul (Tercüman 1001 Temel Eser).
Bahattin Ögel, Mehmet Eröz, Hakkı Dursun Yıldız, Fahrettin Kırzioğlu, Bayram Kodaman, Abdülhalik Çay: Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu, Ankara 1985.
Sedat Veyis Örnek: İlkellerde Din, Büyü, Sanat ve Efsane, İstanbul 1971.
Cahit Öztelli: Pîr Sultan Abdal, İstanbul 1978.
Mehmet Zeki Pakalın: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3 cilt, İstanbul 1983.
W. Radloff (Çev. Ahmet Temir): Sibirya'dan, 4 cilt, İstanbul 1955-1956.

E.E. Ramsaur: Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, İstanbul 1972.
Jean-Paul Roux (Çev. Galip Üstün): Türklerin Tarihi, İstanbul 1989.
Vahit Lutfi Salcı: Gizli Dinî Türk Oyunları, İstanbul 1941.
Hanna Sohrweide: Der Zieg der Safavi den im Persien und seine Rückwirkungen auf der Schiiten natoliens im 16. Jahrhundert, Der Islam Band 41, Weisbaden 1965.
Muzaffer Sencer: Dinin Türk Toplumuna Etkileri, İstanbul 1974.
Ali Sümer: Hacı Bektaş Velî, Ankara 1970.
Faruk Sümer: Oğuzlar, İstanbul 1980.
Faruk Sümer: Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1976.
Enver Behnan Şapolyo: Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1964.
Annemarie Schimmel: Tasavvufun Boyutları, İstanbul 1982.
Cemal Şener: Alevîlik Olayı, İstanbul 1989.
Taner Timur: Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni, İstanbul 1979.
Osman Turan: Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971.
Süleyman Uludağ: İslâm Açısından Musikî ve Semâ, İstanbul 1976.
A. Celâlettin Ulusoy: Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Alevî-Bektaşî Yolu, Ankara 1986.
İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi I, Ankara 1983.
Varidat (Hazırlayan: Vecihi Timuroğlu), Ankara 1979.
Ali Rıza Yalman: Cenubda Türkmen Oymakları, 2. cilt, İstanbul 1977.
Şerafeddin Yaltkaya: Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, İstanbul 1924.
Çetin Yetkin: Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, İstanbul 1980.
Rıza Yetişen: Tahtacı Aşiretleri (Âdet, Gelenek ve Görenekleri), İzmir 1986.
A. Yılmaz: Tahtacılarda Gelenekler, Ankara 1948.
R. Yörükoğlu: Okunacak En Büyük Kitap İnsandır, Tarihte ve Günümüzde Alevîlik, İstanbul 1990.
Rıza Zelyut: Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik, İstanbul 1990.

DEDE

AŞIKLAR

GÖZCÜ

AYAKÇI

AŞÇI

KURBANCI

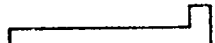

PERVANE

ER

BACI

MASA

AYAKKABILIK

OTURMA SIRASI

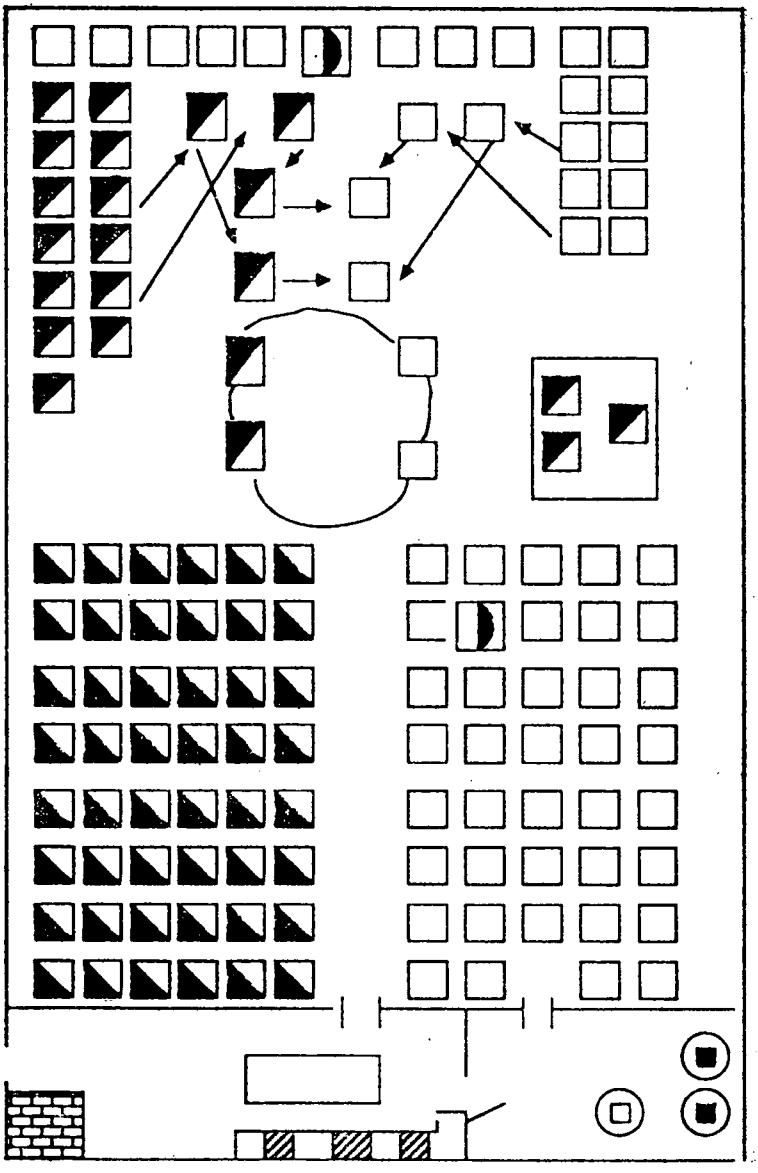
EŞİK

ÇERAGCI

SOFRA

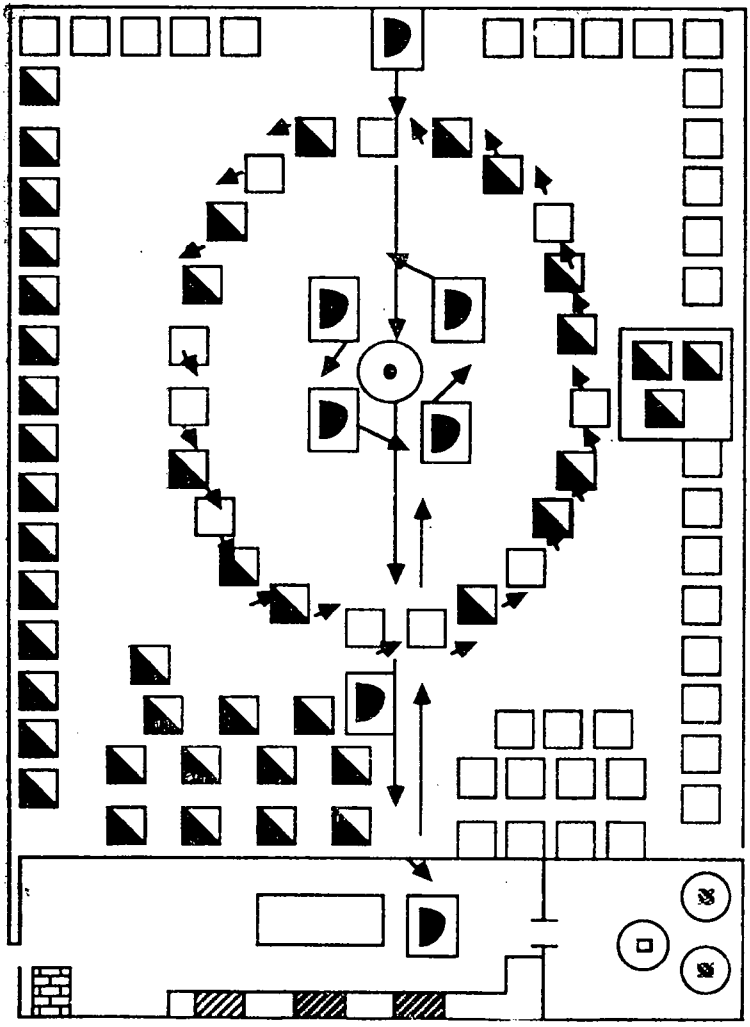

SAKILER

SOFRACILAR

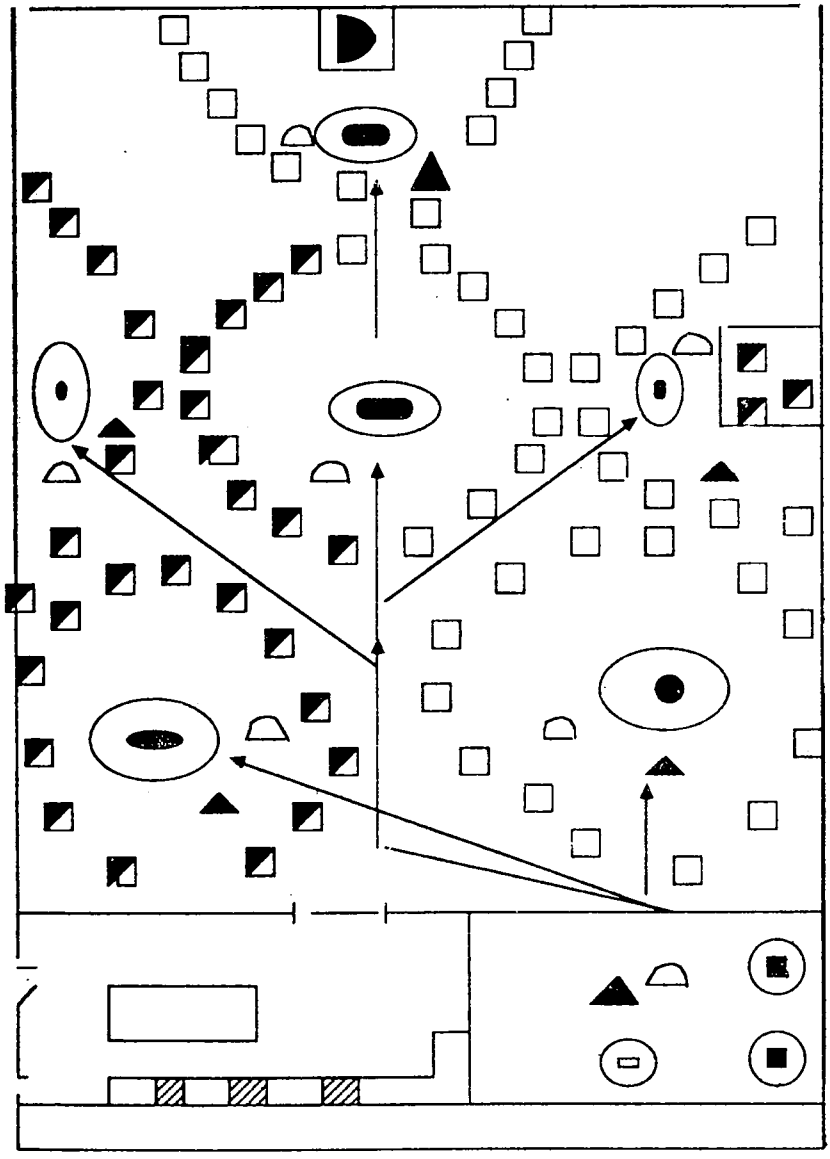

KIRKLAR SEMAHININ OYNANIŞI

(Belgin Aygün'den alındı)

Kırklar semahı, dedenin çıkışı, sonra yeniden içeri girerek semahın son bölümünde oyuna katılması. Geniş bilgi için bkz. s. 199-212.

Sofraya oturuş düzeni, saki, sofracı, ayakçı ve aşçı bu sırada hizmet verir.

TEKİN YAYINEVİ KİTAP LİSTESİ

Türkiye'nin Düzeni 1	Doğan Avcıoğlu
Türkiye'nin Düzeni 2	Doğan Avcıoğlu
Türklerin Tarihi 1	Doğan Avcıoğlu
Türklerin Tarihi 2	Doğan Avcıoğlu
Türklerin Tarihi 3	Doğan Avcıoğlu
Türklerin Tarihi 4	Doğan Avcıoğlu
Türklerin Tarihi 5	Doğan Avcıoğlu
Millî Kurtuluş Tarihi 1	Doğan Avcıoğlu
Millî Kurtuluş Tarihi 2	Doğan Avcıoğlu
Millî Kurtuluş Tarihi 3	Doğan Avcıoğlu
Millî Kurtuluş Tarihi 4	Doğan Avcıoğlu
Kimsecik	Yaşar Kemal
Demirciler Çarşısı Cinayeti	Yaşar Kemal
Ölmez Otu	Yaşar Kemal
Bir Bulut Kaynıyor	Yaşar Kemal
Baldaki Tuz	Yaşar Kemal
Allahın Askerleri	Yaşar Kemal
Teneke	Yaşar Kemal
Kuşlar da Gitti	Yaşar Kemal
El Kızı	Orhan Kemal
Yalancı Dünya	Orhan Kemal
Müfettişler Müfettişi	Orhan Kemal
Üç Kâğıtçı	Orhan Kemal
Sokaklardan Bir Kız	Orhan Kemal
Vukuat Var	Orhan Kemal
Hanımın Çiftliği	Orhan Kemal
Suçlu	Orhan Kemal
Sokakların Çocuğu	Orhan Kemal
Dünya Evi	Orhan Kemal
Kötü Yol	Orhan Kemal
Eskici Dükkânı	Orhan Kemal
Yağmur Yüklü Bulutlar	Orhan Kemal
Kırmızı Küpeler	Orhan Kemal
Oyuncu Kadın	Orhan Kemal
Grev	Orhan Kemal

Serseri Milyoner/İki Damla Gözyaşı	Orhan Kemal
Gurbet Kuşları	Orhan Kemal
Evlerden Biri	Orhan Kemal
Kaçak	Orhan Kemal
Kanlı Topraklar.	Orhan Kemal
Arkadaş Islıkları	Orhan Kemal
Devlet Kuşu	Orhan Kemal
Bir Filiz Vardı	Orhan Kemal
Ekmek Kavgası	Orhan Kemal
Cemile	Orhan Kemal
Avare Yıllar	Orhan Kemal
Sarhoşlar	Orhan Kemal
Baba Evi	Orhan Kemal
Çamaşırcının Kızı	Orhan Kemal
Önce Ekmek	Orhan Kemal
72. Koğuş (Oyunlar)	Orhan Kemal
Bekçi Murtaza (Oyunlar)	Orhan Kemal
Orhan Kemal	Asım Bezirci
Çocuklar Ağlamasın	Suna Tanaltay
Sevdikçe	Suna Tanaltay
Önce Sevgi Vardı	Suna Tanaltay
Kapıda Bir Gül Açtı	Suna Tanaltay
Amerika, Emperyalizm ve CIA	Haydar Tunçkanat
Bir Kanlı Gül «İspanya»	Nilgün Cerrahoğlu
Çağdaş Devlet Adamı	Ali Rıza Cihan -
İsmet İnönü	Abdullah Tekin
Bilmek ve Bilmemek	Toktamış Ateş
Gözleri Bağlı Şahin	Deniz Som
Toplu Şiirler	Tahsin Saraç
40'ların Cadı Kazanı	Uğur Mumcu
Kâzım Karabekir Anlatıyor	Uğur Mumcu
Tarikat - Siyaset - Ticaret	Uğur Mumcu
Bir Uzun Yürüyüş	Uğur Mumcu
12 Eylül Adaleti	Uğur Mumcu
Rabıta	Uğur Mumcu
İnkılâp Mektupları	Uğur Mumcu
Devrimci ve Demokrat	Uğur Mumcu
Liberal Çiftlik	Uğur Mumcu
Papa, Mafya, Ağca	Uğur Mumcu
Suçlular ve Güçlüler	Uğur Mumcu
Bir Pulsuz Dilekçe	Uğur Mumcu
Silâh Kaçakçılığı ve Terör	Uğur Mumcu

Terörsüz Özgürlük	Uğur Mumcu
Tüfek İcad Oldu	Uğur Mumcu
Çıkmaz Sokak	Uğur Mumcu
Büyüklerimiz	Uğur Mumcu
Söz Meclisten İçeri	Uğur Mumcu
Sakıncalı Piyade	Uğur Mumcu
Fenerbahçe Cumhuriyeti	Yalçın Doğan
Dar Sokakta Siyaset	Yalçın Doğan
IMF Kıskacında Türkiye	Yalçın Doğan
Zincirbozan Günler	Muammer Yaşar
1960 Acılı Günler	Muammer Yaşar
Kelepçeli Yazılar	Ali Sirmen
Sancılı Yıllar	Hikmet Çetinkaya
Toroslardan Aşağı	Hikmet Çetinkaya
Çevik Kuvvetin Gölgesinde	Ufuk Güldemir
Kanat Operasyonu	Ufuk Güldemir
İnsan Hakları (Bin İnsan)	Erbil Tuşalp
12 Mart'a Beş Kala	Celil Gürkan
Hayırlı İşler Beyler	Vural Arıkan
Hür Şehrin İnsanları	Kemal Tahir
Devlet Ana	Kemal Tahir
Yorgun Savaşçı	Kemal Tahir
Bir Mülkiyet Kalesi	Kemal Tahir
Namuscular	Kemal Tahir
Kadınlar Koğuşu	Kemal Tahir
Kurt Kanunu	Kemal Tahir
Yağmurlar ve Topraklar	Necati Cumalı
Susuz Yaz	Necati Cumalı
Revizyonist	Necati Cumalı
Aylı Bıçak	Necati Cumalı
Senin İçin Ey Demokrasi	Necati Cumalı
Etiler Mektupları	Necati Cumalı
Yakubun Koyunları	Necati Cumalı
Mine (Oyunlar 1)	Necati Cumalı
Nalınlar (Oyunlar 2)	Necati Cumalı
Yaralı Geyik (Oyunlar 3)	Necati Cumalı
Aydın Üzerine Tezler 1	Yalçın Küçük
Aydın Üzerine Tezler 2	Yalçın Küçük
Aydın Üzerine Tezler 3	Yalçın Küçük
Aydın Üzerine Tezler 4	Yalçın Küçük
Aydın Üzerine Tezler 5	Yalçın Küçük
Nereye Gidiyoruz?	Yalçın Küçük

Türkiye Üzerine Tezler 1	Yalçın Küçük
Türkiye Üzerine Tezler 2	Yalçın Küçük
Türkiye Üzerine Tezler 3	Yalçın Küçük
Planlama, Kalkınma ve Türkiye	Yalçın Küçük
Bilim ve Edebiyat	Yalçın Küçük
Küfür Romanları	Yalçın Küçük
Estetik Hesaplaşma	Yalçın Küçük
Bir Soran Olursa	Yalçın Küçük
Fatih Sultan Mehmet	Yalçın Küçük
İtirafçıların İtirafları	Yalçın Küçük
Kutsal İsyan 1	H. İ. Dinamo
Kutsal İsyan 2	H. İ. Dinamo
Kutsal Isyan 3	H. İ. Dinamo
Kutsal İsyan 4	H. İ. Dinamo
Kutsal İsyan 5	H. İ. Dinamo
Kutsal Barış 1	H. İ. Dinamo
Kutsal Barış 2	H. İ. Dinamo
Kutsal Barış 3	H. İ. Dinamo
Kutsal Barış 4	H. İ. Dinamo
Turgut Nereden Koşuyor	Emin Çölaşan
Önce İnsanım, Sonra Gazeteci	Emin Çölaşan
Sor Bakalım	Emin Çölaşan
24 Ocak Yargılanıyor	Faik Y. Başbuğ
Kara Para	Faik Y. Başbuğ
	Mustafa Koç
Geçen Yılları Düşündükçe	Sami Öngör
Kumsaldaki Ateş	Ahmet Tural
Oynama Topuzla	A. Ener Aslan
Emek, Savaş ve Nükleer İnsanları	Ener Arslan
Gülme-Gülmeme Üzerine	Avni Gebeş
Heybeliada'da Yaz Sonu	Nejat Gülen
Leylâk Kokusu	Nejat Gülen
Heybeliada	Nejat Gülen
Önce Ekmekler Bozuldu	Oktay Akbal
İlk Yaz Devrimi	Oktay Akbal
İstinye Suları	Oktay Akbal
Herkesten Uzak	Oğuz Özdeş
Hasret	Oğuz Özdeş
Çölde Açan Zambak	Oğuz Özdeş
Gurbet	Oğuz Özdeş
Aşka Susayan Dudaklar	Oğuz Özdeş

Reyhan	Oğuz Özdeş
Kızım ve Ben	Oğuz Özdeş
Ağlayan Kadın	Oğuz Özdeş
Aşk Izdıraptır	Oğuz Özdeş
Kader	Oğuz Özdeş
Kadınım	Oğuz Özdeş
Liseli Bir Kız Sevdim	Oğuz Özdeş
Vatan Borcu	Oğuz Özdeş
Tuna Nehri Akmam Diyor	Oğuz Özdeş
Dağ Başını Duman Almış	Oğuz Özdeş
Şafak Sökerken	Oğuz Özdeş
Oğuzhan	Oğuz Özdeş
Karapençe	Oğuz Özdeş
Karapençe Estergon'da	Oğuz Özdeş
Karapençe'nin İntikamı	Oğuz Özdeş
Karapençe Voyvoda'ya Karşı	Oğuz Özdeş
Karapençe'nin Oğlu	Oğuz Özdeş
Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi I	Mustafa Akdağ
Memo	Kemal Bilbaşar
Cevizli Bahçe	Kemal Bilbaşar
Harran - Berlin	Bekir Yıldız
Toplumbilim	Özer Ozankaya
Türk Devrim Tarihi	Suna Kili
Türk Anayasaları	Suna Kili
Türkiyede Enflasyonla Mücadele	Tuncay Artun
Türkiye'de Bankacılık	Tuncay Artun
Türkiye'de Serbest Faiz Politikası	Tuncay Artun
Duvar Yazarları	Talip Apaydın
Kente İndi İdris	Talip Apaydın
Büyük Usturalar	Şakir Balkı
Aç Ayı Oynamaz	Şakir Balkı
Berdel	Esma Ocak
Bir Sürgün Ana	Alain Bosquet
Bunalım ve Çıkış	Kenan Bulutoğlu
Yunus Emre	Y. Ziya İnan
Bir İşçinin Günlüğünden	Mahmut Makal
Uyanın Heeey	Mustafa Ekmekçi
Bu Düzen Değişmelidir	Bülent Ecevit
Uyuşturucu Zehirler ve Cinsel Çılgınlıklar	A. Arif Kızılyalın

Prof. Dr. Fuat Bozkurt

ALEVİLİĞİN
TOPLUMSAL BOYUTLARI

Aleviliğin Toplumsal Boyutları, alışılmış; sıradan bir din tarihi çalışması değil. Yazgısı, inanç eksenine sarılmış bir toplumsal direnişin öyküsü. Bu yazgı kanla, gözyaşıyla yazılmış. Deyiş olmuş ozanın dilinde; ezgi olmuş bağlamanın telinde yansımış.

***

Yapıt yayınlanmadan tüm araştırmayı baştan sona okuyan ve gerekli düzeltmeleri yapan değerli bilimadamı Prof. Pertev Nâili Boratav, yazara gönderdiği mektupta araştırmayı şöyle değerlendiriyor:

"Çalışmanın en özgün yanı, doğrudan Alevi bir araştırmacının elinden çıkmış; nesnel bir inceleme olması. Alevilik üzerine Türkiye'de yapılmış en ciddi araştırma."

2. BASIM

***

Tüm bu konumu ile çalışma gerçekten Türkiye'de olay yaratmıştır. Yapıtın kimi bölümleri, Sabah Gazetesi'nde yayınlandığında toplumsal dalgalanmaya neden olmuştur. Aleviliğin doğuşu, Osmanlı Alevi ilişkisi, Bektaşiliğin Alevilikten kopuşu, Osmanlıda Türkmen kıyımı gibi pek çok konu, ilk kez bu çalışmada bir zamandizin içinde anlatılmış; Alevilik sorununa yeni boyut kazandırılmıştır. Ulusal kültür olarak Aleviliğin konumu ortaya konmuş; yabancılaşmaya karşı, şanlı Türkmen direnişinin destansı öyküsü anlatılmıştır.

Kapak Fotoğrafı: Oğuz Aktan

ISBN-975-478-065-X